

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TÜRKİYE İTHALATININ TEMEL BELİRLEYİCİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANİFE BIDİRDİ

**ANABİLİM DALI: İKTİSAT
PROGRAMI : İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI
İKTİSAT**

KOCAELİ, 2007

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TÜRKİYE İTHALATININ TEMEL BELİRLEYİCİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANİFE BIDİRDİ

**ANABİLİM DALI: İKTİSAT
PROGRAMI : İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI
İKTİSAT**

DANIŞMAN: DOÇ. DR. YUSUF BAYRAKTUTAN

KOCAELİ, 2007

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE İTHALATININ TEMEL BELİRLEYİCİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Hanife BIDİRDİ

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 04.07.2007-2007/18

Prof. Dr. Mehmet
DUMAN

Doç. Dr. Yusuf
BAYRAKTUTAN

Yrd. Doç. Dr. Gülten
DURSUN

KOCAELİ, 2007

SUNUŞ

Kalkınma amacıyla sermaye mallarına yapılan harcamaların büyük ölçüde ithalat ile karşılanması Türkiye'nin ekonomik büyümesi ile ithalat kapasitesi arasındaki ilişkiyi çok önemli kılmaktadır. Türkiye ithalatının boyutu, ülke ekonomisinin dışa bağımlı olduğunun bir göstergesidir. 1980 öncesi ve sonrası dönemlerde ithalatı kısımaya yönelik uygulanan politikalara rağmen ithalat hacmi sürekli artış göstermiş ve özellikle 1980'li yıllarda takip edilen dışa açık ticaret politikaları sonucunda, ithalatın GSYİH içindeki payı hızla yükselmiştir. Bu durum cari işlemler bilançosunun sürekli açık vermesine yol açmaktadır. Bu nedenle, ithalat talebini belirleyen faktörlerin tespiti, uluslararası ticaret politikalarının etkinliği açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ithalatının temel belirleyicileri olan yurtiçi gelir ve reel döviz kuruna karşı duyarlılığının test edilmesinin amaçlandığı bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkıları olan ve tez çalışmam süresince yapmış olduğu değerlendirmelerle bana her türlü yardımı sağlayan, ilgisini ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN'a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Ayrıca, akademik anlamda her zaman daha iyisini yapabilmemiz için yol gösterici olan hocam Prof. Dr. Mehmet DUMAN'a ve sevgili hocam Yrd. Doç. Dr. Gülten Dursun'a gerek bu çalışmaya olan katkılarından dolayı, gerekse manevi ilgi ve sıcaklığından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Yaşamım boyunca iyi ve kötü her durumda desteklerini hissettiğim, hayata atılmamda, lisans ve lisansüstü çalışmalarımada maddi ve manevi olarak beni destekleyen aileme, bilhassa göstermiş oldukları ilgi ve sabırdan dolayı sonsuz teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

Hanife BIDIRDI

Kocaeli, Mayıs 2007

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE İTHALAT: KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DIŞ TİCARET.....	4
1.1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Bileşimi.....	5
1.1.2. Dış Ticaretin Nedenleri.....	5
1.1.2.1. Yerli Üretimin Yetersizliği	5
1.1.2.2. Uluslararası Fiyat Farklılıkları	6
1.1.2.3. Mal Farklılıkları.....	7
1.1.3. Dış Ticaretin Yararları.....	8
1.1.3.1. Geniş Piyasa Hacmi ve Ölçek Ekonomileri	8
1.1.3.2. Üretim ve Kaynak Açığını Karşılama	9
1.1.3.3. Rekabet.....	9
1.1.3.4. İktisadi Dinamizm	10
1.2. İTHALAT.....	12
1.2.1. İthalatın Tanımı ve Önemi	12
1.2.2. İthalatın Belirleyicileri.....	13
1.2.2.1. Milli Gelir.....	14
1.2.2.1.1. Ortalama İthalat Eğilimi.....	15

1.2.2.1.2. Marjinal İthalat Eğilimi.....	16
1.2.2.1.3. İthalatın Gelir Esnekliği	17
1.2.2.2. Döviz Kuru	19
1.2.2.2.1. İthalatın Döviz Kuru (Fiyat) Esnekliği	20
1.2.2.2.2. Kur Sistemleri ve İthalat	21
1.2.2.2.3. Döviz Kuru Ayarlamaları ve İthalata Etkisi	22
1.2.2.2.3.1. Marhall-Lerner Koşulu.....	24
1.2.2.2.3.2. J Eğrisi Etkisi	24
1.2.2.3. Politik Tercihler: Korumacılık- Serbestleşme	27
1.2.2.4. İthalatçı Ülkedeki Halkın Zevk ve Alışkanlıkları	29
1.2.2.5. Ekonomik Bütünleşme.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE İTHALATININ YAPISI VE GELİŞİMİ

2.1. İTHALATI DÜZENLEYİCİ POLİTİKALAR.....	33
2.1.1. İthalat Rejimi ve Gelişimi.....	33
2.1.1.1.1. 1980 Öncesi Dönem.....	34
2.1.1.1.2. 1980 Sonrası Dönem.....	36
2.1.1.1.3. AB Birliği İle Gümrük Birliği ve DTÖ Süreci	38
2.1.2. Kambiyo Rejimi ve Döviz Kuru Politikalarının Gelişimi	42
2.2. TÜRKİYE İTHALATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	44
2.2.1. Makroekonomik Gelişmeler Işığında İthalatın Genel Gelişimi.....	44
2.2.2. Milli Gelir ve İthalat İlişkisi.....	47
2.2.3. Döviz Kuru ve İthalat İlişkisi.....	49
2.2.4. İthalatın Yapısal Gelişimi	52
2.2.4.1. İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı	52
2.2.4.2. İthalatın Sektörel Dağılımı.....	54
2.2.4.3. İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	57
2.2.5. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye İthalatı.....	60
2.2.6. Türkiye İthalatının Sorunları.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE İTHALATININ EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	70
3.2. LİTERATÜRE BAKIŞ	71
3.3. EKONOMETRİK MODEL ve DEĞİŞKENLER.....	76
3.4. AMPİRİK ANALİZ	79
3.4.1. Ekonometrik Çerçeve	79
3.4.1.1. Durağanlık.....	79
3.4.1.2. Birim Kök Testi.....	81
3.4.1.3. Koentegrasyon ve Hata Düzeltme Mekanizması	83
3.4.1.3.1. Engle –Granger İki Aşamalı Tahmin Yöntemi.....	84
3.4.1.3.2. Johansen Çoklu Koentegrasyon Yöntemi	86
3.4.2. Analiz Sonuçları.....	88
3.4.2.1. Birim Kök Testi Sonuçları	88
3.4.2.2. Engle -Granger İki Aşamalı Koentegrasyon Analizi Sonuçları	91
3.4.2.3. Johansen Koentegrasyon Analizi Sonuçları.....	94
3.4.2.4. Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	96
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	99
EKLER.....	102
KAYNAKLAR.....	125
ÖZGEÇMİŞ	

ÖZET

Küreselleşme ve gelişen teknolojinin her geçen gün yeni ihtiyaçlar doğurması ve buna paralel olarak da üretimde uzmanlaşma ve ülkelerin birbirlerinin mallarına olan talep ve bağımlılığının artması, ülkeler arasında yeni ticari ilişkilerin oluşumunu da mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, ülkeler arasındaki mal ve hizmet alışverişi şeklindeki ticari ilişkileri gösteren dış ticaret, ithalat ve ihracat şeklinde iki bileşene sahiptir. İthalat ve ithalatın belirleyicileri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, 1989-2004 dönemine ilişkin Türkiye ithalatının belirleyicilerini tespit etmek ve tahmin sonuçlarından hareketle ileriye dönük politika önerisinde bulunmaktır. Bu çerçevede, Engle-Granger iki aşamalı tahmin yöntemi kullanılarak uzun dönem ithalat talebi tahmin edilmiş ve buradan hareketle Hata Düzeltme Modeli yardımıyla kısa dönem ilişkiler araştırılmıştır. Açıklayıcı değişken olarak reel gelir ve reel efektif döviz kurunun yer aldığı modelin tahmin edilmesi ile Türkiye ithalatının reel döviz kurundan ziyade büyümeye karşı daha duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda bu sonuç, bir dış ticaret açığı durumunda ithalatı azaltmaya dönük uygulanacak kur politikasının etkinliği hakkında da bir fikir verecektir.

Anahtar Kelimeler: İthalatın Belirleyicileri, Türkiye İthalatı, Koentegrasyon, Hata Düzeltme Modeli

ABSTRACT

Globalization, improving technology which has been creating new needs, increasing specialization and interdependence make it possible to form new trade relations between nations. In this context, standing for trade relations in goods and services between the countries, foreign trade has two components; import and export. This study deals with import and its determinants.

Initial objective of this study is to establish the determinants of Turkish import for 1989-2004 period and to make policy proposals for the future. In this framework, the long-term demand is forecasted by the use of Engle-Granger Two Step forecast method, and by this way, the short-term relationships are searched for by Error-Correction Model. By the forecast of the model in which real income and reel effective exchange rate are independent variables, it is concluded that Turkish import is more sensitive to economic growth than the real exchange rate. Correspondingly, it is considered that, in case of foreign trade gap, this result will provide an insight into the effectiveness of exchange rate policy of restricting imports.

Key Words: Determinants of Import, Turkish Import, Co-integration, Error Correction Model.

KISALTMALAR

ADF	: Augmented Dickey Fuller
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
AKÇT	: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
DF	: Dickey Fuller
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECM	: Error Correction Model
E_Y	: İthalatın Gelir Esnekliği
FPE	: Son Tahmin Hatası Kriteri
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
HQ	: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri
IMF	: International Monetary Fund
İGEME	: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi
Ln	: Logaritma Fonksiyonu
LR	: Olabilirlik Oranı Kriteri
M	: İthalat
m	: Marjinal İthalat Eğilimi
MDAÜ	: Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri
OECD	: Organization for Economic Co-operation and Development
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
Q m	: Ortalama İthalat Eğilimi
RER	: Reel Kur Endeksi
RES	: Hata Terimi
SA	: Mevsimsel Düzeltme
SC	: Schwarz Kriteri
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
USA	: United States of America
VAR	: Vektör Otoregresif
Y	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
Δ	: Birinci Fark İşlemcisi

TABLolar LİSTESİ

Tablo - 1: Toplam İthalat ve GSMH'nin Yıllara Göre Değişimi	48
Tablo - 2: Türkiye'nin 1980-2004 Dönemi Reel Döviz Kuru ve İthalat Verileri	51
Tablo - 3: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı	52
Tablo - 4: Türkiye'de İthalatın Sektörel Dağılımı (%)	55
Tablo - 5: Türkiye İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)	58
Tablo - 6: Türkiye İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (%)	59
Tablo - 7: Türkiye AB Dış Ticareti ve AB'nin Payı	62
Tablo - 8: Türkiye'nin AB İle İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı	63
Tablo - 9: Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Sektörel Dağılımı	64
Tablo - 12: İthalatın Analizinde Kullanılan Veri Tanımları	77
Tablo - 12: Değişkenlerin Deterministik Özellikleri	89
Tablo - 13: Düzey itibarıyla DF ve ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit ve Trend Var)	89
Tablo - 14: I. Farkları İtibarıyla DF ve ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit ve Trend Yok)	91
Tablo - 15: İthalat Talep Denkleminin Tahmin Sonuçları	92
Tablo - 16: Engle-Granger Koentegrasyon Test Sonuçları (Hata Terimine İlişkin)	93
Tablo - 17: Johansen Koentegrasyon Testi Minimum Gecikme Uzunluğu	94
Tablo - 18: Johansen Koentegrasyon Test İstatistikleri	95
Tablo - 19: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları	97

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil - 1: Dış Ticaretin Yararları	11
Şekil - 2: İthalat Fonksiyonu ve Marjinal İthalat Eğilimi	16
Şekil - 3: İthalat Gelir Esneklikleri	18
Şekil - 4: Döviz Talep Eğrisi	20
Şekil - 6: Tarife Uygulamasının İthalat Üzerine Etkisi	27
Şekil -7: Farkı Alınmış Serilerin Görünümü.....	90
Şekil - 8: Koentegrasyon İlişkisi Hata Terimlerinin Görünümü	92

GİRİŞ

İktisadi faaliyetin bireysel düzeyde olduğu gibi toplum ölçeğinde de nihai amacı refahı yükseltmek ve bunun için kullanılabilir mal ve hizmet miktarını ve niteliğini geliştirmektir. Günümüzde bu nihai amaca kapalı bir ekonomiye ulaşmaya çalışan ülke yok gibidir. Bir başka anlatımla, her ülke farklı biçim ve düzeylerde uluslararası ekonomik etkileşime yönelmektedir. Yerli üretim, girdi, kalifiye işgücü, teknoloji açıkları vb. nedenler ithalatı zorunlu kılmaktadır.

Ülke içinde üretilmeyen veya nispi olarak daha yüksek maliyle üretilen mallar, ithalat yoluyla daha düşük maliyetle elde edilebilir. İthalat, ölçek ekonomilerinden daha fazla faydalanan ya da düşük karla çalışan, düşük maliyetle üretim yapan ve bu nedenle de daha etkin olan üreticilere ulaşmayı mümkün kılar. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmelerini gerçekleştirmek için gerekli olan makine, teçhizat gibi yatırım mallarını ve hammaddeleri yapacakları ithalatla, karşılamak durumundadırlar. İthalat, tüm dünyada dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılarak ülke ekonomilerinin hızla dış rekabete açıldığı bir ortamda, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hızlarını artırmak, gelişmiş ülkelerin de yakalamış oldukları kalkınma hızını devam ettirmek için başvurdukları önemli bir araç olarak düşünölmelidir. Bu bağlamda, arz ettiği önem itibariyle de ithalatı belirlemesi muhtemel faktörler incelenmelidir.

Milli gelirin üretimini gerçekleştirebilmek için bir kısım yatırım malı, hammadde ve ara mallarının yurt dışından ithal edilmesi ve bu sebeple de üretimin arttığı (ekonomik büyümenin olduğu) dönemlerde ithalatın da artması, milli gelir ile ithalat arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Ayrıca kişi ve kurumların yaptığı tüketimin bir bölümü de yabancı mallara yönelik olduğundan hem üretim, hem de tüketim yanından gelen etkilerle, ithalat artacaktır. İthalatı etkileyen diğer bir faktör de döviz kurudur. Ulusal ve uluslararası görel fiyatlar arasındaki ilişkiyi kuran en önemli değişken olan döviz kuru ve döviz kuru değişmeleri de ithalat talebi üzerinde belirleyici bir faktördür. Bunların dışında korumacılık ya da serbestleşmeye dönük ticaret politikası tercihleri ile ekonomik entegrasyona dair adımlar da ithalatı etkilemektedir. Ayrıca tüketici zevk ve tercihleri de tıpkı bireylerin mal ve hizmet

talebinde olduğu gibi ithalat talebi üzerinde de belirleyici etkiye sahip kuramsal faktörlerdir.

Türkiye'nin 1980'li yıllara gelindiğinde ithal ikamesi stratejisini uygulayan, yoğun döviz darboğazı ve enflasyon etkisi altında kalmış, ithalat giderleri ihracat gelirlerinin iki katına ulaşmış bir ülke olduğu görülmektedir. Dinamik bir gelişme içerisindeki dünya koşullarına ayak uydurmaya çalışan ve AB'ye girme çabaları içinde bulunan Türkiye'de 1980 yılından itibaren dış ticaretin geliştirilmesini amaçlayan önemli bazı adımlar atılmıştır. Dış ticaret işlemlerinde serbestleşme ve ekonominin dışa açılması bu değişimin en önemli öğeleri olmuştur.

Dış ticaretin serbestleşmesi ile ekonominin belirli bir süreç içinde dış rekabete açılması sonucu ithalatın liberalleşmesi, yabancı ürünlerin iç pazara girmesini ve uluslararası rekabet baskısının bu pazarlara taşınmasını, ihracatın özendirilmesini ve yerli ürünlerin dış pazarda rakipleriyle rekabete girmesini sağlamıştır. Dış ticarete liberalleşme ile birlikte gelenekselleşmiş sanayi stratejisi olan ithal ikameci politikalar terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan bu süreçte piyasa ağırlıklı ve özel kesimin inisiyatifinden azami ölçüde yararlanmayı öngören ekonomik politikalarla Türkiye ekonomisi uluslararası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. İthalat rejimi, kademeli bir şekilde serbestleştirilmiş ve ithali yasak mallar dışında ithali izne bağlı hiçbir mal kalmamış, ithalat teminatları tamamen kaldırılarak, gümrük vergileri önemli oranlarda düşürülmüştür. 24 Ocak kararlarının, ithalat açısından en önemli yanlarından biri de yapılan yüksek oranlı devalüasyonla birlikte sabit kur sistemi ve katlı kur uygulamalarına dayanan döviz kuru politikalarından vazgeçilerek esnek kur politikasının benimsenmesidir.

1980'den 2006 yılına kadar ekonomide yeniden yapılanmanın ve radikal kararların ithalat üzerindeki etkilerini incelemeye çalıştığımız "Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri" başlıklı çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ülkeleri dış ticarete yönelten sebepler ve dış ticaret içinde yer alan ithalatın ülke ekonomisi için önemi ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde, ithalatı etkileyen faktörlere değinilerek ithalatın belirleyicileri kuramsal düzeyde ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, Türkiye’de ithalatın yapısı ve sorunları incelenerek zaman içindeki gelişmeler ve yapısal değişimler gözlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde öncelikle ithalatı düzenleyici politikalar olan ithalat rejimi ve döviz kuru politikalarında 1980-2006 döneminde meydana gelen değişikliklere ve bunların ithalata etkilerine yer verilecektir. Daha sonra, ithalatın temel belirleyicilerinden olan GSYİH’deki değişimleri gösteren büyüme oranları ve döviz kurları ile ithalat ilişkisine dair veriler değerlendirilecek; 1980 sonrası dönemde ithalatın yapısı ve bu yapıdan kaynaklanan sorunlara değinilecektir.

Çalışmamızın son bölümü olan üçüncü bölümde ise, Türkiye ithalatı üzerine yapılan ekonometrik analiz ile esneklikler yaklaşımı çerçevesinde Türkiye ithalatının temel belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, Engle-Granger iki aşamalı tahmin yöntemi kullanılarak uzun dönem ithalat talebi tahmin edilmiş ve buradan hareketle Hata Düzeltme Modeli yardımıyla kısa dönem ilişkiler araştırılmıştır. Çalışma, modelin tahmin edilmesi ile elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlar ışığında oluşturulacak politika önerileri ile tamamlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE İTHALAT: KURAMSAL ÇERÇEVE

Dış ticaret, günümüz uluslararası ekonomik ilişkilerinin çok önemli bir parçasıdır. Tüketici açısından değerlendirildiğinde, benzer mallar arasındaki rekabeti artırmakla birlikte üretimi yapılamayan malların tüketimine olanak sağlayan; üretici açısından, bir yandan üretim için gerekli olan ama sahip olunmayan girdilerin temin edilmesini sağlarken, diğer yandan da rekabet nedeniyle teknolojik yenilikleri teşvik eden dış ticaret, kitlesel üretimin önemli olduğu durumlarda da ölçek ekonomilerine yol açması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu bölümde öncelikle dış ticaret kavramı, bileşenleri ve yararları ile birlikte incelendikten sonra dış ticaretin iki önemli bileşeninden biri olan ithalat kavramı ve belirleyicileri teorik çerçevede ortaya konacaktır.

1.1. DIŞ TİCARET

Dış ticaret, ülkeler arası mal, hizmet ithalatı ve ihracatından oluşmaktadır. Uluslararası ticaret işlemlerinin büyük bir çoğunluğu önceleri sınırlı sayıdaki mal ve hizmetlerden oluşuyordu. Zamanla, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, teknolojik gelişme, uluslararası haberleşme ve ulaştırma imkanlarının gelişmesi dış ticaret işlemlerinin kapsamını ve boyutunu artırmıştır.

Ülkeler arasında sosyal, politik ve kültürel bağların artması, dış ticaretin dar kapsamını aşmasını, turizm, haberleşme, ulaştırma vb. hizmetler ile faktör hareketlerinin önem kazanmasını sağlamıştır.¹ Dış ticaretin gelişmesi ve rekabetin hızlanması, bölgesel ve küresel ölçekte düzenleme arayışlarını ortaya çıkarmıştır. Avrupa'daki bütünleşme çabaları ve Dünya Ticaret Örgütü'nü ortaya çıkaran arayışlar bu bağlamda anılmaya değer gelişmelerdir.

¹ Onur Kumbaracıbaşı, **Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi**, Ankara: Ankara Üniversitesi İ.T.B.A. Yayınları No: 103, 1976, s.5.

1.1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Bileşimi

Bir ülkenin, başka ülkelerden mal ve hizmet satın alması ve satması dış ticaret olarak adlandırılır. Dış ticaret kavramının içine yalnızca mal ve hizmet alım satımları girer. Uluslararası ekonomik işlemler içinde en önemli yeri tutmakla birlikte, bir ülkenin tüm dış ekonomik ilişkileri yalnızca dış ticarettten oluşmamaktadır. Örneğin, uluslararası ekonomik ilişkilerin diğer önemli bir bölümünü oluşturan sermaye ve teknoloji akımları dış ticaret kavramı içine girmez.

1.1.2. Dış Ticaretin Nedenleri

Ülkeler yüzlerce yıldır birbirleriyle ticaret yapmaktadırlar. Ulusal ekonomiler çok hızlı bir gelişme içinde bütünleşmekte; ulaşımda, pazarlamada, üretim tekniklerinde sağlanan gelişmelerle ülkeler arasında mal alışverişleri büyük boyutlara ulaşmaktadır.

Ekonomiler açısından dış ticaretin yapılmasının amacı, iç piyasada bulunmayan veya bulunduğu halde yüksek maliyetli ya da düşük kaliteli olan mal ve hizmetlerin dış piyasalardan sağlanması ve iç piyasada fazla olan mal ve hizmetlerin dış piyasaya transferi ile refah seviyesinin yükseltilmesidir. Yurt dışına yapılan mal ve hizmet ihracatı ile gelir elde edilmesi ve sonuçta hayat standardının yükseltilmesi; yurt dışından da ülke içinde olmayan veya yurt dışından ithali daha rasyonel olan malların temini mümkün olmaktadır.

İktisat literatüründe ülkelerin birbirleriyle neden ticaret yaptıklarını açıklamaya yönelik çok sayıda teori ortaya atılmıştır. Bu teoriler uluslararası ticareti, ülkeler arasındaki verimlilik farklılıklarına, mal farklılıklarına, faktör donanımı farklılıklarına, yerli üretimin yetersizliğine yani ticarete konu olan malların o ülkelerde bulunmaması veya eksik olmasına, vb. nedenlere bağlayarak açıklamaya çalışmıştır. Ülkeleri dış ticaret yapmaya yöneltten başlıca sebepleri aşağıda açıklamaya çalışacağız.

1.1.2.1. Yerli Üretimin Yetersizliği

Dış ticaretin önemli nedenlerinden birisi, belirli malların bazı ülkelerde hiç üretilmemesi ya da yerli üretimin ulusal ihtiyaçları karşılamaya yeterli olmaması,

diğerlerinde ise, tersine, bu malların arzının aşırı bolluğudur. Dünyada hiçbir ülke her bakımdan kendi kendine yeterli değildir.² Otarşi olarak anılan kendi kendine yeterlilik, ekonomik sınırlar içine çekilme, mümkün olmadığı gibi yararlı da değildir. Mübadele her ülkenin yararınadır.³

Yerli üretimin yetersizliği sorunu özellikle tarım ürünleri için söz konusudur. Çünkü bu ürünler genellikle toprak ve iklim koşulları yönünden belirli özellikleri gerektirirler. Dolayısıyla bunlara sahip olmayan ülkeler ilgili malları üretemez ve bunları ancak söz konusu faktörlere zengin olarak sahip ülkelere ithal etmek zorunda kalırlar. Aynı durum madenler için de geçerlidir. Örneğin bir kısım ülkeler, yeterli petrol rezervine sahip bulunmadıklarından petrol ithalatçısı iken, sahip olanlar ihracatçı durumundadırlar.

Bunun yanında, bir ülkede sanayi mallarıyla ilgili gerekli teknoloji veya yetişkin işgücünün bulunamaması da ithalatı zorunlu kılar. Bazen de asıl sorun teknoloji veya teknik eleman yokluğu değil, ülkede ilgili sanayinin henüz kurulmuş olmamasıdır. Dolayısıyla bu ülkeler fiyat ve kalite gibi faktörlerle ilgili olmaksızın üretemedikleri bu tür ürünleri, o alanda gelişmiş endüstrilere sahip ülkelere ithal etmek durumundadırlar.⁴ Öte yandan teknolojiye meydana gelen gelişmeler yeni mallar ortaya çıkarmakta, geleneksel malların özelliklerini bile değiştirebilmektedir.

1.1.2.2. Uluslararası Fiyat Farklılıkları

Dış ticaretin bir nedeni de ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarıdır. Ülkeler arasındaki fiyat farklılığı, üretim maliyetlerinin farklılıklardan, o da, üretim faktörlerinin nispi bolluğu ile bunların verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığından kaynaklanmaktadır.⁵ Teknoloji ve doğal koşullar bakımından belirli malların üretiminde hiçbir engel bulunmayabilir. Ancak ekonomik düşünce, tüm ihtiyaçların yerli üretimle karşılanmasının doğru olmayacağını ortaya koymaktadır.

² Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, 11. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, 1996, s. 11.

³ Emin Ertürk, **Uluslararası İktisat: Teori-Politika İktisadi Birleşmeler-Parasal İlişkiler**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları, 2001, s. 2.

⁴ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, 2003, s. 23.

⁵ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, 2003, s.5.

Ülkeler arasında üretim verimliliği açısından birtakım farklar söz konusudur. Bazı ülkeler, belirli malların üretiminde diğerlerinden daha etkindirler; yani bu malları daha ucuza mal ederler. İşte bu verimlilik farklarından ötürü her ülke fiilen üretebileceği bütün malları değil, bunların içinden en ucuza mal edebildiklerini üretmelidir.⁶ Bunları ihraç ederek nispeten pahalıya üretebildiklerini yurt dışından ithal edebilir.

1.1.2.3. Mal Farklılıkları

Dış ticaretin bir başka nedeni, farklılaştırılmış malların üretimidir. Bir endüstriye bağlı mallar birbirinin benzeri olmakla birlikte her zaman tamamen aynı değildir. Bunun nedeni, tüketici tercihlerindeki farklılıklardır.⁷ Örneğin çeşitli marka otomobiller arasında fiyatlar bakımından büyük farklar bulunmayabilir. Ama nitelik bakımından var olan farklılıklar sonucu tüketici zevkine en uygun olanını seçecek ve bunu talep ederek söz konusu malın ithalini gerekli kılacaktır.

İletişim alanında ortaya çıkan gelişmeler, tüketim kalıplarının, alışkanlıkların ve ihtiyaçların karşılanma biçimlerinin değişmesine yol açmıştır. Değişen tercih ve tüketim kalıplarına uygun mal ve hizmetlerin temini de dış ticaret yoluyla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca ulaşım alanında ortaya çıkan gelişmeler, insanların coğrafi hareketliliği ve iletişim araçlarıyla yayılan tüketim ihtiyaçlarının tatmini de yine dış ticaret yoluyla sağlanmaktadır.⁸

Özetleyecek olursak, ticaret ülke içinde olduğu gibi ülkeler arasında da kaçınılmazdır. Ticaret yoluyla, ülkeler ihtiyaç fazlası mal ve hammaddeyi ihraç ederek, yerli üretimin yetersiz olduğu mal ve hammaddeleri ithal etmektedirler. Bu da ticaret yapan ülkelerin refahının artmasına önemli katkıda bulunur. Bu aynı zamanda bütün dünyada aynı mal ve hizmetlerin aynı fiyatının olması, kaynak dağılımının etkinliği ve gelir dağılımının adaleti bakımından da iktisaden en makul yol olarak görünmektedir.

⁶ Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, ss. 18-19.

⁷ Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı ss. 23-24.

⁸ Karluk, a.g.e., ss. 3-4.

1.1.3. Dış Ticaretin Yararları

Dış ticaret sonucunda ülkelerin sağlayabilecekleri kazançlar ekonomi literatüründe statik kazançlar ve dinamik kazançlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Statik kazançlar, karşılaştırmalı üstünlüğe uygun olarak uluslararası uzmanlaşma ve işbölümünden elde edilen kazançlardır. Bu kazançlar, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı olarak gerçekleştirilen uluslararası işbölümü sonucu taraf ülkelerde veri üretim kaynakları ile en fazla üretimin yapılması, dünya üretiminin ve dolayısıyla refahının artırılmasıdır. Dış ticaret yoluyla refahta sağlanan artış, yabancı malların üretiminde kullanılan reel kaynaklar cinsinden yurtiçi üretim maliyetlerinin daha altında bir maliyetle elde edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Statik kazançlarla ilgili analizde ülkenin üretim kapasitesi veri olarak alınmaktadır. Oysa zaman içinde ülkenin üretim kapasitesinde bir genişlemenin olması muhtemeldir. Bu genişleme zaman içinde ekonomide sağlanan dinamik etkilerin de bir sonucudur ve bu durum ülkenin üretim imkanları eğrisinin dışa doğru kayması ile temsil edilir. Bu dinamik etkiler ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinin arzındaki artışlar ve teknolojik ilerlemenin sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Dış ticaretten, geniş piyasa hacmi ve ölçek ekonomileri, üretim ve kaynak açığını karşılama, rekabet ve iktisadi dinamizm sonucu sağlanan dinamik kazançlar aşağıda ayrıntılarıyla ortaya konacaktır.

1.1.3.1. Geniş Piyasa Hacmi ve Ölçek Ekonomileri

Piyasa darlığı çoğu mallarda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını ya da en uygun teknolojilerin kullanılmasını önler. Çünkü, kapalı ekonomilerde üretim iç piyasa hacmi ile sınırlıdır.⁹ Dış ticaret sonucu açılan ihracat piyasaları ise ülke üreticilerinin mal satabileceği toplam piyasa hacmini genişletmektedir. Özellikle, dış ticaretle birlikte genişleyen ihracat, ölçek ekonomilerinden yararlanma ve tam kapasite kullanımına imkan vermektedir.¹⁰ Bu durumda, gelişmekte olan ülkeler, talebin ötesinde tesis kurma ve düşük kapasite kullanımı ile üretim yapma ya da optimal büyüklüğün altında tesis kurma açmazından kurtulabilirler. Diğer yandan ihracat sektörünün genişlediği bir ekonomide yatay uzmanlaşma (ürün çeşitlendirmesi) ve dikey uzmanlaşma (aynı ürünün farklı parçalarını üretme) yoluyla

⁹ Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, ss. 113-114.

¹⁰ Bela Balassa, “The Lessons of East Asian Development: An Overview”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol: 36, No: 3, 1988, p. 280.

sağlanabilecek maliyet indirimi şeklinde ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanmak mümkündür.¹¹

Bir ülkenin piyasası dar olduğunda üretilecek çeşitler de az olacaktır. Çünkü, çeşit arttıkça her çeşitten üretilecek miktar azalacak ve ölçek ekonomileri elde edilemeyecektir; dolayısıyla maliyetler yüksek olacaktır.¹² Dış ticaret piyasa hacmini genişlettiği takdirde, firmalar üretim ölçeklerini ve ürün çeşidini arttırabileceklerinden ekonomide verimlilik kazançları sağlanacaktır.

1.1.3.2. Üretim ve Kaynak Açığını Karşılama

Dış ticaret, yerli ikamesi olmayan ve üretim için gerekli olan yatırım ve ara mallarının elde edilmesini mümkün kılar. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, dış ticaret olmadan bu tür malların yeteri kadar elde edilmesi mümkün olmamakta ya da engelleyici bir takım maliyetler söz konusu olmaktadır.¹³ Bu açıdan bakıldığında, bu engelleri ortadan kaldırma vasıtası olarak ele alabileceğimiz dış ticaret, ara mallarının maliyetini düşürür ve verimlilik artışı sağlar.¹⁴

Ayrıca teknik işgücü açığı içinde olan bazı ülkeler de bu kaynakları yurt dışından temin edebilirler. Teknolojiyi üretenler birkaç sanayileşmiş ülkedeki büyük firmalar olduğu için uluslararası teknolojik ilişkiler çerçevesinde, gerekli teknolojiler dışarıdan ithal edilerek teknolojik gelişme hızlandırabilir.

1.1.3.3. Rekabet

Dış ticaret, yerli üreticileri yabancı üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya bırakır. Bu da üretimde etkinliği artırır. Oysa kapalı ekonomi durumunda yerli üreticiler genellikle etkin olmayan üretim yöntemleri ile çalışırlar; verimliliği artırarak fiyatları düşürme ve kaliteyi artırma yönündeki çabalar dış dünyanın rekabetine açık olan ekonomilerden daha zayıftır. Rekabetin olmadığı yerde, tekelleşme eğilimleri başlar, verimlilik azalır ve kaynak israfı artar. Artan dış rekabet

¹¹ Balassa, a.g.e., s. 281.

¹² Karluk, a.g.e., s. 95.

¹³ Mordechai E. Kreinin, **International Economics: A Policy Approach**, 5th Edition, USA: Horcourt Brace Jovanovich, 1987, s. 249.

¹⁴ Metin Berber, "Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Kalkınma", <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/dt.pdf> (Erişim: 10.06.2006)

ise ihracat endüstrilerini ve yurtiçi sektörleri daha etkin üretim yöntemleri ile üretimde bulunma arayışlarına sokar.¹⁵

Dış ticaret ile birlikte artan rekabet, milli geliri artıracaktır. Şöyle ki, korunan endüstrilerde, firmaların maliyetlerini en aza indirebilmek için çaba göstermelerini gerektirecek çok fazla neden yoktur. Piyasalar uluslararası rekabete açıldığında, yerli firmalar piyasada kalabilmek için yönetim şekillerinde, istihdam ettikleri sermaye ve emeğin kalitelerinde iyileştirmeye gitmeye zorlanacaklardır. Dış ticaretle birlikte kalitede sağlanacak olan bu iyileşmeler ancak araştırma geliştirme (Ar-Ge) ve eğitime yapılacak yatırımlarla başarılabilir olduğundan, bu kazançlar dinamik kazanımlardır. Bunun sonucu olarak ekonomide verimlilik ve haliyle uzun dönem büyüme hızı artacaktır.¹⁶ Serbest dış ticaret en etkili tekel-önleyici politikadır ve sağlam bir rekabetin devamlılığı için büyük katkı sağlar.¹⁷

1.1.3.4. İktisadi Dinamizm

Dış ticaret sayesinde ülkeler birbirlerine yaklaşır; farklı ülkelerdeki tüketiciler diğerlerinin davranışlarından, ihtiyaçlarından ve kullandıkları mallardan haberdar olurlar. Böylece yeni ihtiyaçların doğması, farklı kalitede malların talep edilmesi ve ekonomik yapılanmada değişiklikler ortaya çıkar.¹⁸ Dış ticaret aracılığıyla teknik bilginin, yönetim bilgisinin ve teşebbüs yeteneğinin ülkede yayılması ve benimsenmesi sağlanır.¹⁹ Bütün bu faktörler de ekonomiye dinamizm kazandırır ve ülkedeki kıt kaynakların daha etkin kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkı sağlar.

Özet olarak ifade etmek gerekirse dış ticaretin, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri statik ve dinamik kazançlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu etkiler aşağıdaki Şekil-1 yardımıyla gösterilebilir.

¹⁵ Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, s. 114.

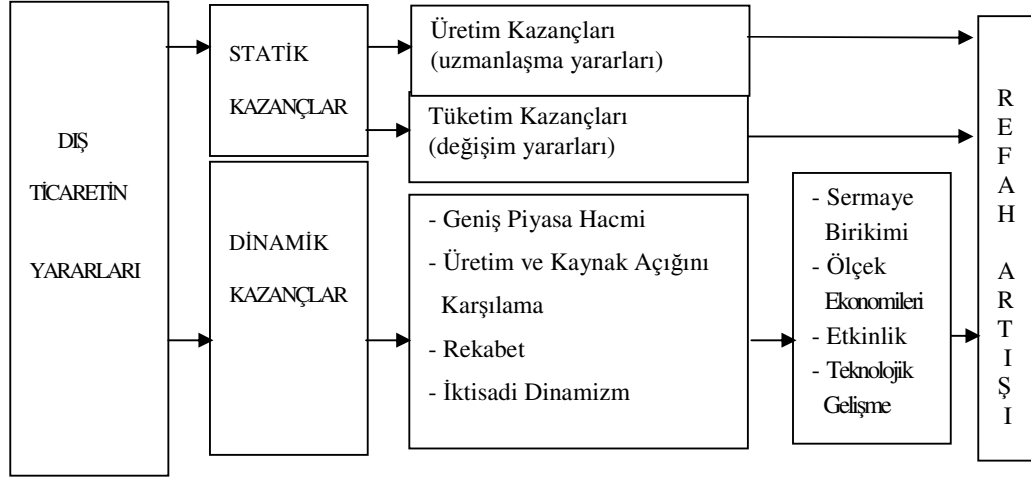
¹⁶ Muhittin Kaplan ve İbrahim Örnek, “Dış Ticaret ve Kalkınma”, şu kitapta: Sami Taban ve Muhsin Kar (Ed.), **Kalkınma Ekonomisi**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2004, s. 116.

¹⁷ G. Haberler, “The Positive Contribution of Trade to Development”, in A. Mac Ewan (Ed.), **A Book of Readings in Political Economy**, New York: Prentice-Hall, 1970, pp. 256-60’dan aktaran Tamer İşgüden, **Dış Ticaret Teorisi ve Az Gelişmiş Ülkeler**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul, 1972, s. 97.

¹⁸ Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, s. 114.

¹⁹ Haberler, a.g.e., ss. 256-60.

Şekil - 1: Dış Ticaretin Yararları

Kaynak: M. Faysal Gökalg ve Aynur Yıldırım, “Türkiye-AB Sürecinin Ekonomik Etkileri”, şu kitapta: Turgay Uzun ve Serap Özen (Ed.), **AB Sürecinde Türkiye**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2004, s. 265’ den uyarlanmıştır.

Dış ticaretin ülke ekonomisi açısından etkileri daha önce de ifade edilenlerden hareketle, mutlaka olumlu olacağı sonucuna varılmamalıdır. Zira, serbest ticaretin olumsuz sonuçlarıyla da karşılaşmanın mümkün olduğu fikrinden hareketle serbest dış ticarete karşı geliştirilen bazı argümanlar söz konusudur. Gelişmekte olan ekonomilerde yeni kurulan endüstrilerin teknik bilgi ve işletmecilik yetersizliği, vasıflı işgücü sorunu ve geniş pazarlar için üretim yapma imkanlarının kısıtlı olması gibi nedenlerle dış rekabete karşı korunması gerektiğini savunan genç endüstriler tezi;²⁰ genellikle tarım ürünü ve hammadde ihracatçısı olan gelişmekte olan ülkelerin, bu ürünlerin fiyatları sanayi ürünleri kadar hızlı artmadığı ve dalgalanma gösterdiği için, dış ticareten zararlı çıktıklarını ileri süren Singer-Prebisch tezi ve dinamik dışsal ekonomiler yaratan endüstrilerin korunması gerektiğine yönelik öneriler²¹ bu bağlamda anılmaya değer görüşlerdir. Ayrıca bir başka görüşte, yerli ve yabancı firmaların karşı karşıya oldukları üretim ve maliyet koşullarının eşit olmadığı ve koşulları eşitleyecek düzenlemeler yapılmadan serbest ticarete girişmenin yerli firmaları haksız rekabete maruz bırakacağı ifade edilmektedir.²²

²⁰ Cem Alpar, **Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1982, ss. 79-80.

²¹ Alpar, a.g.e., ss. 79-80.

²² Mustafa Acar, “İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret Mi? Korumacılık Mı?”, **Piyasa Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 10, (Bahar) 2004, s. 5.

Serbest dış ticarete karşı geliştirilen argümanlardan da anlaşılacağı üzere dış ticaretin ülke ekonomisine olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de söz konusu olmaktadır. Ancak böyle bir durumda yapılması gereken, ekonomiyi dış dünyadan soyutlamak yerine bu olumsuzlukları en aza indirecek önlemlerin alınmasıdır.

1.2. İTHALAT

Dış ticaret, bir ülkenin diğer ülkelerle belirli bir dönemde gerçekleştirdiği mal ve hizmet alışverişlerini yansıtan ithalat ve ihracat kalemlerinin toplamını göstermektedir.²³ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere ithalat, dış ticaretin önemli iki kaleminden biridir.

Çalışmamızın bu kısmında ithalatın tanımı, önemi ve belirleyicileri konusunda ayrıntılı bilgi verilecektir.

1.2.1. İthalatın Tanımı ve Önemi

Bir ülkedeki alıcıların başka ülkelerde üretilmiş malları satın almalarına veya başka bir ifadeyle, dış ticaret ilişkileri çerçevesinde, bir ülkenin diğer ülkelere mal ve hizmetler satın almasına ithalat denir.²⁴ Ayrıca ithalat, bir malın veya ekonomik değerın yürürlükteki mevzuata uygun şekilde, gerçek veya tüzel kişiler tarafından fiilen alınması ve bedelinin yurt dışına transfer edilmesi şeklinde de tanımlanabilir.²⁵ Bu tanımlar çoğaltılabilir. Bununla birlikte yukarıdaki tanımlardan hareketle ortak bir tanım yapmak gerekirse; ithalat, dış ticaret ilişkileri çerçevesinde, bir ülkedeki alıcıların başka ülkelerdeki satıcılardan üretilmiş mal ve hizmetleri yürürlükteki mevzuata uygun şekilde satın almalarıdır.

Ülke içinde üretilmeyen veya nispi olarak daha yüksek maliyetle üretilen mallar, ithalat yoluyla daha düşük maliyetle elde edilebilir. Çünkü ithalat, ölçek ekonomilerinden daha fazla faydalanan ya da düşük karla çalışan, düşük maliyetle üretim yapan ve bu nedenle de daha etkin olan üreticilere ulaşmayı mümkün kılar.²⁶

²³ Tezer Öcal, **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Ankara: Versoy Yayınları, 1989, s.63.

²⁴ Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler: Ansiklopedik Sözlük**, s. 296.

²⁵ H. Çetin Bedestenci ve Murat Canitez, **Dış Ticaret: İşlemler ve Uygulamalar**, 4. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi Yayını, 2006, s. 102.

²⁶ Economics Web Institute, “Imports”, <http://www.economicswebinstitute.org/glossary/imports.htm> (Erişim: 15.12.2006)

Özellikle gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmelerini gerçekleştirmek için gerekli olan makine, teçhizat gibi yatırım mallarını ve hammaddeleri yapacakları ithalatla, karşılamak durumundadırlar.²⁷ Çünkü bu ülkelerde, ekonomik kalkınma hızının yükseltilmesi için gerekli olan yatırımların gerçekleştirilmesinde ihtiyaç duyulan sermaye malları, başta sermaye birikiminin yetersizliği ve teknolojinin geriliği olmak üzere birçok nedenden dolayı üretilmemektedir.

Bir anlamda kalkınma, sermaye teçhizatında devamlı ve hızlı bir şekilde net artışlar sağlanması demektir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler açısından ithalat ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişki çok önemlidir. Çünkü kalkınma amacıyla yapılan sermaye malları harcamaları, büyük ölçüde ithalatı gerektirir. İthalat yoluyla gereken miktarda sermaye malının hiçbir tıkanıklığa uğramadan düzenli bir şekilde temin edilmesi de, büyüme hızını olumlu yönde etkileyecektir.²⁸

İthalat, tüm dünyada dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılarak ülke ekonomilerinin hızla dış rekabete açıldığı bir ortamda, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hızlarını artırmak, gelişmiş ülkelerin de yakalamış oldukları kalkınma hızını devam ettirmek için başvurdukları önemli bir araç olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda, arz ettiği önem itibarıyla de ithalatı belirlemesi muhtemel faktörler incelenmelidir.

1.2.2. İthalatın Belirleyicileri

Kuramsal olarak, ithalat talebini ekonominin gelişme temposunun belirlediği düşünülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ulusal üretimin girdi ithalatına bağımlılığının yüksek olduğu düşünülecek olursa, milli gelir değişmelerinin ithalat hacmi üzerinde belirleyici rolünün de görece daha büyük olduğu söylenebilir. Bu nedenle yapılan ekonometrik çalışmalarda ithalat eğilimini belirleyici en önemli etkenin milli gelir olacağı öngörülmüştür.²⁹

²⁷ Necdet Serin, **Kalkınma ve Dış Ticaret: Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 463, 1981, s. 35.

²⁸ Serin, a.g.e., s. 41.

²⁹ Taner Berksoy, **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 1994-27, 1994, s. 62.

İthalatı etkileyen diğere bir faktör de döviz kurudur. Döviz kuru, ulusal ve uluslararası görelifiyatlar arasındaki ilişkiyi kuran en önemli değışkendir. Bu nedenle, döviz kuru değışmeleri de ithalat talebi üzerinde belirleyici bir faktördür.

Ulusal fiyat artışlarının da döviz kurunun değışmesi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Döviz kurlarının enflasyona uyum göstermediğı koşullarda ulusal fiyat artışı tek başına görelifiyat yapısını belirleyecektir.

Bunların dışında korumacılık ya da serbestleşmeye dönük ticaret politikası tercihleri ile ekonomik entegrasyona dair adımlar da ithalatı etkilemektedir. Ayrıca tüketici zevk ve tercihleri de tıpkı bireylerin mal ve hizmet talebinde olduğı gibi ithalat talebi üzerinde de belirleyici etkiye sahiptir. Aşağıda, ithalatı etkilemesi muhtemel olan bu faktörler ayrıntılarıyla ortaya konacaktır.

1.2.2.1. Milli Gelir

Bir ekonomide bir yıl içerisinde üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin parasal değıerleri toplamına milli gelir denir. Milli gelir bir akım kavramdır. Yani milli gelir, bir zaman dilimi (bir yıl) içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin değıerleri toplamıdır. Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının (mili gelirin) değışimini ifade eden iktisadi büyüme ise reel GSMH'daki artış oranı ile ölçülmekte ve ekonomideki birçok makro ekonomik değışkeni etkilemektedir. Büyüme hızının etkilediğı makro ekonomik değışkenlerden biri de "ithalat"tır.³⁰ Büyüme hızı ne kadar büyükse ithalat hacmi değışimi de o kadar büyük olacaktır.

İthalat talebi ile milli gelir arasındaki bu ilişkiyi iki şekilde açıklamak mümkündür. Öncelikle, milli hasılanın üretimini gerçekleştirebilmek için bir kısım yatırım malı, hammadde ve ara mallarının yurt dışından ithal edilmesi ve dolayısıyla üretimin arttığı (ekonomik büyümenin olduğı) dönemlerde ithalatın da artması söz konusu olacaktır. Ayrıca kişi ve kurumların yaptıkları reel harcamaların-tüketimin bir bölümü de yabancı mallara yöneliktir. Dolayısıyla milli gelirin arttığı dönemlerde hem üretim, hem de tüketim yanından gelen etkilerle ülkenin ithalatı artacaktır.³¹

³⁰ M. İlker Parasız, **Makro Ekonomi**, 4. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayını, , 1991, s. 424.

³¹ Thomas A. Pugel, **International Economics**, 12th Ed., New York: McGrawh-Hill Companies, 2004, p. 557; Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, s. 452.

İthalat ile milli gelir arasındaki pozitif yönlü ilişkiye, ithalat fonksiyonu* adı verilir. İthalat fonksiyonu Şekil-2’de gösterilmiştir. Grafiğe göre milli gelir sıfırken ithalat pozitif bir değerde (M_0 gibi) olması, ithalatın, dışardan borçlanarak ya da uluslararası rezervleri kullanarak gerçekleştirildiğini gösterir. İthalat fonksiyonu doğrusunun pozitif eğimli olması milli gelir arttıkça ithalatın da artmakta, milli gelir azaldıkça ithalatın azalmakta olduğunu ifade eder.³²

İthalat ile milli gelir arasındaki ilişki, ortalama ithalat eğilimi, marjinal ithalat eğilimi ve ithalat gelir esnekliği olmak üzere üç esasa dayanır. Bunlar sırası ile ifade edilmeye çalışılacaktır.

1.2.2.1.1. Ortalama İthalat Eğilimi

Ortalama ithalat eğilimi, belirli bir dönemde bir ülkede yapılan toplam ithalatın o yılın gelirine oranlanmasıyla elde edilen değere denir.³³ Bunu basit bir denklemlerle gösterebiliriz.

$$Q_m = M / Y \quad (1.1)$$

Eşitlikde M, ithalatı; Y, milli geliri; Q_m de ortalama ithalat eğilimini gösterir.

İthalatın milli gelire oranı ne kadar yüksek olursa ortalama ithalat eğilimi o kadar büyük olacaktır. Ortalama ithalat eğilimi ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Yüksek gelirli ülkelerin ithalata, genellikle, daha az bağımlı oldukları kabul edilir. Bu nedenle bu tip ülkelerde ortalama ithalat eğilimi düşüktür. Düşük gelirli ülkelerde ise oranın nispi olarak yüksek olduğu görülür.³⁴

* İthalat, milli gelir haricinde başka değişkenlerden de etkilemekle birlikte buradaki ithalat fonksiyonu, diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında yazılmıştır. Klasik, Neo-Klasik iktisat geleneğinde ithalat, tıpkı diğer fonksiyonel ilişkilerde olduğu gibi, fiyatların yani döviz kurunun bir fonksiyonudur. Fiyat artış ve azalışları ithalatı fonksiyonel ilişkiye bağlı olarak artırmakta ve ya azaltmaktadır. Keynesyen yaklaşımda ise gelir ve gelir değişimleri ön plana çıkmaktadır. İthalat gelirin bir fonksiyonudur.

³² Dominick Salvatore, **International Economics**, 3th Ed., New York: Mcmillan Publishing Company, 1990, p. 496; Ercan Eren, **Makro İktisat**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2001, s. 23.

³³ Tamer İçgüden, Müfit Akyüz, **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Evrim Kitabevi, 1990, s. 83.

³⁴ İçgüden ve Akyüz, a.g.e., s. 83.

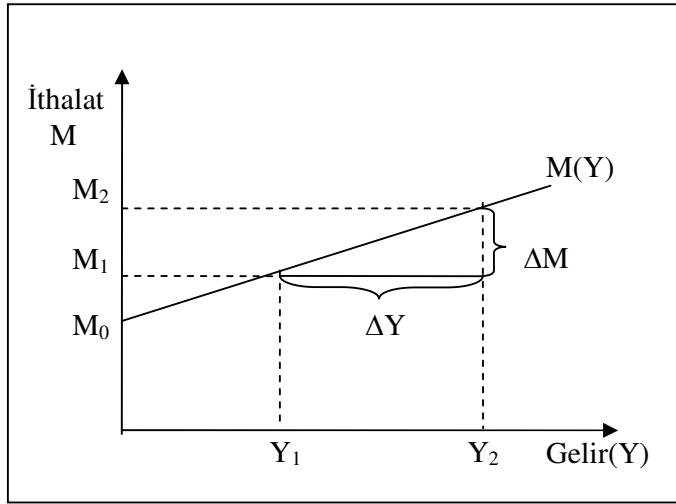
1.2.2.1.2. Marjinal İthalat Eğilimi

Milli gelirin artması, o ekonomideki bireylerin gelirlerinin hayat standartlarının yükselmesini ifade eder. Satın alma gücü yükselen bireyler, zaruri ihtiyaçlarını tatmin ettikten sonra yarı lüks olarak adlandırılan malları da satın almak isterler. Milli gelirdeki artış ile bundan doğan ithalat artışı arasındaki orana marjinal ithalat eğilimi denir. Marjinal ithalat eğilimini aşağıdaki eşitlikle ifade edebiliriz:

$$m = \Delta M / \Delta Y \quad (1.2)$$

Burada ΔM , ithalattaki değişmeyi; ΔY , gelirdeki değişmeyi; m ise marjinal ithalat eğilimini göstermektedir.

Şekil - 2: İthalat Fonksiyonu ve Marjinal İthalat Eğilimi

Şekil-2’de görülen ithalat fonksiyonunun eğimi ($\Delta M / \Delta Y$) marjinal ithalat eğilimini verir. Yani milli gelirden meydana gelen değişimin ithalata giden oranını vermektedir. Marjinal ithalat eğilimi yüksek olan ülkelerde, artan gelirin büyük bir kısmı yabancı ülkelere akmaktadır. Bunun nedeni ise insanların ithal ürünleri satın alma eğilimlerinin olmasıdır.

Ülkelerin ekonomik yapısındaki değişimler marjinal ithalat eğilimini etkilemektedir. Ekonominin tarıma dayalı yapıdan sanayi ağırlıklı bir yapıya geçmesi, yatırım mallarına olan ithalat talebini artıracığından marjinal ithalat eğiliminin değeri büyük olacaktır. Sanayileşmesini tamamlamış bir ülke ise, tüketim

ve yatırım mallarını kendi iç bünyesinde üretmek suretiyle ithalat ihtiyacını azaltacak ve marjinal ithalat eğiliminin değeri düşük olacaktır.

1.2.2.1.3. İthalatın Gelir Esnekliği

Milli gelir ile ithalat arasındaki ilişkiyi gelir esnekliği ile açıklamak mümkündür. Milli gelirden meydana gelen oransal değişimin ithalatta sebep olacağı oransal değişmeye ithalatın gelir esnekliği denir.³⁵ İthalatın gelir esnekliğini şu denklemle ifade edilebilir:

$$E_Y = \frac{\text{İthalattaki \% değişme}}{\text{Gelirdeki \% değişme}} = \frac{\Delta M / M}{\Delta Y / Y} = \frac{\Delta M / \Delta Y}{M / Y} \quad (1.3)$$

$Q_m = M / Y$, $m = \Delta M / \Delta Y$ olduğuna göre $E_Y = m / Q_m$ 'dir.

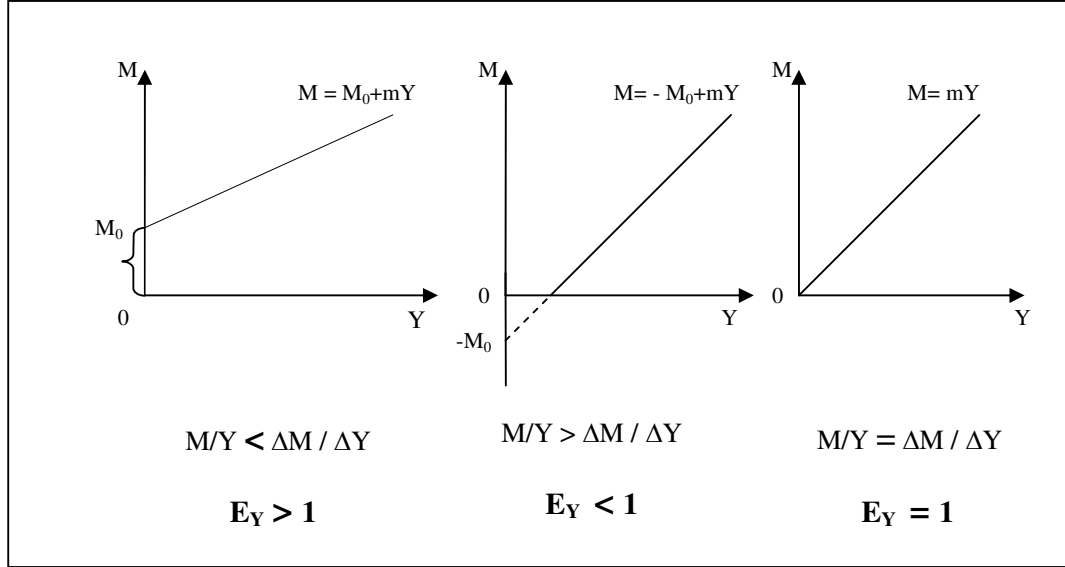
Marjinal ithalat eğiliminin ortalama ithalat eğilimine oranı ithalat gelir esnekliğini vermektedir. İthalatın gelir esnekliğinin marjinal ve ortalama ithalat meylî yönünden tanımlanması, söz konusu ekonominin yapısı ve gelişmişlik düzeyi hakkında ipucu vermesi itibarıyla önem arz etmektedir. Örneğin gelişmekte olan bir ekonomide gelir düzeyi düşük olduğundan, ithalat talebi de buna bağlı olarak az, dolayısı ile (M/Y) küçük olacaktır. Buna karşın, aynı ekonomide ortaya çıkan gelir artışlarının önemli bir kısmı ithalata yönelecektir. Yani $(\Delta M/\Delta Y)$ büyük olacaktır. Bu durumda E_Y 'nin 1'den büyük olacağı (yani ithalatın gelir esnekliğinin yüksek olacağı) açıktır. Aksine gelişmiş bir sanayi toplumunda ithalat yurt içinde üretilmeyen hammadde ve tarımsal ürünlerden oluşur. Bu durumda (M/Y) büyük, $(\Delta M/\Delta Y)$ ise küçük olacaktır. Sonuçta, E_Y 1'den küçük olur. (M/Y) ve $(\Delta M/\Delta Y)$ 'nin birbirine eşit olduğu durumlarda ise $E_Y = 1$ olacaktır.³⁶ Şekil-3'te bu üç durum gösterilmiştir.

Şekildeki ithalat fonksiyonunda $(M = M_0 + mY)$ M_0 otonom ithalatı, yani gelir seviyesi sıfır iken yapılan ithalatı gösterir. $Y=0$ iken, mevcut döviz veya altın rezervlerini kullanarak veya dış borçlanma yolu ile ithalat yapma olanağını ifade eder. Bu taktirde $M>0$ olur.

³⁵ Wilfred Ethier, **Modern International Economics**, New York: W. W. Norton & Company, Inc., 1983, p. 139.

³⁶ Vural Savaş, **İktisat Politikasına Giriş**, İstanbul: Ar Yayın Dağıtım, 1982, ss. 337-338.

Şekil - 3: İthalat Gelir Esneklikleri

İthalat gelir esnekliği, ülkenin ithalata olan bağımlılığını gösteren bir kavramdır. Milli gelirdeki yüzdelik değişme ithalatta kendine eşit bir yüzdelik değişme meydana getirmişse E_Y 1'e eşit çıkar. Bu ülkenin ithalata olan bağımlılık derecesinin yani ithalatın milli gelir içindeki payının değişmediği anlamına gelir. Öte yandan milli gelirdeki yüzdelik değişme ithalattaki yüzdelik değişmeden küçükse, E_Y 1'den büyük olacaktır. Bu ise, ülkenin ithalata bağımlılığının arttığını gösterecektir. Tersine milli gelirdeki yüzdelik değişme ithalattaki yüzdelik değişmeden büyük ise, E_Y 1'den küçük olacaktır. Bu da ülkenin ithalata bağımlılığının azaldığını, büyüme ile birlikte ülkenin kendi kendine yeterliliğinin arttığını gösterir.³⁷

Ayrıca ithalatın gelir esnekliği, dış ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasında gelir değişmeleri mekanizmasının da temelini oluşturur. Örneğin, bir dış açık durumunda toplam harcamaların kısılması milli geliri, dolayısı ile ithalatı azaltarak bu açıkları giderebilir.

³⁷ İşgüden ve Akyüz, a.g.e., s. 84; Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, s. 453.

1.2.2.2. Döviz Kuru

Döviz kuru, bir ulusal paranın diğer bir ulusal para cinsinden fiyatıdır ve bir ulusal paranın değiştirilebileceği yabancı para miktarını gösterir.³⁸ Döviz kuru, ulusal ve uluslararası görece fiyatlar arasındaki ilişkiyi kuran en önemli değişkendir. Bu nedenle, döviz kuru değişimleri de ithalat talebi üzerindeki etkisi yoluyla ithalat hacmini ve temposunu belirlemede önemli rol oynayan bir faktördür.³⁹

Döviz kuru, bir fiyat olmakla beraber, herhangi bir malın fiyatından farklıdır. Döviz kurundaki değişiklik, bir malın fiyatında meydana gelecek değişimin ortaya çıkardığından çok farklı bir etki doğurur. Örneğin bir malın fiyatında meydana gelecek bir değişim, sadece o malın arz ve talebi ile en yakın ikame malının arz ve talebi üzerinde etkili olur. Buna karşılık döviz kurundaki bir değişim, önce uluslararası ekonomik ilişkilere konu olan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarını, daha sonra da bunlar aracılığı ile diğer piyasaları etkileyerek ekonomide global değişiklikler meydana getirir.⁴⁰

Mal ve hizmet talebi ile döviz kurları arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yani döviz kuru yükseldikçe döviz talebi azalır; döviz kuru düştükçe de döviz talebi artar. Bunun nedeni kur değişmelerine bağlı olarak yabancı malların ulusal para cinsinden fiyatlarındaki değişimlerdir. Döviz kurları yükseldikçe ithal malların ülkedeki ulusal para cinsinden fiyatları da yükselir. Dolayısıyla yabancı malların talebi (ithalat) azalır. Bu ise döviz talebinin düşmesi demektir.⁴¹ Döviz kuru ile ithalat talebi arasındaki ilişki Şekil- 4 üzerinde gösterilmiştir.

Döviz kuru artarken ithalat amacıyla talep edilen döviz miktarı azalmaktadır. Bilindiği gibi, döviz talebi sadece mal ve hizmet ithali amacıyla yapılmamaktadır. Sermaye akımları da döviz talebi içinde yer almaktadır. Ancak sermaye akımları, uluslararası faiz ve karlılık oranları farkı gibi faktörlere bağlı iken mal ve hizmet ithalatı ile döviz kurları arasında doğrudan bir ilişki vardır. Dolayısıyla burada kastedilen, mal ve hizmet ithalatı amacıyla döviz talebidir.

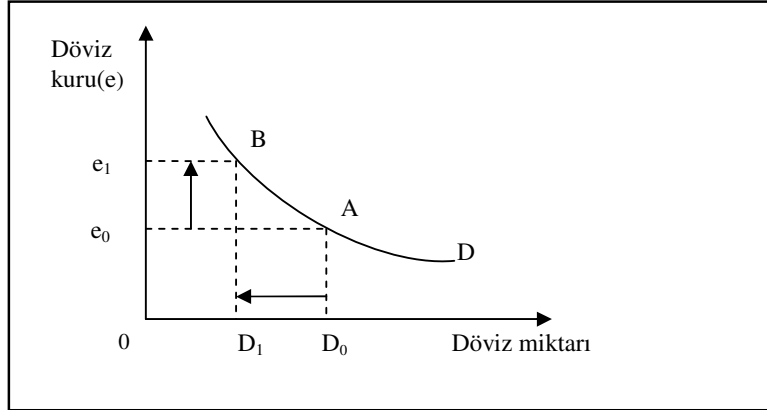
³⁸ Suna Oksay, **Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: 1923-2000**, İstanbul: Beta Yayınevi, 2001, s. 6.

³⁹ Berksoy, a.g.e., ss. 49-55.

⁴⁰ Karluk, a.g.e., ss. 371-372

⁴¹ Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, s. 428.

Şekil - 4: Döviz Talep Eğrisi

Döviz kurlarındaki bir değişimin ithalat talebini ne ölçüde etkileyeceği, ilgili ithal mallarının fiyat talep esnekliğine bağlıdır. İthal mallarının yurt içi fiyat talep esnekliği ne derece yüksekse döviz kurundaki bir yükselmenin ithalat talebini kısıtıcı etkisi de o derece büyük olur. Talep esnekliğinin düşük olması durumunda da durum bunun tersidir.

1.2.2.2.1. İthalatın Döviz Kuru (Fiyat) Esnekliği

Döviz kurundaki değişmelere karşın ithalat miktarında ne kadarlık bir değişme olacağı ithalat fiyat esnekliği kavramıyla ifade edilmektedir.⁴² Döviz kurunda bir yükselme, ithalatın ulusal para cinsinden pahalılaştığını ifade eder. Bu da ithalat hacmini düşürür.

$$E_{ER} = \frac{\Delta M / M}{\Delta ER / ER} \quad (1.4)$$

Döviz kurunun artması ithalatta azalmaya, düşmesi ise ithalatta bir artışa neden olacağı için döviz kuru esnekliğinin negatif çıkması beklenir. Eğer döviz kurundaki yüzdeler artışa karşılık ithalat talebinde yüzdeler olarak daha fazla bir düşme meydana gelirse esneklik katsayısı olan E_{ER} mutlak değer olarak birden büyük olacaktır. Böyle bir durumda talebin fiyatlara karşı esnek olduğunu söyleyebiliriz. Aksine döviz kurundaki yüzdeler artışa karşın ithalat talebinde daha az bir düşme

⁴² Michael Melvin, **International Money and Finance**, 5th. Ed., Addison-Wesley Educational Publishers Inc., 1997, pp. 156-157; Tümay Ertek, **Makro Ekonomiye Giriş**, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2005, s. 361.

meydana gelirse, esneklik katsayısı, E_{ER} , birden küçük olacaktır ve ithalat talebinin nispi fiyatlara karşı esnek olmadığı söylenebilir.⁴³ Esneklik katsayısının bire eşit olması durumunda ise döviz kurundaki yüzdelik değişme, tamamıyla talep miktarındaki yüzde değişmeye eşittir ve birim esneklik söz konusudur.

İthalat talebinin 1 veya daha yüksek fiyat esnekliğine sahip olması, ithal ikamesi endüstrilerde ilerleme kaydedildiğinin bir göstergesidir. Bir ülkenin ithalatının fiyat esnekliği büyükse, bu durum ithalatı yapılan malların ve/veya hizmetlerin yurt içerisinde ikamelerinin fazla olduğu anlamına gelmektedir. Yani ithalat fiyatlarındaki yükselmelere karşı tüketiciler, taleplerini yurtiçi ithal ikameci sektörlere yönlendirerek tepkilerini göstereceklerdir.⁴⁴ İthalat talebinin fiyat esnekliğinin düşük olması durumunda ise ithal malların fiyatlarındaki yükselme karşısında ithal mallara yönelik talep kısılmamakta ve ödemeler bilançosundaki açıklar ortaya çıkmaktadır.⁴⁵ Bu nedenle, ithalatın fiyat esnekliği, uluslararası ticaret politikalarının belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.2.2.2. Kur Sistemleri ve İthalat

Döviz kuru, bir ülkenin ulusal para biriminin yabancı para birimleri cinsinden değerini ifade etmektedir. Döviz kurlarının belirlenmesine yönelik olarak kullanılan sistemlere de döviz kuru sistemleri denilmektedir. Döviz piyasasının işleyişi ve döviz kurlarının belirlenmesi konusunda kimlerin ne ölçüde söz sahibi olduğu (resmi otoriteler veya piyasa mekanizması) döviz kuru sistemlerini birbirinden ayıran temel özelliktir.⁴⁶ Döviz kurlarında meydana gelen değişmelerin, dış ticaret dengesini etkileyen önemli bir değişken olması döviz kuru sisteminin seçimini çok önemli hale getirmektedir.

Genel olarak döviz kuru sistemini sabit ve dalgalı olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Dalgalı (esnek) kur sisteminde, döviz kuru piyasadaki arz ve talebe bağlı

⁴³ Melvin, a.g.e., pp. 156-157.

⁴⁴ Sevda Opuş, Dış Ticaret Esneklikleri: Türkiye İthalat Talebinin Gelir ve Fiyat Esneklikleri Üzerine Bir Analiz, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum, 1999, s. 27.

⁴⁵ Dipendra Sinha and Tapen Sinha, "An Aggregate Import Demand Function for Greece", *Atlantic Economic Journal*, Vol: 28, Issue: 2, (June) 2000, pp. 196-209.

⁴⁶ Oksay, a.g.e., s. 10.

olarak belirlenir. Döviz kurunun yükselmesi ulusal paranın değer yitirmesi, düşmesi ise ulusal paranın değer kazanması anlamına gelir. Sabit kur sistemi ise, bir ülkenin kendi parasını belli bir pariteyle yabancı paralara karşı sabitlemesi demektir. Sabit kur sisteminde kurlar parasal otorite tarafından belirlenir. Parasal otorite, kuru belirli bir düzeyde tutmak için döviz rezervlerini kullanarak piyasaya müdahale eder. Bir dış açık durumunda parasal otorite piyasaya döviz arz edecektir. Ancak dış açıklar artmaya devam ederse döviz rezervleri azalacaktır ve sınırsız miktarda döviz satma olanağı bulunmayan parasal otorite döviz kurlarını yükseltmek zorunda kalacaktır.

1.2.2.2.3. Döviz Kuru Ayarlamaları ve İthalata Etkisi

Ülkeler ulusal ekonomik yapılarına ve rezerv pozisyonlarının durumuna göre sabit ya da dalgalı döviz kuru sistemini uygulayabilirler. Gerek dalgalı, gerekse sabit döviz kur sistemi altında ulusal paranın fiyatı yabancı para cinsinden azalmakta ya da artmaktadır. Yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatının yüksekliği ya da düşüklüğü sabit kur sisteminde parasal otorite tarafından düzenlenirken, dalgalı kur sisteminde kur ayarlamalarını piyasa güçleri düzenlemektedir.⁴⁷

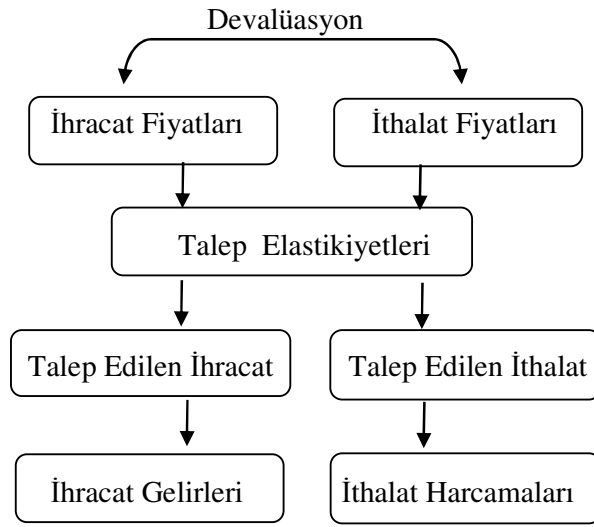
Döviz kurları ister piyasa tarafından belirlensin ister parasal otorite tarafından belirlensin, zaman zaman parasal otorite tarafından ayarlamalara maruz kalır. Döviz kurlarının parasal otorite tarafından, ülkedeki göreceli enflasyon oranlarından daha düşük oranda artırılması durumunda, yabancı paranın, o ülkedeki satın alma gücü düşeceğinden, o ülkelere ihracat zorlaşırken, ithalat ucuzlayacaktır. Bu duruma ulusal paranın yabancı paralar karşısında aşırı değerlendirilmesi denilmektedir. Aşırı değerlendirilmenin getirdiği olumsuzluklardan kurtulabilmek için, paranın dış değerinin düşürülmesi gerekmektedir. Paranın dış değerinin, aniden ve iradi bir şekilde, hükümetler tarafından düşürülebilmesi için kullanılan döviz kuru politikasına devalüasyon adı verilir.

Döviz kurlarının, ülkedeki göreceli enflasyon oranlarından daha yüksek oranda artırılması durumunda ise yabancı paranın, o ülkedeki satın alma gücü artacağından, o ülkelere ihracat kolaylaşırken, ulusal paranın alım gücü düşük olacağından, ithalat azalacaktır. Bu duruma da, ulusal paranın yabancı paralar

⁴⁷ Havva Tunç, “Kur Ayarlamaları ve Dış Ticaret Dengesi”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 38, Sayı: 4, (Nisan) 2001, ss. 78-79.

karşısında eksik değerlendirilmesi denilmektedir. Böyle bir durumda, paranın dış değerinin yükseltilmesi için kullanılacak olan döviz kuru politikasına ise, revalüasyon adı verilmektedir.

Devalüasyon ve bunun tersi olan revalüasyon kavramları, daha çok sabit kur sisteminde, hükümet kararı ile yapılan kur değişiklikleri için kullanılmaktadır. Dış dengeyi sağlamak için sıkça kullanılan bir araç olan devalüasyonun dış ticareti etkileme mekanizması aşağıdaki gibi işlemektedir.

Devalüasyonun ithalat hacmini daraltma etkisinin büyüklüğü, ithal mallarının talep esnekliğine bağlıdır. Genel olarak ithal mallarının talep esnekliği birden büyüktür ve bu nedenle devalüasyonun ithalatı kısarak dış ticaret açığını kapatma olasılığı yüksektir. Ancak üretim ve yatırım çabaları önemli ölçüde ithal yatırım malları ve girdilere bağlı gelişmekte olan ülkelerde ithal mallarının talep esnekliğinin görece olarak düşük olduğu için devalüasyonun beklenen etkisi görece olarak sınırlıdır.⁴⁸

Devalüasyonun ithalata (dış ticarete) etkilerini incelemek üzere geliştirilen en eski yöntem “Esneklik Yaklaşımı”dır. Bu yaklaşım, devalüasyonun nispi fiyat etkilerine ağırlık vermekte ve genel olarak talep esnekliklerinin yüksek olması durumunda devalüasyonun en iyi sonuçları vereceğini vurgulamaktadır. Esneklik yaklaşımında, devalüasyonun ödemeler bilançosu etkisi, sadece cari işlemler hesabı

⁴⁸ Cevdet Erdost, “Türkiye’de Devalüasyonların İthalat ve İhracata Etkileri”, **Hacettepe Üniversitesi İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 3, (Haziran) 1980, s. 22.

çerçevesinde ele alınmaktadır.⁴⁹ Döviz kurundaki değişmelerin ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyebilmesi için gerekli olan ithalat ve ihracat talep esnekliklerinin (kritik esneklikler) ne olması gerektiği ise Marshall Lerner Koşulu ile açıklanmıştır.

1.2.2.2.3.1. Marshall-Lerner Koşulu

Bir ülkenin ithalat ve ihracatının talep esnekliklerinin büyüklüğüne bağlı olarak, o ülkenin dış ticaret dengesinde, devalüasyon sonrasında bozulma söz konusu olabilir. Dış ticaret dengesinde ortaya çıkacak olan bu etki Marshall-Lerner koşuluna bağlıdır. Bu koşul, ithalat ve ihracat talebinin fiyat esnekliğinin toplamının birden büyük olması durumunda, devalüasyonun, cari dengede iyileşme meydana getireceğini ifade etmektedir. İhracat talebinin fiyat esnekliği tahmin edilmese bile, ithalat talebinin fiyat esnekliğinin göreceli olarak yüksek olması (1'e yakın bir değer) Marshall-Lerner koşulunun sağlandığına işaret eder.⁵⁰

1.2.2.2.3.2. J Eğrisi Etkisi

Marshall-Lerner Koşulunun geçerli olduğu bir ekonomide döviz kurundaki bir artışın ticaret dengesini anında-hemen olumlu biçimde etkilemesi söz konusu değildir. Döviz kuru yükselince yurtiçindeki alıcıların harcamalarını yurt dışında üretilen mallardan yurt içinde üretilen mallara kaydırmaları ve böylece döviz kurundaki artışın ithalatın azalmasına yol açması zaman alır. Bu durum ithalat talebinin fiyat esnekliğinin döviz kurundaki artışın başlangıç döneminde çok küçük olmasıyla açıklanabilir.⁵¹ İthalat talep esnekliği gibi ihracat talep esnekliği için de aynı durum söz konusudur.

J Eğrisi Etkisi, devalüasyon yapıldıktan hemen sonra ticaret dengesinin bozulacağını (J harfinin aşağıya doğru kayan kısmında olduğu gibi), ancak daha sonra iyiye gideceğini (J harfinin uzun kolu gibi yukarıya dönerek) ileri sürer. Bunun nedeni, kısa dönemde ülke parasıyla ifade edilen ithalat fiyatlarının ihracat fiyatlarından daha hızlı yükselmesidir.⁵² Devlüsyonun ilk etkisi, ithalat

⁴⁹ Erol İyibozkurt, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2001, s. 362.

⁵⁰ Sinha and Sinha, a.g.m., p. 198.

⁵¹ Erdal M. Ünsal, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2005, s. 576.

⁵² Peter Isard, **Exchange Rate Economics**, New York: Cambridge University Press, 1995, ss. 95-96.

harcamalarında artış şeklinde kendini gösterir. Çünkü, daha önceki ithalat anlaşmaları devam etmektedir ve bu nedenle ithalat miktarı değişmezken, ithal malları fiyatları ülke parası cinsinden artmıştır. Zaman geçtikçe, miktarda da ayarlanmalar yapılır, ithalat miktarı azalır; bu arada ihracat ürünleri yabancı alıcılar için cazip hale gelir.⁵³

J eğrisi etkisi literatürde değişik faktörlerle açıklanmaktadır. Kruger (1983), döviz kurunda bir değişme meydana geldiği zaman, malların transit olarak anlaşma çerçevesinde sürekli satın alımlarının söz konusu olduğu ve bu işlemlerin tamamının da ticaret bilançosundaki kısa dönem değişmeyi belirlediğinden hareketle bu etkinin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla ticaret bilançosunda ilk aşamada meydana gelen bozulma, esnekliklerin artma yönünde değişmeye başladığı dönemden sonra iyileşmeye başlar. Magee (1973) ise, devalüasyonun doğuracağı beklenen etkileri bozduğu fikrinden hareketle, paranın değer kaybetme olgusunun yaşanmasından sonra yapılan anlaşmaların bundan etkileneceğini öne sürmektedir. Diğer taraftan bir kısım iktisatçı da ihracatın genişlemesi ve ithalatın yavaşlamasının sadece belirli gecikmelerden sonra ortaya çıktığını ileri sürmektedir.⁵⁴ Bunlar, değişen durumu tanımadaki gecikmeler, reel değişkenleri değiştirmeye karar vermedeki gecikmeler, mal stoku ve materyallerin yenilenmesindeki gecikmeler ve üretim gecikmeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁵⁵

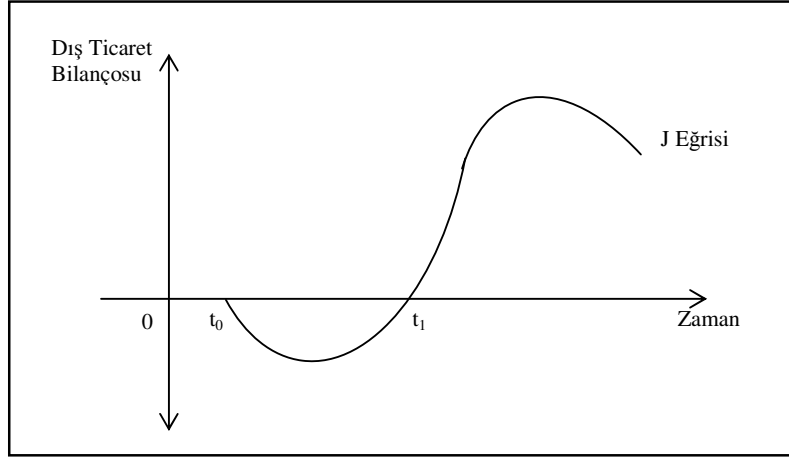
Devalüasyon yapıldıktan sonra ithalatın hemen azalmayıp ihracatın da artmamasının sebebi var olan sözleşmelerdir. Bu sözleşmeleri devalüasyondan sonra belli bir süre değiştirmek mümkün olmaz. Diğer taraftan tüketicilerin alışkanlıklarını da hemen değiştirmeleri beklenemez. Bu nedenle, devalüasyon ancak belirli bir süre sonra dış ticaret bilançosu üzerinde iyileştirici bir etki yaratır. Yurt içinde ve yurt dışındaki alıcıların yeni nispi fiyatlara zamanla intibak etmeleri sonucu, ithalat ve ihracat talep esneklikleri zamanla artar ve Marshall-Lerner koşulu geçerli hale gelir.

⁵³ İyibozkurt, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, s. 376.

⁵⁴ Ömer Tanju Durusoy ve İbrahim Tokatlıoğlu, "Devalüasyon ve J Eğrisi", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 8, Sayı: 24-25, (İlkbahar-Yaz) 1997, ss. 65-66.

⁵⁵ Robert J. Carbaugh, **International Economics**, 9th Ed., Mason, Ohio : Thompson / South-Western Publishing, 2004, p. 458.; Mohsen Bahmani-Oskooee, "Devaluation and the J-Curve: Some Evidence from LDCs" **The Review of Economics and Statistics**, Vol: 67, No: 3, (August) 1985, pp. 500-504.

Şekil - 5: J Eğrisi Etkisi

Döviz kurundaki artış ve ticaret dengesi arasındaki dinamik ilişki Şekil 5’te gösterilmektedir. Yeni nispi fiyatlara zamanla intibak edilmesi sonucu Marshall-Lerner koşulu t_1 zamanından sonra geçerli hale gelmiş ve döviz kurundaki artış ticaret dengesinin giderek düzelmesine yol açmıştır. Şekilde yer alan ve döviz kurundaki değişme ile ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi zaman boyutu itibariyle yansıtan eğriye, J eğrisi (J curve) denmektedir.

Döviz kurlarının dış ticaret üzerindeki etkileri, uluslararası iktisat literatüründe çok tartışılan konulardan biri olmakla birlikte yapılan araştırmalarda kesin sonuçlara ulaşılmış değildir. Bu bağlamda Khan (1974)⁵⁶, Türkiye dahil 15 gelişmekte ülke için yaptığı çalışmada, Berksoy (1994)⁵⁷ ve Bayraktutan ve Kaplan (2003)⁵⁸, Türkiye için yaptıkları çalışmada, döviz kurlarının ithalat üzerinde etkili bir değişken olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Terzi ve Zengin (1999)⁵⁹ ve Sivri ve Usta (2001)⁶⁰ tarafından yapılan çalışmalarda ise, döviz kurları ile ithalat arasında herhangi bir ilişki bulunamamış ve bu anlamda da döviz kuru politikalarının dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağı ifade edilmiştir.

⁵⁶ Mohsin S. Khan, “Import and Export Demand in Developing Countries”, **IMF Staff Papers**, Vol: 21, (November) 1974, pp. 678-693.’den aktaran M. Faruk Aydın, Uğur Çıplak ve M. Eray Yücel, “Export Supply and Import Demand Models for Turkish Economy”, **CBRT Working Paper**, No: 04/09, June 2004, p. 3.

⁵⁷ Berksoy, a.g.e., ss. 48-57.

⁵⁸ Yusuf Bayraktutan ve İbrahim Arslan, “Türkiye’de Döviz Kuru, İthalat ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Analiz (1980-2000)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2003, ss. 89-104.

⁵⁹ Harun Terzi ve Ahmet Zengin, “Kur Politikasının Dış Ticaret Dengesini Sağlamadaki Etkinliği: Türkiye Uygulaması”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 10, Sayı: 33, (Yaz) 1999, ss. 48-65.

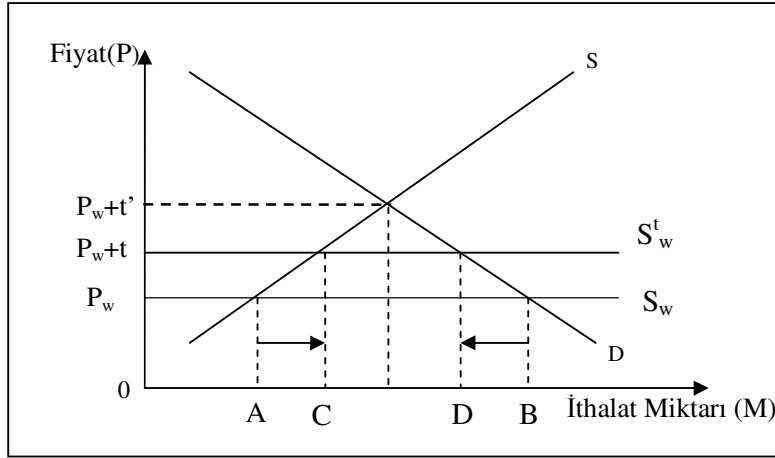
⁶⁰ Uğur Sivri ve Can Usta, “Reel Döviz Kuru, İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişki”, **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 4, (Kış) 2001, s. 1-9.

1.2.2.3. Politik Tercihler: Korumacılık- Serbestleşme

Dış ticaret politikası, kotalar, kısıtlayıcı tarifeler, ithalat yasakları, döviz sınırlamaları, ihracat teşvikleri vb araçlar vasıtasıyla, dış ticareti belirlenen hedefler yönünde düzenlemek amacıyla alınan önlemlerin tümünü kapsar. Bu nedenle uygulanan veya benimsenen dış ticaret politikası, dış ticaret kalemlerini etkileyerek dış ticaretin iki önemli bileşeninden birisi olan ithalat için de belirleyici bir nitelik arz etmektedir. Aynı şekilde ithalatı düzenleyen politikaların karakter değiştirmesi, liberalleşmesi de ithalat hacmi üzerinde belirleyici bir etki yaratmaktadır.

Dış ticaret politikası ülkede gerçekleştirilmekte olan bütün iktisadi faaliyetleri çok yakından etkileyebilmektedir. Örneğin, dış ticareti kısıtlayıcı bir hükümet politikası, tüketicilerin ithal mallara daha yüksek bir fiyat ödemesine neden olurken, liberal bir dış ticaret politikası, uluslararası uzmanlaşmanın sağlamış olduğu avantajlardan daha fazla yararlanılmasına imkan sağlamaktadır. Dış ticareti kısıtlayıcı bir politika olarak tarife ve kotaların ithalat üzerindeki etkileri Şekil - 6 yardımıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

Şekil - 6: Tarife Uygulamasının İthalat Üzerine Etkisi

Tarifeler ve kotalar kısmı denge analizi çerçevesinde ve küçük ülke varsayımı altında statik etkileri bakımından “aynı” etkilere sahip olduğundan Şekil-6’da, yalnızca tarifelerin ithalat üzerindeki etkileri, gösterilecektir.⁶¹ Fakat burada, aynı etkilere sahip olmakla birlikte işleyen mekanizmaların farklı olduğu da göz önünde

⁶¹ Nazım Engin ve Erol Katırcıoğlu, **İthalatın Liberasyonu ve Kar Marjları Türkiye Deneyimi**, İstanbul: İSO Yayınları, Yayın No: 1994/5, s. 12.

bulundurulmalıdır. Tarife uygulaması durumunda söz konusu olan ithalatı sınırlama mekanizması, fiyat mekanizması olduğu halde; kota uygulaması durumunda, fiyat mekanizması reddedilmektedir.

Dikey ekseninde ithalata konu olan malın ulusal para cinsinden birim fiyatı (P) ve yatay ekseninde ise miktarın yer aldığı şekilde; S ve D eğrileri söz konusu mala yönelik yurt içi arz ve talebi göstermektedir. S_w ise dünya fiyat düzeyinde sonsuz esnekliğe sahip dünya arz eğrisini göstermektedir. Başlangıçta dünya fiyatları P_w iken söz konusu mala yönelik yurt içi talebin (OB'nin) OA kadarı yurt içi üretim tarafından, AB kadarı ise ithalat yoluyla karşılanmaktadır. İthalat üzerine t oranında bir tarife uygulanması, P_w düzeyindeki serbest ticaret ithalat fiyatının P_w+t düzeyine çıkması sonucunu doğuracaktır. Bu yeni durumda yurt içi talep miktarı OB'den OA ya düşerken, yurt içi üretim OA'dan OC'ye yükselecek ve bu gelişmelerin sonucu olarak da ithalat CD'ye düşmüş olacaktır. Görüldüğü gibi, herhangi bir ürünün ithalatı üzerine konan bir tarife, yurtdışında bu ürünün fiyatının yükselmesine ve ithalatının azalmasına neden olmakla birlikte, bu ürüne ait yurt içi üretimin artmasına ve tüketimin azalmasına ve toplam tüketiminin bileşimini de ulusal üretim lehine değiştiren etkiler yaratmaktadır.

Ticari liberalizasyon, söz konusu kontrollerin ortadan kaldırılması ve uluslararası düzlemde serbest ticaret anlayışının esas alınması süreci olarak ifade edilmektedir.⁶² Liberalleşmeden beklenmesi gereken en önemli sonuçlardan biri ithalatın hızlanmasıdır. Liberasyon sürecinde ithalat hacminin değişmesi ve genişlemesi doğaldır. Bunun yanı sıra, ithalatın ürün ve orijin ülke bileşiminde de değişimler meydana gelir. Örneğin, uzun süreler miktar ve fiyat önlemleriyle engellenip kısıtlanan tüketim malları ithalatının liberalleşmeden etkilenip, hacim ve toplam ithalat içindeki payı açısından önemli değişimler geçirmesi beklenen bir sonuçtur. İthalattaki ürün bileşiminin değişmesine paralel olarak, orijin ülke dağılımının değişmesi ve ithalatın yeni kaynaklara yönelmesi de olasıdır.⁶³ Ticaret rejiminde liberalleşmenin ticaret artırıcı ve ticaret sapırtıcı etkiler yaratacağı düşünülmür.

⁶² İlhan Dağdelen, "Liberalizasyon", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2004, s. 14.

⁶³ Berksoy, a.g.e., s. 8.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Şekil-6, ithalatta serbestleşmenin (liberalizasyonun) etkilerini analiz etmek amacıyla da kullanılabilir. Liberalizasyonu dar tanımlı ile ele alır ve tarifelerin azaltılması veya tümünden kaldırılması olarak (veya kotaların artırılması veya tümünden ortadan kaldırılması şeklinde) tanımlarsak, yukarıdaki analizi tersine çevirmemiz gerekir. Tarifelerin tümünden kaldırılması, fiyatın serbest ticaret düzeyine (P_w 'ye) inmesine yol açar. Bu ise yukarıda anlatılan etkilerin tersine dönmesi sonucunu doğuracaktır. Bir diğer deyişle liberalizasyon, ithalat talebini ve tüketici refahını artırırken üreticilerin gelirlerinin, hazinenin ise gümrük vergisi gelirlerinin azalmasına yol açacaktır.

İthalatın tarife, kota ve yasaklamalar yoluyla sınırlandırılması kesin sonuçlara götürmekle birlikte, bazı nedenlerden ötürü ülkeler tarafından çok fazla tercih edilmemektedir. Bu nedenlerden ilki, gümrük vergilerinin birçok malda uluslararası anlaşmalarla belirlenmesi ve bir ülkenin tek başına bunu değiştirememesidir. İkinci bir neden, bir ülkenin ithalatı kısıtlayıcı bazı önlemler aldığı anda, ticaret ortağı olan ülkelerin de misilleme yaparak karşı önlemlere başvurmalarıdır.⁶⁴ Ayrıca, ithalatı kısıtlayıcı önlemler ülke ekonomisini dünya ticaret açısından koparmak ve dolayısıyla dünya ticaretini sınırlamak sonucuna götürür. Dış ticarete amaç, ülkelerin bu ticaretten optimum kazanç sağlamaları olduğuna göre ülke ekonomisini dünya ticaretinden ayırmak optimum kazançtan saptırmak anlamına gelebilir.⁶⁵ Bu bağlamda değerlendirildiğinde de ithalatın yönü ve hacmi üzerinde kesin etkileri olmakla birlikte, ithalatı kısıtlayıcı politikalar yerine serbestleşme yönündeki eğilimlerin ağır bastığını söyleyebiliriz.

1.2.2.4. İthalatçı Ülkedeki Halkın Zevk ve Alışkanlıkları

Gelir düzeyi sabitken, bir ülkenin halkının önceden yerli malı tercih ederken zamanla yabancı mallara yönelmesi, ithalatı artıracaktır. Çünkü, ticaret hacmindeki ve yapısındaki değişimler, tüketici tercihlerindeki değişmelerin yönü ve şiddetinden etkilenir.⁶⁶ Ragnar Nurkse'nin ileri sürdüğü özellikle gelişmekte olan ülkelerde gösteriş amacıyla tüketim, dış ticaret yoluyla modern tüketim kalıplarının bu

⁶⁴ Çetin Doğan, "Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi", **Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 41, Sayı: 487, 2004, s. 7.

⁶⁵ Erdost, a.g.m., s.21.

⁶⁶ İyibozkurt, **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, s. 112.

ülkelerde yayılmasına yol açmakta ve gelişmekte olan ülkelerin tercihlerinde değişime sebep olmaktadır.⁶⁷ Zira, tüketici tercihlerindeki değişiklikler sadece gösteriş tüketimi etkisi nedeniyle değildir. Bunun yanında günümüzdeki haberleşme ve ulaşım imkanlarındaki gelişme de yeni ihtiyaçları ortaya çıkarmakta ve tüketici tercihlerini değiştirmektedir.

Tüketici zevk ve tercihleri, bazen ulusal sınırları aşarak ülke dışında bir talebin doğmasına yol açar. Örneğin, ABD vatandaşları Kaliforniya şarapları yerine Fransız ve İtalyan şaraplarını içmeyi tercih ederler. Bu ülke insanları küçük Avrupa otomobillerini tercih ederken, Avrupalılar büyük Amerikan otomobillerini tercih etmektedir.⁶⁸ Diğer taraftan dış ticaretin yapılabilmesi için ülkelerdeki tüketici zevklerinin birbiriyle benzer olması gerektiğini savunan tercihlerde benzerlik hipotezi, yine dış ticarete tüketici tercihlerinin önemini vurgulamaktadır. Bir ülkede bir mal üretilirken öncelikle iç piyasanın zevkleri dikkate alınır ve ona göre mallar üretilir. İhtiyaç fazlası olan mallar ise ihraç edilir.⁶⁹ Bu nedenle ihracatçı ve ithalatçı ülkedeki halkın zevk ve tercihleri dış ticaret açısından belirleyici nitelik arz etmektedir. Ayrıca halkın inanışları, gelenek ve görenekleri, kültür yapısı da ithalatın yönünü belirlemektedir.⁷⁰

1.2.2.5. Ekonomik Bütünleşme

Üye ülkelerden yapılan ithalatta tarifelerin kaldırılarak, üye olmayan ülkelere karşı da ortak engellerin konulmasını gerektiren ve bunun yanında faktör hareketleri üzerindeki engellerin azaltılmasını (zaman içinde kaldırılmasını) ve üye ülkeler arasında makro ekonomik politikaların uyumlaştırılmasını da kapsayan ekonomik bütünleşme,⁷¹ ortaya çıkardığı ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler vasıtasıyla ithalatın hacmini ve yönünü etkileyen önemli bir olgudur. Ayrıca, ekonomik bütünleşmeyle birlikte genişleyen piyasa, zaman içinde, içsel ekonomiler yoluyla dinamik etkiler de yaratır: rekabet gücü artar; teknolojik gelişmeler hızlanır; optimal üretim ölçeğiyle birlikte maliyetler düşer; azalan belirsizlikle sermaye akışına ve

⁶⁷ Karluk, a.g.e., s. 112.

⁶⁸ Karluk, a.g.e., s. 5.

⁶⁹ Kenan Çelik, **Uluslararası İktisat**, Trabzon: Derya Kitabevi, 2005, ss. 8-9.

⁷⁰ Çelik, a.g.e., ss. 8-9.

⁷¹ Yusuf Bayraktutan, **Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri**, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 48.

yatırım projelerine ilgi artar; ve sonuçta, istihdam olanakları genişler, reel gelirden ve refahta artış sağlanır.⁷² Gümrük birliğinden sağlanan bütün bu dinamik kazanımlar sonucunda ortaya çıkan reel gelir ve refah artışı da yine ithalat üzerinde belirleyici etkiler yaratacaktır.

Küreselleşme yolunda atılan adımlar olarak değerlendirilebilecek olan ekonomik bütünleşme hareketi, tercihli ticaret anlaşması, serbest ticaret bölgeleri (birlikleri), gümrük birlikleri, ortak pazarlar ve tam ekonomik birlik şeklinde sıralayabileceğimiz adımlardan oluşmaktadır. Ülkelerin, bu adımlardan biri olan gümrük birliği özelliğinde bir ekonomik bütünleşmeye gitmeleri, ekonomideki nispi fiyatları değiştirerek, üretim, tüketim ve dış ticaretin yapısı ve yönünü etkileyecektir.⁷³ Gümrük birliği sonucu, kısa dönemde birlik içi ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayan engellerin kaldırılması, fakat birlik dışı ülkelere karşı gümrük vergilerinin devam etmesi sonucu birlik dışı ticareti azaltan ticaret saptırıcı etki ortaya çıkabilir.⁷⁴ Ticaret saptırma etkisi, gümrük birliğinin kurulması ile en verimli üreticinin dışarıda kalması ve birlik üyelerinin bu ülkeden yapmakta oldukları ithalatın sona ermesiyle ortaya çıkmaktadır.⁷⁵ Yani ithalat, en verimli ülkeden, birliğe üye daha az verimli ülkelere kaymaktadır. Uzun dönemde ise birlik üyeleri ile birlik dışı ülkeler arasındaki ticareti artıran etkiler görülebilir. Taraflar arasında, ticaret engellerinin ortadan kaldırılması sayesinde söz konusu engellerin büyüklüğüne bağlı olarak, ticaret artacaktır. Çünkü, iç fiyatları nispeten yüksek olan mallar, gümrük birliği sonrası, birlik üyesi bir ülkeden ithal edilecek daha ucuz malla ikame edilecektir. Bu etki, Viner'den (1950) itibaren ticaret yaratıcı etki olarak kavramsallaştırılmıştır.⁷⁶ Ticaret yaratıcı etkiyle bütünleşmeye katılan bir ülke daha önce gümrüğün koruyuculuğu altında üretmekte olduğu bir malı, diğer bir üye ülkeden ithal etmeye başlamaktadır.

Özetleyecek olursak, ekonomik bütünleşme ve literatürde en çok tartışılan ekonomik bütünleşme aşamalarından biri olan gümrük birliğinin, ortaya çıkardığı ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler yanında uzun vadede de dinamik etkiler vasıtasıyla, ithalatın hacmi, yapısı ve yönü üzerinde belirleyici bir nitelik arz ettiği söylenebilir.

⁷² Bayraktutan, a.g.e., s. 23.

⁷³ Canan Balkır ve Muzaffer Demirci, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu**, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989, s.38.

⁷⁴ Erol İyibozkurt, **Türkiye-AB Gümrük Birliği**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996, s. 6.

⁷⁵ Bayraktutan, a.g.e., s. 38.

⁷⁶ Bayraktutan, a.g.e., s. 22.

Dış ticaret ve ithalata ilişkin kavramsal ve kuramsal çerçevenin ele alındığı bu bölümde, ülkeleri dış ticarete iten nedenler ve dış ticaretten sağlanan yararların yanında ithalat üzerinde belirleyici etkisi olan milli gelir, döviz kuru, politik tercihler ve ekonomik bütünleşme gibi bir ülkenin dış ticaretiyle doğrudan ilişkili olan faktörler irdelenmiştir. Ele alınan kuramsal çerçevenin ampirik olarak test edilmesi üçüncü bölüme bırakılmıştır. Bir sonraki bölümde Türkiye ithalatı, yapısı ve gelişimi itibariyle ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE İTHALATININ YAPISI VE GELİŞİMİ

Önceki bölümde ithalat ve ithalatın belirleyicileri teorik çerçevede ele alınırken bu bölümde Türkiye ithalatı öncelikle gelişimine yön veren spesifik politikalar ve bunlara paralel olarak şekillenen yasal ve kurumsal düzenlemeler ışığında ele alınacak ve ardından ithalatı belirlemesi muhtemel makro ekonomik büyüklükler ile birlikte ithalatın yapısal analizi gerçekleştirilecektir.

2.1. İTHALATI DÜZENLEYİCİ POLİTİKALAR

2.1.1. İthalat Rejimi ve Gelişimi

İhracat ve ithalat rejimi olarak bilinen dış ticaret rejimi, ülkenin döviz durumunu, yerli sanayi ile üretici ve tüketicilerin korunmasını, sanayinin ihtiyaçlarını ve ekonomideki arz ve talep dengesini göz önüne alarak kota, tahsis, lisans, gümrük vergileri, fon, prim gibi engelleyici veya teşvik edici araçları kullanarak ülkenin ihracat ve ithalatının hacmine ve yapısına yön verir.⁷⁷

Dış ticaret rejimi, alınan ve uygulamaya konan makroekonomik kararların gereği olarak hükümet tarafından ithalat ve ihracatta yapılan düzenlemelerin tümünü kapsamaktadır. Dış ticaretin seyrinde önemli bir rolü olan dış ticaret rejiminde zaman içinde dış ticaret politikalarına paralel bir şekilde önemli değişiklikler söz konusu olmuştur.

İthalat rejimi, ithalatın hangi ana ilkelere göre gerçekleştirileceğini ortaya koyan resmi düzenlemelerdir.⁷⁸ Türkiye’de ithalat rejiminin ilkeleri, Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenir. Bu kararlarla hükümetlerin izleyeceği dış ticaret politikasının esasları açık şekilde görülür. Bir yıla ait ithalat rejimi kararı genellikle önceki yılın aralık ayı içerisinde yayınlanmaktadır.⁷⁹ Yürürlükteki ithalat rejimi kararı hükümlerine istinaden yapılacak ithalata ilişkin işlemler, karar ve yönetmeliklerle

⁷⁷ Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 2002, s. 556.

⁷⁸ Cem Alpar ve Tuba Ongun, **Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlük**, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi Yayını, 1993, s. 95.

⁷⁹ Karluk, **Türkiye Ekonomisi** , s. 556.

Dış Ticaret Müsteşarlığı'na tanınan yetkilere dayanılarak çıkarılacak tebliğler ile verilecek talimatlara ve çok taraflı ve ikili anlaşma hükümlerine göre yürütülür.⁸⁰

Türkiye ithalatı her yıl yayınlanan yıllık ithalat programlarıyla düzenlenmekte ve hangi malların ithalinin, hangi koşullarla ve ne yoldan gerçekleştirilebileceği konusunda bilgiler yer almaktadır. Aşağıda ithalat rejiminde meydana gelen değişiklikler yıllara göre açıklanacaktır.

İthalat rejiminde 1980 yılından itibaren gerçekleştirilen liberalleşme yönünde çıkarılan mevzuat hükümlerine geçmeden önce 1980 öncesi dönemin özelliklerini açıklamakta yarar vardır.

2.1.1.1.1. 1980 Öncesi Dönem

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılından günümüze kadar dış ticaret ve buna bağlı olarak ithalat politikası çeşitli aşamalardan geçmiştir. 1929 yılına kadar oldukça serbest olan ithalat politikası, 1929-1950 yılları arasında kontrollü bir ithalat politikasına dönüşmüş; 1950-1952 yılları arasında ülkede liberal iktisat politikası izlenmiş, ancak dış ticaret açıklarının büyümesi nedeniyle Eylül 1953 tarihinden itibaren tekrar ithalatı kısıtlayıcı önlemlere başvurulmuş ve 1954 yılından itibaren de, ithalat gerek miktar gerekse değer açılarından sınırlamalara tabi tutulmuştur. 1950'lerin sonunda oluşan ekonomik kriz ve arkasından gelen siyasi gelişmeler, 1960'ların ilk yarısına kadar ekonomiye durgunluğun egemen olması sonucunu doğurmuştur. 1960'ların en önemli özelliği, planlı kalkınma anlayışının gündeme gelmesidir.⁸¹ Beş yıllık kalkınma planlarının devreye girmesiyle, ithalata müdahale daha sistematik hale gelmiştir. Yerli sanayinin korunması prensibine ağırlık verilen planlı dönemde, ithal ikamesine dayalı bir sanayi politikası takip edilmiş ve bu politikanın gereği olarak da ithalat, 1980'li yıllara kadar kontrollü bir şekilde sürdürülmüştür.

1960 ve 1970'li yıllarda ithalatın kontrolü ithalat programları ile sağlanmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı, Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı,

⁸⁰ İsmet Sayiner, **Dış Ticaret ve Gümrük Mevzuatı**, İstanbul: Anadolu Matbaası Yayını, 1998, s. 166.

⁸¹ Sübidey Togan, **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberasyonu**, Ankara: Türk Eximbank Araştırma Dizisi I, 1993, s. 21.

Sanayi Bakanlığı ile Ticaret ve Sanayi Odları Birliği'nin katkıları ile hazırlanan ithalat programları Resmi Gazete'de yayımlanmakta ve bu programlar ithalatı düzenlemek üzere çıkartılan tüm karar, yönetmelik ve sirküler hükümlerini kapsamaktaydı.

Türkiye'de ilk defa ithalat rejimi uygulamasına, 1958 yılında alınmış olan İstikrar Tedbirleri ile başlanmış ve bu yıldan sonra uygulanan rejiminin esasları 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri yürürlüğe girene kadar çok önemli bir değişikliğe uğramamıştır. 1958-1980 yılları arasında Türkiye'de yürürlükte olan ithalat rejiminde ithalat, "Liberasyon Listesi" ile "Tahsisli İthal Malları Listesi" ve "Anlaşmalı Ülkeler Kontenjan Listesi" olmak üzere üç liste çerçevesinde yapılmaktaydı.⁸²

Liberasyon Listesi, plan hedefleri doğrultusunda ithali gerekli görülen malları içermekte, bu mallar da sermaye malları ile hammaddeleri kapsamaktaydı. Liberasyon listesi de kendi içinde ikiye ayrılmaktaydı: "I Sayılı Liberasyon Listesi (LL1)" ve "II Sayılı Liberasyon Listesi (LL2)".⁸³ LL1'de, serbestçe ithal edilen hammadde ve yedek parçalar; LL2 listesinde ise, ithali izne bağlı olan mamul, yarı mamul ve hammaddeler bulunmaktaydı.⁸⁴

Tahsisli İthal Malları Listesi'nde kotaya tabi mallar yanında, iki taraflı anlaşmalara dayalı ticaret gereğince yapılan ithalata konu olan mallar bulunmaktaydı. Müdahaleci, korumacı politika yaklaşımının ekseninde yer alan Tahsisli İthal Mallar Listesi'nde ithalatı zorunlu görülmeyen ve daha çok tüketim malı niteliğindeki ürünler kapsanıyordu.⁸⁵ Liberasyon Listesi'nde yer alan bir malın yerli üretimi başladığında, o mal Tahsisli İthal Malları Listesi'ne dahil edilmekte ve yurtiçi üretimin yurtiçi talebi karşılaması durumunda mal, Tahsisli İthal Malları Listesi'nden çıkarılmakta idi. Liberasyon Listesi ile Tahsisli İthal Malları Listesi'nde yer almayan bir mal ithal edilemediğinden, o malın üreticisi dış rekabetten tamamen korunmuş oluyordu.

⁸² Karluk, **Türkiye Ekonomisi** , s. 560.

⁸³ Togan, a.g.e., s. 22.

⁸⁴ Togan, a.g.e., s. 22.

⁸⁵ Berksoy, a.g.e., s. 19.

Liberasyon Listesi ve Tahsisli İthal Malları Listesi'nden başka, bir de Anlaşmalı Ülkeler Kontenjan Listesi bulunmakta idi. Bu listeye göre yapılan ithalat, ilgili ülkeler ile Türkiye arasında var olan ticaret ve ödeme anlaşmalarına göre yürütülmekteydi. Toplam ithalat içinde oldukça küçük bir paya sahip olan bu tür ithalatın en önemli kalemini, 480 Sayılı Kanun'a dayanılarak Amerikan yardımı çerçevesinde yapılan ithalat oluşturmaktaydı.

Tahsisli Mallar Listesi ile Liberasyon Listesi'nde yer alan malları ithal etmek isteyen ithalatçı, Ticaret Bakanlığı'ndan ithalat belgesi olarak yetkili bankalara nakdi teminat yatırmak zorundaydı. İthalat belgelerinin verilmesinde ithalatçının ödediği gelir ve kurumlar vergisi ile ithal edilecek malın fiyat uygunluğu göz önünde tutuluyordu.

İthalat hacmini miktar olarak sınırlandırmaya dönük olan bu listelerin yanı sıra, gümrük vergisi, rıhtım resmi, damga resmi, ve istihsal vergisi gibi fiyat önlemleri; ithalat teminatları, döviz tahsis belgeleri, ithalat sertifikaları gibi dolaylı önlemler de, 1950 yılından 1984 yılına kadar ekonominin ithalat harcamalarının sınırlandırılması ve yerli sanayicilerin uluslararası rekabete karşı korunması amacıyla yaygın olarak kullanılmıştır. Bu araçlar farklı dönemlerde, farklı yoğunlukta ve bileşimde kullanılmış iseler de, söz konusu araçların temel işlevleri ve makro ekonomi üzerindeki etkileri değişmemiştir. Gümrük vergileri, aynı etkiye sahip diğer vergiler ile yıldan yıla yoğunlaştırılan ya da azaltılan ithalat kotaları, yurtiçi görelî fiyat yapısını dış dünyadaki görelî fiyat yapısından yalıtılmış ve yıllar boyunca Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisinden yalıtılmış bir ortamda çalışmasına neden olmuştur.⁸⁶

2.1.1.1.2. 1980 Sonrası Dönem

1980'li yıllar ithal ikamesi politikasının terk edildiği, bunun yerine ihracata dönük bir sanayileşme stratejisinin esas alındığı ve ekonominin aşamalı olarak dışa açılmasının hedeflendiği bir dönem olmuştur.

1980-84 döneminde ekonomide yaşanan yapısal dönüşüm, ithalat rejimine de yansımış; teminat oranlarında indirimler yapılarak, liberasyon listelerinin bileşimi

⁸⁶ Togan, a.g.e., s. 23.; Berksoy, a.g.e., ss. 18-19.

değiştirilmiştir. 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan istikrar programının ilk üç yılında ithalatın serbestleştirilmesi yönünde çok hızlı değişiklikler olmamıştır. İthalattaki liberalleşme daha çok formalitelerin azaltılması, damga resmi gibi ödemelerin düşürülmesi ve özellikle çeşitli ithalat listeleri arasında daha liberal eğilimli listelere ağırlık verilmesi gibi kısmi düzenlemelerle sınırlı kalmıştır.⁸⁷ 1980 yılında 100 çeşit, 1981 yılında ise 200 çeşit mal LL1 listesinden LL2 listesine aktarılarak ithalatı daha da kolaylaştırılmıştır. Yine 1981 yılında, ithalatı kotaya tabi mallar listesi kaldırılarak bu listedeki malların üçte biri LL1 listesine, üçte ikisi ise LL2 listesine aktarılmıştır. 1982 yılında ise, Fon listesi adı altında daha önce ithalatı yasaklanmış birçok malı da içeren yeni bir liste oluşturulmuştur. Diğer yandan, 1980-83 döneminde, ithalat maliyetinde de önemli düşüşler sağlanmıştır.⁸⁸

1983 yılına kadar serbest ithalat listelerine alınan malların oranında önemli bir artış sağlanmıştır. Fakat, ithalat rejiminde asıl radikal değişiklikler 1984 ithalat programının yayınlanmasından sonra gerçekleşmiştir. Hem ithalatı düzenleyen listeler değiştirilmiş, hem de gümrük vergi oranları yeniden belirlenmiştir. Buna göre ithalat, “ithalatı serbest olan mallar”, “ithalatı izne bağlı mallar” ve “ithalatı yasak olan mallar” olmak üzere üç liste altında sınıflandırılmıştır. Ayrıca bu program, bu listeler içinde yer almayan herhangi bir malın, önceki yaklaşımın tam tersine, serbestçe ithal edilebilmesi imkanını getirmiştir.⁸⁹ Fon listesine tabi olan mallar serbest liste içinde varsayılmış; fakat bunlara özel oranlar uygulanmıştır. Fon listesinde bulunan malların üçte ikisi tüketim mallarından oluşmaktadır.

1984 ithalat rejimi ile amaçlanan, yerli sanayiye terbiye ederek suni fiyat artışlarına engel olmak ve yerli ürünlerin kalitelerinin yükseltilmesi için ülke içinde belirli bir rekabet ortamı yaratarak yerli üreticileri bu konuda zorlamaktır.⁹⁰ Ayrıca, eskiden kaçak olarak çeşitli yollar ile ülkeye giren bazı tüketim mallarının normal kanallar ile ithaline imkan tanıyarak kaçakçılığa engel olmak amaçlanmıştır.

⁸⁷ Taner Berksoy, “İhracat ve İthalatımızdaki Gelişmeler”, 1984’den 1985’e Türkiye Ekonomisi Semineri, Ankara Sanayi Odası, Ankara: 5-6 Nisan 1985, ss. 133-134.

⁸⁸ Berksoy, **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, s. 20.

⁸⁹ Engin ve Katırcıoğlu, a.g.e., s. 39; Berksoy, **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, s. 20.

⁹⁰ Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, s.562.

Tarife oranlarına ilişkin en büyük azalma ise 1986 ve 1988 yıllarında meydana gelmiştir.⁹¹ 1988 yılında gümrük tarife oranı % 50'nin üzerinde olan mal kalmamıştır. Fakat, gümrük vergileri hammaddelerden mamul mallara doğru artış göstermektedir.

1989 ithalat rejimi ile birlikte GATT ve AT mevzuatlarına uygun olarak, Türk sanayinin damping ve sübvansiyon yoluyla haksız rekabet ile karşı karşıya kalması durumunda uygulanmak amacıyla anti-damping yasası çıkarılmıştır.

1990, ithalat rejiminde önemli değişikliklerin yapıldığı yıl olmuştur: 1984 yılından beri yayınlanan izne tabi mallar listesi kaldırılarak ithalat rejimi çerçevesinde yasaklı listeye dahil üç mal grubu dışında ithalat tamamen serbest bırakılmıştır. Sadece, eski, kullanılmış ve yenileştirilmiş mallar ile düşük kaliteli atık ve artık malların ithali ve kiralama yoluyla yapılacak ithalat, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın ön iznine bağlanmıştır.⁹² İthalatın serbestleşmesiyle Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu Listesi birleştirilerek tek listeye dönüştürülmüş; ithalatta teminat uygulamasına da son verilmiştir.⁹³ Ayrıca, gümrük vergisi oranlarında önemli miktarda indirim yapılmıştır. Genel olarak, % 40'ın üzerinde gümrük vergisine tabi mal kalmamıştır.

İthalat rejiminde meydana gelen değişimleri gözden geçirirken Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış ticaret politikalarını şekillendiren iki temel bütünleşme olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliği ve Avrupa Birliği ile girilen Gümrük Birliği'nin ithalat rejimine yönelik getirmiş olduğu düzenlemelere de değinmek gerekir.

2.1.1.1.3. AB Birliği İle Gümrük Birliği ve DTÖ Süreci

AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği ve sonrasında tam üyelik doğrultusunda uygulanan politikalar ve DTÖ üyeliğinin getirmiş olduğu yükümlülükler, Türkiye'nin ithalat politikalarının şekillendirilmesi açısından önemli bir çerçeve çizmektedir.

⁹¹ Berksoy, **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, s. 21.

⁹² Berksoy, **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, s. 21.

⁹³ Musatafa H. Çolakoğlu, **Dış Ticaret**, Ankara: KOSGEB ve İGEME Yayını, 1996, ss. 114-115.

Gümrük birliği, Türkiye'nin AB ile arasındaki ortaklık ilişkisinin temel unsurunu oluşturmaktadır. Türkiye'nin AB ile ortaklık ilişkisi 1960'lı yıllara kadar uzanmakla beraber, Gümrük Birliğinin çerçevesi 1963 yılında Ankara Anlaşması ile çizilmiş ve 1973 yılında Katma Protokol ile detayları belirlenmiştir. Ankara Anlaşması, Gümrük Birliğinin “Hazırlık Dönemi” ve “Geçiş Dönemi”nin ardından işlerlik kazanmasını öngörmüştür. Bu doğrultuda, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1964 yılından itibaren başlatılan “Hazırlık Dönemi”, Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesine yönelik olmuştur. “Hazırlık Dönemi”, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ile tamamlanmış ve 22 yıl sürecek olan “Geçiş Dönemi” başlamıştır. Buna göre; topluluk içinde malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımının gerçekleştirilmesi ile Gümrük Birliğinin tamamlanması öngörülmüştür. 6 Mart 1995 tarihli ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile “Geçiş Dönemi” sona ermiş ve Gümrük Birliği'nin tesis edilmesine ilişkin koşulların oluştuğuna karar verilmiştir. Böylece, Gümrük Birliği, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla işlerlik kazanmıştır. Gümrük Birliği kapsamında, gümrük vergileri kaldırılmış ve Türkiye, üçüncü ülkelere karşı bazı istisnalar dışında Ortak Gümrük Tarifesi uygulamaya başlamıştır. Ayrıca, AB'nin Ortak Ticaret ve Rekabet Politikaları ile teknik mevzuatına büyük ölçüde uyum sağlanmıştır. Özellikle, Birliğin tekstil ticaretine ilişkin ticaret politikası önlemleri yürürlüğe konulmuş; gümrük mevzuatı uyumlaştırılmış; EFTA, MDAÜ ve İsrail ile Serbest Ticaret Anlaşmaları tamamlanmıştır.⁹⁴ Ayrıca, Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği kapsamında bulunmayan AKÇT ürünleri olarak bilinen bazı demir-çelik ürünlerinin ticaretine ilişkin olarak bir ticaret anlaşması bulunmaktadır. Tarım ürünlerinde ise, son olarak 1/98 sayılı OKK çerçevesinde büyük ölçüde karşılıklı pazara giriş imkanları oluşturulmuştur.

Gümrük Birliği'ne uyum çerçevesinde, 1991 yılında Türkiye ile AT arasında imzalanan Katma Protokol'ün 22. maddesi uyarınca Türkiye'nin AT'den yaptığı ithalata uyguladığı liberalizasyon oranı % 80'e çıkarılmıştır. 1993 yılında ise, ithalattan alınan Belediye Hissesi, Damga Resmi ve Ulaştırma Altyapıları Resmi gibi diğer vergiler kaldırılmış ve yerine gümrük vergileri ve Toplu Konut Fonu'nu

⁹⁴ M. Faysal Gökalg ve Aynur Yıldırım, “Türkiye-AB Sürecinin Ekonomik Etkileri”, şu kitapta: Turgay Uzun ve Serap Özen (Ed.), **AB Sürecinde Türkiye**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2004, ss. 265-266.

gösteren bir liste konulmuştur. Böylece, şeffaf bir vergi sistemine geçilerek, ithalatta uygulanacak mali yükler, gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu arasında dağıtılmıştır.⁹⁵

Gümrük Birliğine uyum çalışmaları, 1992-1995 döneminde gümrük vergileri aşağı çekilerek sürdürülmüştür. 1992'de % 36,7 olan genel koruma oranı, 1993'te AB ve EFTA ülkeleri için % 24,7'ye, 1994'te % 15,04'e çekilmiştir. 1995'te AB ve EFTA ülkelerinden ithalatta, ortalama % 5,8 olan gümrük vergisi % 4,7'ye; öteki ülkeler için % 26,7'den % 25,2'ye indirilmiştir. 1 Ocak 1996'da Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesine paralel olarak, uygulamaya konan yeni ithalat rejimi ile AB ülkelerinden yapılan ithalata uygulanan gümrük vergileri sıfırlanmış ve Toplu Konut Fonu kaldırılmıştır. Türkiye, AB'nin Ortak Gümrük Tarifelerini (OGT) üçüncü ülkelere de uygulayacaktı. Fakat, AB Ortaklık Konseyi ile 1995 tarihinde yapılan bir anlaşma ile, üçüncü ülkeler menşeli bazı sanayi ürünleri için OGT üzerinde tarife uygulamayı ve OGT'ye aşamalı olarak beş yıl içinde geçmeyi sağlamıştır.⁹⁶ 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren geçerli olan ek karar ile gümrük vergisi oranları AB ile yapılan Gümrük Birliği çerçevesinde tüm şekliyle yürürlüğe girmiştir.

Türkiye'nin Gümrük Birliğine uyum çalışmaları 2001 İthalat Rejimiyle devam etmiştir. AB ve EFTA ülkeleri dışında serbest ticaret anlaşması imzalanan 13 ülke, en az gelişmiş ülkeler ile bu kategorilerin dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik gümrük vergi oranları yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile AB arasındaki geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol uyarınca, Türk Gümrük Tarifesi ve Topluluk Ortak tarifesi arasında bazı eşyalarda yapılması gereken 5. gümrük vergisi uyumu da, 2001 yılından itibaren yürürlüğe girmiştir. Ayrıca ithalatta uygulanacak gümrük vergisi oranları ile ödenecek toplu konut fonları 2001 yılı itibarıyla yeniden belirlenmiştir.

12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde, Gümrük Birliği'nin geliştirilip derinleştirilmesi de karar altına alınmıştır. Kopenhag kararları doğrultusunda Gümrük Birliği'nin geliştirilmesine yönelik bir Eylem Planı taslağı üzerindeki çalışmalar sürmektedir. Gümrük Birliği'nin derinleştirilmesinden kastedilen halen Gümrük Birliği'nin dışında bulunan hizmetler ve kamu alımlarının

⁹⁵ Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, s. 571.

⁹⁶ Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, ss. 562-572.

serbestleştirilmesi ile karşılıklı tarım tavizlerinin daha ileri götürülmesidir. Türkiye, bu kapsamdaki ilk önerisini 15 Nisan 2003'te toplanan Ortaklık Konseyi'ne sunmuştur. AB Komisyonu'nun karşı-önerileriyle ilerleyen taslağa dair görüşmeler kapsamındaki son teklifler de, 18 Mayıs 2004 tarihinde toplanan Ortaklık Konseyi'ne Türkiye tarafından iletilmiştir.

Türkiye'nin ithalat politikalarına yön veren bir diğer önemli husus Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğidir. Türkiye, 1947'de imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na (GATT) 1950-1951 Torquay Tarife Görüşmeleri sonucunda 21.12.1953 tarih ve 6202 sayılı yasa ile taraf olmuştur. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini ve düzenli işleyişini amaçlayan bir anlaşma niteliğindeki GATT, 01.01.1995 tarihi itibarıyla kurumsal bir yapıya kavuşturularak Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüştürülmüştür.⁹⁷ Türkiye, DTÖ üyeliğinin gerekleri doğrultusunda belirli bir takvim çerçevesinde sanayi ürünlerinde tarife indirimleri gerçekleştirmiş; tarım ve tekstil sektörlerinin kademeli olarak mevcut kurallara uygun faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla düzenlemeler yapmış; ticaretle bağlantılı yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticareti konularında DTÖ tarafından oluşturulan uluslararası ticaret sistemine dahil olmuştur.⁹⁸ Bugün, tarım ve sanayi mallarının ticaretine yönelik yeni düzenlemelerden, ticaretin kolaylaştırılması çabalarına, yatırım, çevre, rekabet, kamu alımları, elektronik ticaret ve fikri mülkiyet haklarına kadar birçok konu DTÖ bünyesinde uluslararası platformlarda ele alınmaktadır. 1990'lı ve 2000'li yıllarda DTÖ üyesi olarak Türkiye'nin ticaret politikaları da söz konusu platformlarda alınan kararlar doğrultusunda şekillendirilmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, Türkiye'de 1984 yılından itibaren ithalatta başlatılan liberalleşme süreci, 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması ve 1 Ocak 1996 tarihinde Avrupa Birliği ile oluşturulan Gümrük Birliği ile buna bağlı olarak gerçekleştirilen serbest ticaret anlaşmalarının (STA) getirdiği yükümlülükler çerçevesinde yapılan düzenlemeler sonucu bugünkü

⁹⁷ GATT ve DTÖ ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bayraktutan, a.g.e., 2006.

⁹⁸ M. Murat Taşkın, "1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, 2003, s. 151.

aşamaya gelmiştir. 1980-2006 döneminde, ithalat rejimi dışa dönük büyüme modeline uyumlu bir gelişim yaşamıştır.

2.1.2. Kambiyo Rejimi ve Döviz Kuru Politikalarının Gelişimi

24 Ocak 1980'den itibaren uygulamaya konan dışa açılma ve serbest dış ticaret politikasının bir parçası olarak kambiyo rejimi giderek serbestleştirilmiştir. TL'nin yabancı paralar karşısındaki kur değerinin daha gerçekçi şekilde belirlenmesi yönünde adımlar atılmıştır. Nitekim 24 Ocak 1980'de yüksek oranlı bir devalüasyon yapılmış; ayrıca günlük döviz kuru ayarlamaları uygulaması getirilerek sabit kur ve aşırı değerlendirilmiş kur politikası terkedilmiş; reel döviz kuru politikası izlenmesine başlanmıştır.⁹⁹ Ayrıca, gerek mevduat, gerek kredi faiz hadleri de yükseltilmiş ve negatif reel faiz yerine pozitif reel faiz haddi politikası uygulanmıştır. Yüksek reel faiz haddi ve uygulanan döviz politikası, hem yurt dışına kaçan sermayenin Türkiye'ye geri dönmesini sağlamak ve hem de yabancı sermaye girişini artırmak için kullanılan iktisat politikası araçlarından biri olmuştur.¹⁰⁰

Ocak 1980'de ABD Doları 47.170 TL'den 70 TL'ye çıkarılarak TL yaklaşık yüzde 50 devalüe edilmiştir. Bu önemli devalüasyonun ardından Mayıs 1981'e kadar 16 ayda 11 mini devalüasyon yapılmıştır.¹⁰¹ 29 Aralık 1981 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 28 Sayılı Karar ile kambiyo rejimine önemli değişiklikler getirilmiştir. Ticari bankalar MB'nca günlük olarak ilan edilen esas kurun dövizler için % 6, efektifler için % 8 altını veya üstünü geçmemek koşuluyla, döviz ve efektif alış satış kurlarını serbestçe belirleyebileceklerdir.¹⁰² 24 Ocak'tan 1 Mayıs 1981'e kadar uygulanan kur politikasına düzeltilen sabit kur sistemi, o tarihten itibaren yapılan günlük kur ayarlamalarına da değişken sabit kurlar, oynak kurlar, hareketli kurlar adları verilmiştir. IMF literatüründe bu tür küçük oranlı

⁹⁹ Mükerrerrem Hiç, **Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir?**, İstanbul: Mentş Kitabevi Yayınları, 1989, s. 120.

¹⁰⁰ Muzaffer Demirbaş, "1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi", **Fırat Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, (Temmuz) 2003, s. 236.

¹⁰¹ Meriç Subaşı Ertekin, "Türkiye'de 1980 Sonrasında Döviz Kur Politikaları ve Dış Ticareti". **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, (Haziran) 2001, ss. 188-189.

¹⁰² Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, s. 626.

devalüasyonlar ve günlük kur ayarlamaları için kayan pariteler ibaresi kullanılmaktadır.¹⁰³

Serbestleşme yönünde diğer önemli bir adım 30 Sayılı Kararla atılmıştır. Bu karara göre, Temmuz 1984'den sonra, TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinin saptanması MB'na, döviz tahsis ve transfer işlemleri bankalara bırakılmıştır. Bireylerin yanlarında döviz bulundurmaları suç olmaktan çıkmış ve bankalarda döviz tevdiat hesapları açtırma olanakları tanınmış; bankaların döviz mevcutlarını bankacılık işlemleri çerçevesinde kullanmaları serbest bırakılmıştır. Ayrıca, ihracat gelirlerinin % 20'sinin ve görünmeyen işlemlerle ilgili dövizlerin tamamının kullanımı ilgililerin serbest kullanımına bırakılmış ve Nisan 1986'da Türkiye OECD Liberasyon Kodlarına katılmıştır.¹⁰⁴

Kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi yönünde atılan son önemli adım, 11 Ağustos 1989 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 Sayılı Karar ile gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁵ Bu karar ile, Türk Lirasına konvertibl olan bir para birimi niteliğinin kazandırılması için gerekli hukuki çerçeve çizilmiş ve kambiyo düzenlemelerinin içerdiği kısıtlamalar büyük ölçüde yumuşatılmıştır. Sonuçta, 22 Mart 1990 itibariyle TL, IMF tarafından konvertibl para olarak ilan edilmiştir. Cari işlemlerde serbestliği, sermaye hareketlerinde ise miktar kısıtlamalarını getiren kısmi konvertibilite, 21 Mart 1993'te yayımlanan 32 sayılı kararda bazı değişiklikler ve ilaveler yapılması hakkındaki son düzenleme ile daha da genişletilmiştir.¹⁰⁶

1990-1992 yılları arasında uygulanabilen para programları hazırlanmış ve bu para programlarında, döviz piyasası, genellikle TCMB'nın açık pozisyonunu küçültme veya kontrol altında tutma çabalarının sonucu olan müdahalelere uğramıştır.¹⁰⁷ Fakat bu müdahaleler kur rejimini etkileyecek ölçüde yoğun olmamıştır.

¹⁰³ Emin Çarıkçı, "Esnek Kur Politikaları ve Dış Ticarete Etkileri", **Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, (Aralık) 1983, ss. 102-103.

¹⁰⁴ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 18. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, s. 321.

¹⁰⁵ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s. 322.

¹⁰⁶ Ertekin, a.g.m., s. 189.

¹⁰⁷ Emre Alpan İnan, **Kur Rejimi Tercih ve Türkiye**, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 2002, s. 2-3.

1999 yılı sonuna kadar etkileri itibarıyla esnek çıpa, uygulamada da kontrollü serbest bir kur rejimi uygulanmıştır. Kurun, piyasada serbestçe belirlendiği, fakat Merkez Bankası'nın yoğun bir şekilde m¼dahalede bulunduğu bu dönemde, kur artışları genelde enflasyon d¼zeyinde veya bu d¼zeyin biraz altında tutulmuştur. 2000 yılbaşından 2001 şubat'ına kadar bir kur temelli stabilizasyon programı uygulanmıştır. Bu kapsamda, kur rejimi de esnek bir çıpa olarak belirlenmiştir. 2001 şubat'ından sonra, program başarısız olmuş ve T¼rkiye tamamen serbest kur rejimine geçmiştir. G¼n¼m¼zde hala bu kur rejimi uygulanmaktadır.

Son yirmibeş yıldı kur rejimlerindeki önemli değişiklikleri bir c¼mle ile ifade etmek gerekirse, kur rejimine y¼nelik genel gelişimin kontroll¼ bir çizgiden serbest bir çizgiye doğru olduğu ve son yirmibeş yıldı hemen hemen her t¼r kur rejimi uygulandığı g¼r¼lm¼řt¼r.

2.2. T¼RKİYE İTHALATININ GENEL G¼R¼N¼M¼

2.2.1. Makroekonomik Gelişmeler Işığında İthalatın Genel Gelişimi

T¼m gelişmekte olan¼kelerde olduğu gibi, T¼rkiye için de kalkınmada d¼viz darboğazı, dış ticaret açığı, bu açığın dış yardım ve kredilerle finansmanı önemli sorunu teşkil etmiştir. G¼n¼m¼zde de ithalat, demeler bilançosunun en ağırlıklı kalemini oluşturmaktadır.

1970'li yıllar dış ticaret açığının y¼ksek boyutlara ulaştığı yıllar olmuştur. Bunda yurtiçi ekonomik dengesizliklerin yanı sıra, 1973 ve 1974 petrol şokları ve Batı'da yaşanan enflasyonun da önemli rol¼ olmuştur. 1980 yılına kadar g¼receli olarak dışa kapalı bir ekonomik model uygulanmış; ancak yine de dış konjonkt¼r¼n yarattığı krizlerden ya da durgunluktan uzak kalınamamıştır. Çoğu zaman d¼viz darboğazları y¼z¼nden ithalat sekteye uğramış; üretim d¼řm¼ř ve işsizlik artmıştır. Petrol ve enerji yetersizliği, ithal girdilerin yetersizliği ve finansman sıkıntısı, eksik kapasite kullanımına yol açmıştır. Yurt içi tasarrufların azalması, yatırımların yapılamamasına neden olmuştur. Fiyat artışları 1978'den başlayarak ve giderek hızlanan bir hiperenflasyon şekline d¼n¼řm¼ř ve 1980 yılında enflasyon % 107

düzeyine ulaşmıştır.¹⁰⁸ Bu olumsuzluklar ekonomiyi 24 Ocak 1980 tarihinde “24 Ocak Kararları” olarak ekonomik literatüre geçen ve yapısal dönüşümleri içeren bir istikrar programı uygulamaya yönlendirmiştir.

1980 sonrası dönem, bir önceki döneme ağırlığını koyan kalkınma planlarının etkili olamadığı; dış ticaretin serbestleştirilmesi ve geliştirilmesi çabasının var olduğu; piyasa koşullarının hakim kılınmaya çalışıldığı; piyasaların deregüle edildiği bir dönemdir. 1980 öncesi kalkınma planları çerçevesinde döviz tasarrufu yapma anlayışı, 24 Ocak Kararları ile döviz kazanmayı amaçlayan bir anlayışa dönüşmüştür. 1980 öncesinin politika amaçları ithal ikameci sanayileşme ile döviz tasarrufu sağlanması ve dışa bağımlılığın azaltılmasıdır. Ancak bu dönemde dış bağımlılık arttığı gibi, dış ticaret açığında büyümeler meydana gelmiştir.¹⁰⁹ 24 Ocak Kararları ile birlikte ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiş; yabancı sermaye girişine olanak tanınarak yatırım ve döviz miktarlarını artırmak, ithalatı serbestleştirmek, yeni dış borç alınarak mevcut dış borçları ödemek ve ithalatı artırarak ara ve yatırım malları sağlamak amaçlanmıştır.

1980 yılından itibaren ithalatta liberasyonun getirdiği serbestlik ve aşırı değerlendirilmiş Türk Lirası politikası, ithalatta 1990 yılından itibaren aşırı bir artışa neden olmuştur. 1990’lı yıllarda Türkiye ekonomisi tarihinde ilk kez ithalat yıllık % 41 düzeyinde artarak 22.3 milyar dolara ulaşmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında 1990 yılında ithalat rejiminde ve ekonominin yönetiminde yapılan yanlışlıklar etkili olmuştur.¹¹⁰ Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

- Dış ticaretin serbestleştirilmesinin hızlandırılması,
- Türk Lirasının reel olarak değer kazanmasının artması,
- İthalata uygulanan gümrük vergisi ve fonların indirilmesinin hızlanarak devam etmesi,
- Körfez Krizi’nin petrol ithalatına getirdiği ek yük,

¹⁰⁸ Elif M. Yurdakul ve Fuat Erdal, “Dış Ticaret Politikası”, şu kitapta: Turgut Göksu ve diğ. (Ed.), **1980-2003 Türkiye’nin Dış Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s. 585.

¹⁰⁹ Ercan Enç ve Gökhan Aykaç, “Türkiye’nin IMF Deneyimine Bir Bakış”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 3, (Kış) 2003, ss. 65-66.

¹¹⁰ Erdinç Tokgöz, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2001, ss. 216-217.

- Ekonomide hedefin üstünde bir büyüme hızının gerçekleşmesi, vb.

Türkiye ekonomisinin özellikle 1989'dan sonra kamu kesimi gelir gider dengesi ciddi bir biçimde bozulmuştur. 1989 sonu itibariyle uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmiş olduğu bir ortamda, kısa vadeli sermaye girişi bir yandan ithalatın finansmanını sağlarken, diğer taraftan da kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla kapatılmasına ek kaynak yaratmıştır. Ancak bu finansman yöntemi, bir yandan TL'nin reel olarak değer kazanmasına yol açarken, kısa vadeli ve çok yüksek faizli bir dış borçlanmayı beraberinde getirmiştir.¹¹¹

TL'nin reel olarak aşırı değerlenmesi, Türkiye ekonomisinin hızla rekabet gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Sonuçta, ithalat hızla artmış, ihracat yavaşlamış ve dış ticaret açığı önemli bir boyuta ulaşmıştır.¹¹² Hızla bozulan iç ve dış dengeler 1994 yılı başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize yol açmıştır. 1993'te % 72.7 oranında artan dış açık nedeniyle uluslararası kredi kuruluşu Moodys'in Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi ve dış borçlanmada karşılaşılan güçlükler ödemeler dengesi krizini gündeme getirmiştir.¹¹³

1994 yılının ilk aylarında ortaya çıkan bunalım Merkez Bankası'nı Ocak ayında devalüasyon yapmaya mecbur bırakmıştır. Yapılan devalüasyona ve Merkez Bankası'nın piyasaya dolar satarak sakinleştirme isteğine rağmen, bunda başarılı olunamamıştır. Krizin daha da büyümesini önlemek amacıyla, hükümet, 5 Nisan 1994 tarihinde 5 Nisan Kararları olarak bilinen *Ekonomik Önlemler Uygulama Planı*'nı yürürlüğe koymuştur.

5 Nisan 1994 kararlarında hedeflenen ihracat artışı için, 1995 yılı başından itibaren ihracata yönelik devlet yardımları programı yürürlüğe konmuştur. 1996 tarihinden itibaren Türkiye'nin AB ile gümrük birliği oluşturması ve bazı küresel ve bölgesel gelişmeler, bu bağlamda Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ithalat politikasının şekillenmesinde uluslararası faktörlerin payının göreceli olarak artmasına yol açmıştır. DTÖ ve gümrük birliği dışındaki uluslararası gelişmeler; başta çevre, rekabet, yatırım, fikri mülkiyet, çalışma hukuku gibi alanlarda

¹¹¹ Yurdakul ve Erdal, a.g.m., s. 598

¹¹² Tokgöz, a.g.e, ss. 242-243.

¹¹³ Ertekin, a.g.m., s.195.

uluslararası normlar geliştirme çaba ve istekleri de ithalatın dış kaynaklı bileşenlerinin önemini artırmıştır.¹¹⁴

Makro politikaların, hem ithalat üzerindeki etkilerini görmek açısından, hem de bir sonraki bölümde yer alacak ampirik çalışmaya öncülük etmek üzere, Türkiye ithalatının yapısı, burada ortaya konacaktır.

2.2.2. Milli Gelir ve İthalat İlişkisi

Milli gelirdeki artışın ithalat üzerindeki etkisi ülkenin dış bağımlılık oranına bağlıdır. Dış bağımlılık oranı da ithalatın GSMH içindeki payını ifade etmektedir. Dış bağımlılık oranı yüksek olan ülkelerde hammadde, ara malı ve yatırım malı ithalatı, gelirdeki artışla beraber yükseldiği ve tüketici tercihlerinin ithal ikameci sanayilerden ziyade dış ürünlere eğimli olduğu varsayıldığında gelirdeki artışların ithalatı artırarak dış ticaret dengesini bozduğu görülmektedir.¹¹⁵ Bu anlamda, Türkiye’de ithalatta bazı yapısal bağımlılıklar söz konusudur. Sanayileşmenin erken aşamalarında yüksek koruma duvarları arkasında kurulan tüketim malları endüstrileri, ithalatın içinde tüketim malları ithalatının payının azalmasına, ara ve yatırım malları ithalatının da büyük ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Bu tür gelişme, sonuçta yatırım büyüme değişkenleri ile ithalat harcamaları arasında önemli bir bağımlılık yaratmıştır. Diğer bir ifadeyle, büyümenin hızlanması, ithalatın da hızla artmasına neden olmaktadır.¹¹⁶ Ekonominin yüksek büyüme oranı gerçekleştirdiği yıllarda, ithalatın da hızla arttığı görülmektedir. Çünkü üretim artışı yatırım ve hammadde ithalatını artırırken, ekonomik canlılık nedeniyle tüketim malları ithalatı da artmaktadır. Hızlı büyümeyle birlikte düşük ithalat artışı ancak uzun yıllar yüksek yatırım oranlarına ulaşılması ve atıl kapasitenin varlığı halinde söz konusu olabilir.¹¹⁷ Türkiye’de 1980-2006 dönemine ilişkin ithalat ve GSMH verileri Tablo 1’de görülmektedir.

¹¹⁴DTM, “Türkiye Dış Ticaret Stratejisi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/Strateji.doc> (Erişim: 12.04.2006)

¹¹⁵ Ercan Baldemir ve Ayşe Keskiner, “Devalüasyon, Para, Reel Gelir Değişkenlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Panel Data Yöntemiyle Türkiye İçin İncelenmesi” **Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 4, 2004, s. 45.

¹¹⁶ Taner Berksoy, “1980’lerde Dış Ekonomik İlişkiler”, şu kitapta: B. Kuruç (Ed.), **Türkiye Ekonomisi 1980-1985 Üzerine Makaleler**, Bilgi dizisi: 39, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, ss. 138-139.

¹¹⁷ Nurhan Yentürk, **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 47.

Türkiye’de, büyüme ve ithalatın teorik beklentilere uygun bir seyir izlediği görülmektedir. Nitekim, büyüme hızının yüksek olduğu 1984, 1987 ve 1990 gibi yıllarda ithalattaki artış oranları da, sırasıyla % 16,5, % 27,5 ve % 41,2 gibi yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. Bu durumun en önemli istisnası 1986 ve 1989 yıllarıdır. Ancak, büyüme hızı ithalatın tek belirleyicisi olmadığından, ithalatı belirleyen diğer bir faktör olan döviz kurunun 1986 yılındaki gelişimine bakıldığında Türk lirasının önemli ölçüde değer kaybına uğradığı görülmektedir.

Tablo - 1: Toplam İthalat ve GSMH’nin Yıllara Göre Değişimi

YILLAR	TOPLAM İTH. (MİLYON \$)	DEĞİŞME (%)	TOPLAM GSMH (MİLYON \$)	TOPLAM GSMH 1987 SABİT FİYATLARI İLE(BİNYTL)	GSMH BÜYÜME HIZI	KİŞİ BAŞINA İTHALAT (\$)	İTH / GSMH (%)
1980	7.909	56,0	69.152	50.870	-2,8	178	11,3
1983	9.235	4,4	62.193	57.279	4,2	193	14,8
1984	10.757	16,5	60.759	61.350	7,1	219	17,7
1985	11.343	5,5	68.199	63.989	4,3	225	16,6
1986	11.105	-2,1	76.464	68.315	6,8	216	14,5
1987	14.158	27,5	87.734	75.019	9,8	269	16,1
1988	14.335	1,3	90.975	76.108	1,5	267	15,8
1989	15.792	10,2	108.679	77.347	1,6	288	14,5
1990	22.302	41,2	152.393	84.592	9,4	397	14,6
1991	21.047	-5,6	152.352	84.887	0,3	368	13,8
1992	22.871	8,7	160.748	90.323	6,4	392	14,2
1993	29.428	28,7	181.994	97.677	8,1	496	16,2
1994	23.270	-20,9	131.137	91.733	-6,1	385	17,7
1995	35.709	53,5	171.979	99.028	8,0	580	20,8
1996	43.627	22,2	184.724	106.080	7,1	696	23,6
1997	48.559	11,3	194.360	114.878	8,3	761	25,0
1998	45.921	-5,4	205.978	119.303	3,9	707	22,3
1999	40.671	-11,4	187.664	112.044	-6,4	615	21,7
2000	54.503	34,0	201.484	119.144	6,1	808	27,1
2001	41.399	-24,0	144.607	107.783	-9,4	590	27,9
2002	51.554	24,5	181.885	116.338	7,9	720	27,6
2003	69.340	34,5	239.235	123.165	5,9	916	27,2
2004	97.540	40,7	299.475	135.308	9,9	1.371	32,5
2005	116.774	19,7	360.876	145.651	7,6	1.620	32,2
2006	137.032	17,3	389.700	115.507	5,7	1.838	35,1

Kaynak: DTM, “Başlıca Ekonomik Göstergeler”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko12.xls> (Erişim: 20.12.2006)

1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu GSMH’nin % 20,9 oranında azalarak 23,3 milyar dolar olarak gerçekleştiği, kriz sonrası üç yılda ortalama % 8 oranında büyüyen milli gelir ile uyumlu olarak ithalatın da 1995 yılında % 53,5, 1996 yılında % 22,2, 1997 yılında ise % 11,3 oranında artarak sırasıyla 35,7; 43,6 ve 48,6 milyar dolara ulaştığı görülmektedir.

1997 yılından itibaren dünyada giderek derinleşen ekonomik krizler ve yurt içinde izlenen makro ekonomik politikalar sonucunda milli gelir artışında bir gerileme, ithalatta ise düşüş olmuştur. 1998 yılında, milli gelirin büyüme hızı önemli ölçüde yavaşlayarak % 3,9 olmuş, ithalat ise, % 5,4 oranında azalarak 45,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılında ise, milli gelir % 6,4 oranında küçülmüştür. Aynı eğilim ithalatta da gözlenmiş ve ithalat % 11,4 oranında gerileyerek 40,7 milyar dolar olmuştur.

2000 yılında milli gelirin büyüme hızı % 6,1 olarak gerçekleşmiş; reel faizlerde önemli düşüşler yaşanmış; tüketim talebindeki artışa bağlı olarak da imalat sanayi üretimi artmıştır. Kriz sonrası canlanmayla birlikte, 2000 yılında ithalatta da önemli bir artış görülmüş ve ithalat % 34 oranında artarak 54,5 milyar dolar olmuştur. Ancak 2001 yılında yaşanan kriz ile birlikte milli gelir % 28 oranında azalmış ve ithalat da % 24 oranında azalarak 41,399 milyar dolara gerilemiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin ithalatı 1994 yılında alınan 5 Nisan Kararları ve Kasım 2000 ile Şubat 2001 Krizleri dönemlerinde gösterdiği dalgalanmalar haricinde sürekli artış eğilimi göstermiştir. 1980 yılında 7.909 milyon dolar olan ithalat, bazı yıllardaki gerilemelerin dışında genelde bir artış eğiliminde olmuş ve 2006 yılında dönem başına göre yaklaşık on yedi kat artarak 137.032 milyon dolar düzeyine yükselmiştir. İthalat miktarındaki değişimin bir başka göstergesi ise, kişi başına ithalatın 1980 yılında yaklaşık 180 dolar iken, 1990'ların sonunda 700 doların üstüne yükselerek 2006 yılında 1.838 dolara ulaşmış olmasıdır. İthalatın GSMH'ya oranı 1980 yılında % 11,3 iken, 1980-2006 döneminde artma eğilimi göstererek 2006 yılı itibarıyla % 35,1 oranına yükselmiştir. Türkiye'nin ithalatı, büyüme hızı ile birlikte büyümektedir. Ekonominin yüksek büyüme hızı gerçekleştirdiği yıllarda, ithalatın da hızla arttığı görülmektedir. Fakat, ithalatın en temel belirleyicisi olmakla birlikte, büyüme hızının, ithalatı bazı yıllarda tam olarak açıklayamadığı görülmektedir. Bu nedenle ithalat üzerinde belirleyici etkiye sahip döviz kurundaki gelişmelere de bakmakta fayda olduğu düşünülmektedir.

2.2.3. Döviz Kuru ve İthalat İlişkisi

Bir ülkenin rekabet gücünün bir göstergesi olarak kullanılan döviz kurları, ülke ithalatını ve dış ticaretini etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Türkiye'nin

1980 sonrası dönemde uygulanan kur politikaları çerçevesinde şekillenen döviz kurlarının ithalata dönük etkileri ise yıllara göre farklılık göstermektedir. Ayrıca döviz kurlarının enflasyona uyum göstermediği koşullarda ulusal fiyat artışı da tek başına döviz kurlarını belirleyeceğinden, nominal kurlar yanında reel kurun da izlenmesi gerekir. Tablo-2’de Türkiye ekonomisinin 1980-2006 dönemi nominal ve reel döviz kurları ve ithalat verileri görülmektedir. Tabloda yer alan reel döviz kuru TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden alınmıştır ve 1995 baz yıllı TÜFE bazlı reel efektif kur endeksidir.* Yurtiçi ve yurtdışı fiyat endeksi olarak tüketici fiyat endeksinin kullanıldığı endeksteeki artışlar TL’nin yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazandığını, azalışlar ise değer yitirdiğini göstermektedir.

Tablo-2’de görüldüğü gibi, TL’nin değerinin düşük tutulduğu 1980-1988 arası dönemlerde de ithalat artışları düşük düzeylerde seyretmiştir. 1989 yılında 98,8 olan reel kurun 1990’da 111,8 düzeyine yükselmesi sonucunda ithalat 15.792’den 22.302 milyon dolara yükselmiştir. Diğer taraftan 1994 yılında yapılan devalüasyonun ardından 1993’te 122,9 olan reel kur 1994’te 92,3’e düşmüş; buna paralel olarak 1993’te 29.428 milyon dolar olan ithalat 1994’te 23.270 milyon dolara düşmüştür.

Döviz kuru-ithalat ilişkisinde, TL’nin eksik değerlendirildiği dönemlerde ithalatın azalması, aşırı değerlendirildiği dönemlerde ise artması yönünde bir beklenti vardır. Reel döviz kuru ile ithalat arasındaki bu ilişkinin, 1982, 1986, 1989, 1990, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir. Bunun dışındaki 1983, 1984, 1985, 1987, 1988, 1991, 1992, 1999 yıllarında ise, Tablo-2’de de görüldüğü gibi, döviz kuru ithalatı açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu yıllarda TL eksik değerlendirilmesine karşılık ithalat artış göstermiştir. 1984 ve 1987 yıllarında reel kurda ithalat artışının % 16.5 ve % 27.5 gibi yüksek

* Reel efektif döviz kuru (REDK), nominal efektif döviz kurunun fiyat endeksleriyle deflate edilmiş hali olup, uluslararası fiyat rekabetinin önemli bir göstergesidir. Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından da kullanılan bu tanıma göre reel efektif döviz kuru, ilgili ülkenin fiyat düzeyinin dış ticaret yaptığı ülkelerin fiyat düzeylerine oranının ağırlıklı geometrik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Bu yöntem aşağıdaki matematiksel formül ile ifade edilmektedir.

$$RER = \prod_{j \neq i} \left[\frac{P_i R_i}{P_j R_j} \right]^{W_{ij}}$$

Burada, P_i : Türkiye’nin fiyat endeksi, R_i : TL’ nin dolar karşılığı, P_j : j ülkesinin fiyat endeksi, R_j : j ülkesi parasının dolar karşılığı, W_{ij} : Türkiye için j ülkesinin ağırlığıdır. Reel efektif döviz kuru endeksindeki artış, Türk Lirası’nın reel olarak değer kazandığını gösterirken, azalış Türk Lirası’nın reel olarak değer kaybettiğini ifade etmektedir.

düzeylerde gerçekleşmesi yüksek büyüme hızından kaynaklanmıştır. Çünkü reel kurda önemli bir değişim olmamıştır. 1990 yılında ise, büyümenin yüksek olmasına ilaveten, TL'nin değer kazanması ithalatın artma eğilimini güçlendirmiştir.¹¹⁸

Tablo - 2: Türkiye'nin 1980-2004 Dönemi Reel Döviz Kuru ve İthalat Verileri

Yıllar	Ortalama Dolar Kuru \$/TL	Dolar Kurundaki Yıllık % Değişim	TÜFE'de Yıllık % Değişim	Reel Döviz Kuru (1995=100) Ortalama	İthalat Milyon Dolar	İthalat Artış Hızı %
1980	76,0	102,2	108,2	146,0	7.909	-
1981	110,2	45,0	36,8	144,5	8.933	12,9
1982	160,9	46,0	25,0	132,6	8.843	-1,0
1983	224,0	39,2	30,6	127,9	9.235	4,4
1984	364,9	62,9	53,5	121,1	10.757	16,5
1985	518,3	42,1	45,0	122,1	11.343	5,4
1986	669,4	29,1	34,6	100,8	11.105	-2,1
1987	855,7	27,8	38,9	92,2	14.158	27,5
1988	1.420,8	66,0	75,2	91,0	14.335	1,3
1989	2.120,8	49,3	63,3	98,8	15.792	10,2
1990	2.607,6	23,0	60,3	111,8	22.302	41,2
1991	4.169,9	59,9	66,1	114,4	21.047	-5,6
1992	6.887,5	65,2	70,0	109,8	22.871	8,7
1993	10.986,0	59,5	66,1	122,9	29.428	28,7
1994	29.704,3	170,4	125,6	92,3	23.270	-20,9
1995	45.673,5	53,8	78,9	100,0	35.709	53,5
1996	81.083,6	77,5	85,0	102,6	43.627	22,2
1997	151.429,0	86,8	99,2	109,3	48.559	11,3
1998	260.040,1	71,7	69,8	118,5	45.921	-5,4
1999	420.126,2	61,6	68,8	123,1	40.671	-11,4
2000	623.704,0	48,5	39,0	136,5	54.503	34,0
2001	1.225.411,8	96,5	68,5	112,4	41.399	-24,0
2002	1.505.839,5	22,9	29,7	125,2	51.554	24,5
2003	1.493.067,7	-0,8	18,4	136,5	69.340	34,5
2004	1.422.341,2	-4,7	9,3	143,4	97.540	40,7
2005	1,34	-5,7	7,7	171,4	116.774	19,7
2006	1,43	6,7	9,7	160,1	137.032	17,3

Kaynak: TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html> (Erişim: 12.01.2007)

Özetle, döviz kuru ile ithalat arasında bir ilişki olmakla birlikte bazı yıllarda beklenen ilişki tam olarak gerçekleşmemektedir. Yapılan değerlendirmenin ışığı altında döviz kurunun bazı yıllarda ithalatı açıklamada yetersiz kaldığı söylenebilir. Dolayısıyla yapmış olduğumuz rakamsal analiz ile ithalatın döviz kuruna nispeten büyüme oranına, dolayısıyla da iç talebe duyarlılığının daha fazla olduğu ifade edilebilir.

¹¹⁸ Emin Öztürk, "Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 91, (Ekim) 1993, ss. 39-59.; Ertekin, a.g.m., ss. 183-198.

2.2.4. İthalatın Yapısal Gelişimi

İthalatın yapısı itibariyle 1980 sonrası yıllarda göstermiş olduğu değişim, ithalatın mal grupları, sektörler ve ülkeler itibariyle dağılımı ve bu dağılımdan kaynaklanan yapısal sorunlar çerçevesinde değerlendirilecektir.

2.2.4.1. İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Yatırım malı, ara malı ve hammadde şeklinde ifade edilen mal gruplarının ithalat içerisindeki payları, ekonominin kalkınmasının da önemli bir göstergesidir. 1980-2006 döneminde ithalatın mal grupları itibariyle dağılımında (ithalatın yapısında) meydana gelen değişiklikler Tablo-3'den izlenebilir.

Tablo - 3: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı

YILLAR	YATIRIM MALI (Milyon\$)	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	HAMMADDE ve ARA MALI (Milyon \$)	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	TÜKETİM MALI (Milyon\$)	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	TOPLAM (Milyon\$)
1970	446	47,1	454	47,9	48	5,0	948
1980	1.581	20,0	6.158	77,9	170	2,2	7.909
1983	1.327	14,4	7.795	84,4	114	1,2	9.235
1984	1.495	13,9	9.039	84,0	223	2,1	10.757
1985	1.830	16,1	9.052	79,8	461	4,1	11.344
1986	2.382	21,4	8.232	74,1	482	4,3	11.105
1987	2.423	17,1	11.044	78,0	690	4,9	14.158
1988	2.662	18,6	11.059	77,1	612	4,3	14.335
1989	2.548	16,1	12.500	79,2	738	4,7	15.792
1990	4.041	18,1	16.154	72,4	2.076	9,3	22.302
1991	4.296	20,4	15.053	71,5	1.575	7,5	21.047
1992	4.826	21,1	16.185	70,8	1.772	7,7	22.871
1993	7.358	25,0	19.403	65,9	2.526	8,6	29.428
1994	5.220	22,4	16.565	71,2	1.381	5,9	23.270
1995	8.119	22,7	25.078	70,2	2.416	6,8	35.709
1996	10.208	23,4	28.737	65,9	4.266	9,8	43.627
1997	11.052	22,8	31.872	65,6	5.335	11,0	48.559
1998	10.624	23,1	29.562	64,4	5.364	11,7	45.921
1999	8.729	21,5	26.553	65,3	5.062	12,4	40.671
2000	11.341	20,8	35.710	65,5	7.265	13,3	54.503
2001	6.964	16,8	29.971	72,4	4.084	9,9	41.399
2002	8.493	16,5	37.443	72,6	5.008	9,7	51.554
2003	11.470	16,5	49.489	71,4	7.903	11,4	69.339
2004	17.382	17,8	67.387	69,1	12.098	12,4	97.539
2005	20.236	17,3	81.320	69,6	13.926	11,9	116.774
2006	22.135	16,2	98.275	71,7	15.955	11,6	137.032

Kaynak: DTM, "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/rakamlar/dicaret.htm> (Erişim: 20.12.2006); DPT, "Temel Ekonomik Göstergeler" <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/> (Erişim: 15.04.2006)

Tablo-3'te görüldüğü gibi, 1980 yılında, toplam ithalatın % 77,9'luk kısmı olan 6.158 milyon dolarla hammadde ve ara malı ithalatı ilk sırada, % 20'lik kısmı

olan 1.581 milyon dolarla yatırım malı ithalatı ikinci sırada ve % 2,2'lik kısmı olan 170 milyon dolarla tüketim malı ithalatının üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. 1980-2006 dönemi boyunca dalgalanmalar göstermekle beraber, yatırım malı ve tüketim malı ithalatının payında önemli artışlar yaşanmıştır. Tüketim malı ithalatında, 1980 sonrası yaşanan bu artışlarda, tüketim malı talebini artıran diğer faktörlerle birlikte, ithalatın liberasyonu ile ithalattaki yasaklama ve kısıtlamaların ortadan kalkması sonucunda yabancı tüketim mallarının yasa dışı yollarla ülkeye giren miktarının önemli ölçüde azalmış olmasının etkili olduğu söylenebilir.¹¹⁹ Ayrıca, tüketim malı ithalatındaki hızlı gelişme özellikle 1990 ve 1996 yıllarında önemli düzeye ulaşmıştır. Bu gelişmede 1996 yılında büyük GSMH artışı, bankacılık kesiminin bireysel tüketici kredilerinin ve TL'nin reel olarak değer kazanmasının da katkısıyla otomobil talebinin ithal otomobil ile karşılanması etkili olmuştur. Bunun yanında, 1996 yılından itibaren, Gümrük Birliği'ne girilmesiyle tüm tüketim mallarının, özellikle de dayanıklı tüketim mallarının koruma seviyesinin azalması, bu grup mallardaki artışın yüksek olması sonucunu doğurmuştur.¹²⁰ Başka bir deyişle, 1980'lere kadar yasaklar, miktar kısıtlamaları ve yüksek gümrüklerle caydırılmış olan tüketim malları ithalatının, liberasyonla birlikte genişlemesi beklenen bir sonuçtur. Böyle bir süreçte ithalatın mal bileşiminin de değişmesi muhtemeldir.

1980-89 döneminde yatırım malları ithalatında mutlak genişlemeye rağmen toplam ithalat içindeki payında dalgalanma gözlenmektedir. 1989 sonrasında ise toplam ithalatın hızlanmasına karşılık, yatırım malı ithalatının daha da hızlı genişlediği, fakat 2000 yılından sonra yatırım malları ithalatının toplam içindeki payının azaldığı görülmektedir. Yatırım malları ithalatının ekonominin üretim yapısıyla yakından ilişkili olduğu düşünüldüğünde, yatırım miktarının yüksek olduğu dönemlerde ulusal ekonomide üretilmeyen bu tür ürünlere karşı ithalat talebinin yükselmesi beklenen sonuçtur. Türkiye'de 1980'li yıllar boyunca yatırım mallarının üretim hacminde bir artış gözlenmemekle birlikte, bu artış, temel olarak kapasite kullanım oranlarındaki artış tarafından sürüklenmiş bir gelişmedir. Buna paralel olarak, 1989-2000 yılları arasındaki hızlı artış büyük olasılıkla teknolojik olarak yeni yatırım mallarının üretiminin yetersiz kalması ve talepteki genişlemenin ancak ithalat

¹¹⁹ Demirbaş, a.g.m., ss. 245-246.

¹²⁰ A. Yavuz Ege, "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, (Ekim) 1998 s. 5.

yoluyla karşılanabilmesinden kaynaklanmaktadır. Kepenek ve Yentürk'e göre, 1990 yılından itibaren yatırım mallarının payındaki artışın en temel nedeni, kurulu kapasitelere dayalı bir ihracat artışının artık gerçekleştirilememesidir. Çünkü, bir yandan imalat sanayinde büyük atıl kapasiteler kalmamış ve ihracat artışı için yeni kapasitelere gerek duyulmuştur. Diğer yandan da yeni ve kaliteli ürünün dış talebinin arttığı günümüzde yeni yatırımların ve teknolojilerin ihracatı artırmadaki önemi giderek anlaşılmıştır.¹²¹

Ara malı ve hammadde ithalatı da genelde ekonominin üretim yapılanmasının bir yansıması olarak düşünülebilir. Tablo-3'te de görüldüğü üzere, Türkiye toplam ithalatı içinde en büyük pay ara malı ve hammadde grubuna aittir. 1980 yılında toplam ithalatın dörtte üçünden fazlası (% 77,9) ara malı ve hammadde ithalatından oluşurken, bu payın ele alınan dönemde dalgalanmalar gösterdiği dikkati çekmektedir. Bu dalgalanmalar da hammadde fiyatlarındaki, özellikle de petrol fiyatlarındaki değişimlerden kaynaklanmıştır.¹²² 2006 yılı itibariyle bu mal grubunun, toplam ithalat içindeki yüksek payını (% 71,7) devam ettirdiği görülmektedir.

Sonuç olarak, ithalatın bileşimi, uygulanan sanayileşme modelini ve sanayileşmenin ulaştığı aşamayı yansıtmaktadır. Ara ve yatırım mallarının toplam ithalat değeri içinde büyük bir paya sahip iken, özellikle 1996 sonrasında, ithalat rejiminin serbestleşmesi ile açıklanan artışa rağmen tüketim malları ithalatı, toplam ithalat içinde sınırlı bir yere sahiptir. Türkiye sanayi, ara ve yatırım malları bakımından ileri derecede ithalata bağımlıdır.

2.2.4.2. İthalatın Sektörel Dağılımı

1980 yılı itibariyle Türkiye ithalatının sektörel yapısı incelendiğinde, ithalat içinde en büyük payı % 53'lük bir oranla madencilik ürünlerinin (petrol) aldığı görülmektedir. Aynı ürün grubu içerisinde yer alan enerji hammaddeleri ise toplam ithalatın yarısını oluşturmaktadır. Bu ürünlerin ithalat içindeki payının bu kadar yüksek olmasının nedeni, yerli ürünle ikame edilemeyen enerji hammaddesinin

¹²¹ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., ss. 334-335.

¹²² Meriç Subaşı Ertekin ve Erol Kutlu, "1980 Sonrası Dönemde Türkiye Dış Ticaretinin Genel Bir Analizi" **Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1-2, 2000, ss. 223-254.

zorunlu olarak ithal edilmesidir. 1980 yılında Türkiye'nin ithalatında ikinci büyük ürün grubunu, % 42 oranındaki payı ile sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Sanayi ürünlerine alt sektörleri itibariyle bakıldığında, makine ve ulaşım araçları ile kimyasal ürünlerin payının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo - 4: Türkiye’de İthalatın Sektörel Dağılımı (%)

	1980	1990	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
TARIM ÜRÜNLERİ	5	25,5	16,7	7,7	7,4	7,7	7,6	6,2	5,5
Gıda Ürünleri	3,4	22,4	15,4	4	3,6	3,7	3,2	3,2	2,8
Hammaddeler	1,6	3	1,3	3,7	3,8	4,0	3,0	3,0	2,7
MADENCİLİK ÜRÜNLERİ	52,6	6,8	4,1	21,4	23,8	22,6	22,0	20,7	24,0
Metalik Olmayan Madenler	2,3	2,7	1,6	1,9	1,7	2,6	3,3	3,6	3,3
Enerji Hammaddeleri	49,4	2,3	1,3	17,5	20,1	17,9	16,7	14,8	18,2
Demir dışı Metaller	0,8	1,8	1,2	2	2	2,1	2,0	2,3	2,5
SANAYİ ÜRÜNLERİ	42,3	67,7	79,1	70,6	65,6	66,0	66,1	69,1	66,8
Demir-Çelik	4,3	11,5	6,5	4,4	4,4	4,3	4,7	5,5	5,7
Kimyasal Ürünler	15,4	5,8	4,2	13,6	15,1	15,3	15,0	14,6	14,0
Diğer Yarı Mamul Sanayi Ürünleri	2,6	5,2	7,7	5,1	5,1	5,2	5,0	4,9	5,0
Makine ve Ulaşım Araçları	18	6,6	18,9	37,6	30,7	30,3	31,0	34,6	32,5
Otomotiv Ürünleri	2,8	1,2	5,4	10,7	5,1	5,4	9,0	11,8	10,3
Büro ve Haberleşme Cihazları	0,8	2	3,1	10,2	6,5	6,2	5,9	6,2	5,8
Diğer Mak. ve Ulaşım Araç.	14,4	3,4	10,4	16,7	19,0	18,7	16,2	16,5	16,4
Tekstil	1	11,1	13,1	3,9	4,6	5,5	5,0	4,3	3,8
Hazır-Giyim	0	25,7	24,5	0,5	0,6	0,5	0,6	0,7	0,7
Diğer Tüketim Malları	1	1,9	4,1	5,4	5,2	4,8	4,7	4,7	5,0
DIĞER ÜRÜNLER	0	0	0,2	0,3	3,2	3,6	4,3	4,0	3,6
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: DTM, **Türkiye Dış Ticaret Stratejisi**, Ankara: 2002, s. 24; <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/I-2.htm> (Erişim: 10.04.2006); DTM, **Dış Ticaretin Görünümü**, Ankara: Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, 2005, s. 54.

Tablo-4’de görüldüğü üzere, 1980-2005 döneminde, Türkiye’nin ithalatının sektörel yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiş ve madencilik ürünlerinin 1980 yılında % 53 olan payı, 2005 yılında % 24’e gerilerken, sanayi ürünlerinin payı % 42’den % 66,8’e, tarım ürünlerinin payı ise, % 5’ten % 5,5’e yükselmiştir. Bu gelişmede, Türkiye’nin 1980 sonrası ithalat politikasını kademeli olarak liberalleştirmesi etkili olmuştur. Türkiye’nin sanayi üretimindeki artışa paralel

olarak, özellikle makine-ekipman, ara girdi ve hammadde ithalatında önemli artışlar görülmüştür. İthalatın mal kompozisyonu genişledikçe, enerji hammaddelerinin ithalat içindeki payında bir azalma meydana gelmiştir.¹²³ Bunun dışında petrol fiyatlarındaki azalma da enerji hammaddeleri ithalatının genel ithalat içindeki payının gerilemesinde etkili olmuştur.

Aynı dönemde, demir-çelik ürünlerinin ithalat içindeki payının çok fazla değişmediği görülmektedir. Türkiye-AKÇT (Avrupa Kömür Çelik Topluluğu) Anlaşması kapsamında olan ürünlerde, özellikle üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta gümrük vergileri koruyucu etkisini devam ettirmektedir. Otomotiv ürünlerinin payındaki artışın temelinde ise, toplam talepteki genel büyümeye paralel olarak ithal ürünlere yönelik talepteki artışın yanı sıra, sektörün ölçek ekonomisine ulaşamama, yeni teknolojilere uyum sağlayamama gibi yapısal sorunları etkili olmuştur.¹²⁴ Diğer taraftan, 1980 sonrası telekomünikasyon altyapısına yapılan yatırımlar ile iletişim alanındaki gelişmelere uyum sağlanması, iletişim araçlarının ithalat içindeki payında önemli bir artışa neden olmuştur. Tekstil ürünlerinin ithalat içindeki payındaki artış ise, büyük ölçüde ihracata yönelik üretim yapan hazır giyim sektörünün iplik ve mensucat gibi girdilerini Dahilde İşleme Rejimi* kapsamında ithal etmesine bağlamak mümkündür.

Kısaca, alt sektörler itibarıyla bakıldığında, 1980-2006 aralığında en fazla ithalat yapan sektör olarak makine ve ulaşım araçları dikkati çekmektedir. Bu sektörü enerji hammaddeleri ve kimyasallar sektörü izlemektedir. Makine ve ulaşım araçlarının toplam ithalattaki payı, 2005 itibarıyla % 32,5 iken enerji hammaddelerinin ve kimyasalların toplam ithalat içindeki payının, sırasıyla % 18,2 ve % 14 olduğu görülmektedir.

¹²³ DTM, **Türkiye Dış Ticaret Stratejisi**, Ankara: 2002, ss. 23-25.

¹²⁴ DTM, a.g.e., ss. 23-25.

^{125*} Dahilde İşleme Rejimi, firmalara dahilde işleme izin belgeleri kapsamında ihraç edecekleri ürünlerin üretiminde kullanılacak girdileri, gümrük vergisi, fon, vb. mali yükler teminata bağlanmak suretiyle ithal etmelerini sağlayan bir rejimdir. Bir tür ihracat teşviği niteliğinde olan bu rejimde, söz konusu olan vergi muafiyetleri, AB ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliği çerçevesinde yalnızca üçüncü ülkelere yapılan ihracat için geçerlidir. Üçüncü ülkelerden ithal edilen girdilerin kullanımıyla üretilen malların AB ülkelerine ihraç edilmeleri durumunda ise bu malların üretiminde kullanılan girdiler için Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) oranında fark giderici vergi ödenmesi gerekmektedir. AB menşeli girdiler ile üretilen malların AB'ye ihracatında ise vergi ödenmemektedir.

2.2.4.3. İthalatın Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye'nin ithalatında belirli ülke grupları ve bölgeler bazında bir yoğunlaşma görülmektedir. Türk sanayinin mevcut yapısı, teknolojik donanımı ve ithal girdi bağımlılığı, doğal olarak, sanayi sektörünü yabancı piyasalara yöneltmektedir. Sanayi üretiminde teknolojik açıdan gelişmiş ülkelere, ham petrol açısından ise Ortadoğu ülkelerine bağımlılık söz konusudur.

İthalatın ülke grupları yönünden dağılımı, ithalatın mal grupları açısından dağılımına bağlı olarak şekillenmiştir. Türkiye'nin ithalatında geleneksel olarak OECD ülkeleri en önemli paya sahiptir. Bu pay, ithalat ürünleri içerisinde sanayi ürünlerinin payının yükselmesine paralel olarak artmıştır. Tablo-6'da, 1981 yılı için AB ve diğer OECD ülkelerinin toplam ithalat içindeki payının, sırasıyla % 28,2 ve % 20,7 iken bu payın 1998 yılı itibariyle % 52,4 ve % 21,4 ulaşmakla birlikte son dönemde bu payın azaldığı görülmektedir. 2006 yılı itibariyle bakıldığında AB ve Diğer OECD ülkelerinin ithalatımız içindeki payı sırasıyla % 46,1 ve % 14,3'tür.

Ham petrol ithalatı payının, fiyat gelişmeleri sonucu değer olarak gerilemesiyle, 1981 yılında % 40,0 olan İslam ülkelerinden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı, 2006 yılı itibariyle % 16,2'e düşmüştür. 1980'li yıllarda, İslam ülkelerinin yüksek payında, petrol fiyatlarında o dönemde gözlenen yükselmenin de etkisi vardır. Fakat 1980'lerin ikinci yarısından itibaren İslam ülkeleri ile olan ithalatta düşme eğilimi gözlenmiştir. Bu durum, bir taraftan İslam ülkelerinin petrol gelirinin nispi olarak gerilemesi, diğer taraftan da bu ülkeler arasındaki savaşların (İran-İrak, Irak-Kuveyt Savaşları) sonucudur.¹²⁶

¹²⁶ Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994, s. 219.

Tablo - 5: Türkiye İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)

	1994	1996	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
A. OECD Ülkeleri	15.331	31.092	33.472	35.682	26.007	32.984	43.899	59.650	66.107	71.756
1. AB Üyeleri	10.915	23.138	24.075	26.610	18.280	23.321	33.495	45.444	49.048	53.850
2. EFTA Ülkeleri	563	1.112	1.169	1.155	1.481	2.512	3.396	3.911	4.440	4.473
3. Diğer OECD Ülkeleri	3.853	6.842	8.228	7.916	6.246	7.151	7.326	10.792	12.935	13.432
B. Türkiye Serbest Böl.			418	496	303	575	589	811	758	935
C. OECD Üy.Olmayn Ül.	7.939	12.535	12.032	18.325	15.089	17.995	24.852	37.079	49.908	52.608
1. Avrupa Ülkeleri	2.602	4.102	4.673	6.319	5.269	6.343	8.910	14.505	19.376	7.693
2. Afrika Ülkeleri	860	1.993	1.758	2.714	2.819	2.696	3.338	4.820	6.037	7.332
3. Amerika Ülkeleri	323	644	724	580	420	592	1.082	1.361	1.802	8.213
4. Ortadoğu Ülkeleri	2.530	3.243	1.943	4.155	3.303	3.682	4.059	5.143	7.389	10.497
5. Diğer Asya Ülkeleri	1.290	2.227	2.626	4.382	3.023	4.367	6.801	10.866	14.530	18.649
6. Diğer Ülkeler	333	326	307	175	256	316	651	385	775	223
Seçilmiş Ülke Grupları										
-Karadeniz Ekonom.İşb.	2.167	3.867	4.332	6.699	5.546	6.577	9.298	15.368	20.480	26.566
-Ekonomik İşbirliği Teşk.	922	1.197	948	1.543	1.238	1.548	2.736	3.218	5.108	8.036
-Bağımsız Devletler Topl.	1.821	3.074	3.724	5.693	4.630	5.555	7.777	12.927	17.252	22.950
-Türk Cumhuriyetleri	190	304	449	628	283	468	623	946	1.267	1.909
-İslam Konferansı Teşk.	3.566	5.567	4.211	7.353	6.031	6.770	8.482	10.631	14.459	18.914
Seçilmiş Ülkeler^(*)										
-Almanya	3.646	7.814	7.316	7.198	5.335	7.042	9.453	12.516	13.617	13.302
-Rusya	1.046	1.921	2.155	3.887	3.436	3.892	5.451	9.033	12.867	15.784
-İtalya	2.008	4.286	4.222	4.333	3.484	4.097	5.472	6.866	7.558	7.777
-Çin		557	846	1.345	926	1.368	2.610	4.476	6.866	8.690
-Fransa	1.458	2.771	3.034	3.532	2.284	3.053	4.164	6.201	5.883	6.111
-ABD	2.426	3.516	4.054	3.911	3.261	3.099	3.496	4.745	5.371	5.336
-İsviçre	473	1.015	1.018	891	1.227	2.143	2.968	3.405	4.054	3.770
-İngiltere	1.170	2.510	2.683	2.748	1.914	2.438	3.500	4.317	4.690	4.660
-İspanya	380	1.034	1.276	1.678	1.066	1.419	2.004	3.254	3.549	3.485
-Güney Kore	285	719	1.124	1.181	760	900	1.312	2.573	3.479	3.170
-İran				816	840	921	1.861	1.962	3.470	5.285
-Japonya	968	1.422	2.046	1.621	1.307	1.466	1.927	2.684	3.105	2.905
-Ukrayna	535	762	989	982	758	991	1.332	2.509	2.638	2.785
-Belçika-Lüksemburg	532	1.129	1.203	1.661	985	1.150	1.524	1.992	2.231	2.231
-Hollanda	740	1.449	1.446	1.584	1.042	1.311	1.657	1.908	2.142	1.963
-Suudi Arabistan	1.229	1.708	670	962	730	794	969	1.232	1.889	2.076
-İsveç	283	660	999	1440	544	535	822	1118	1426	1318
T o p l a m	23.270	43.627	45.921	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	116.773	125.298

(*) Son yılın değerlerine göre en çok ithalat yapılan ülkeler seçilmiştir.

Kaynak: DPT, "Temel Ekonomik Göstergeler", <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2007/01/tv.9> (Erişim: 13.05.2007)

Tablo - 6: Türkiye İthalatının Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (%)

	1981	1994	1995	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
A. OECD Ülkeleri	48,9	65,9	66,4	71,3	72,9	69,6	65,5	62,8	64,0	63,3	61,2	56,6	61,4
1. AB Üyeleri	28,2	46,9	47,2	53,0	52,4	52,7	48,8	44,2	45,2	48,3	46,6	42,0	46,1
2. EFTA Ülkeleri		2,4	2,5	2,5	2,5	2,3	2,1	3,6	4,9	4,9	4,0	3,8	3,8
3. Diğer OECD Ülkeleri	20,7	16,6	16,7	15,7	17,9	14,7	14,5	15,1	13,9	10,6	11,1	11,1	11,5
B. Türkiye Serbest Bölg.					0,9	1,2	0,9	0,7	1,1	0,8	0,8	0,6	0,8
C. OECD Üy.Olmayan Ül.		34,1	33,6	28,7	26,2	29,1	33,6	36,4	34,9	35,8	38,0	42,7	45,1
1. Avrupa Ülkeleri		11,2	12,5	9,4	10,2	11,5	11,6	12,7	12,3	12,8	14,9	16,6	6,6
2. Afrika Ülkeleri		3,7	3,9	4,6	3,8	4,1	5,0	6,8	5,2	4,8	4,9	5,2	6,3
3. Amerika Ülkeleri		1,4	1,7	1,5	1,6	1,2	1,1	1,0	1,1	1,6	1,4	1,5	7,0
4. Ortadoğu Ülkeleri		10,9	7,5	7,4	4,2	4,9	7,6	8,0	7,1	5,9	5,3	6,3	9,0
5. Diğer Asya Ülkeleri		5,5	7,1	5,1	5,7	5,9	8,0	7,3	8,5	9,8	11,1	12,4	16,0
6. Diğer Ülkeler		1,4	0,9	0,7	0,7	1,5	0,3	0,6	0,6	0,9	0,4	0,7	0,2
Seçilmiş Ülke Grupları													
-Karadeniz Ekonomik İşb.		9,3	11,2	8,9	9,4	10,6	12,3	13,4	12,8	13,4	15,8	17,5	22,8
-Ekonomik İşbirliği Teşk.		4,0	3,2	2,7	2,1	2,8	2,8	3,0	3,0	3,9	3,3	4,4	6,9
-Bağımsız Devletler Topl.		7,8	9,3	7,0	8,1	9,2	10,4	11,2	10,8	11,2	13,3	14,8	19,7
-Türk Cumhuriyetleri		0,8	0,8	0,7	1,0	1,1	1,2	0,7	0,9	0,9	1,0	1,1	1,6
-İslam Konferansı Teşki.	38,9	15,3	12,9	12,8	9,2	10,0	13,5	14,6	13,1	12,2	10,9	12,4	16,2
Seçilmiş Ülkeler⁽¹⁾													
-Almanya	10,5	15,7	15,5	17,9	15,9	14,5	13,2	12,9	13,7	13,6	12,8	11,7	11,4
-Rusya		4,5	5,8	4,4	4,7	5,8	7,1	8,3	7,5	7,9	9,3	11,0	13,5
-İtalya	4,2	8,6	8,9	9,8	9,2	7,8	7,9	8,4	7,9	7,9	7,0	6,5	6,7
-Çin				1,3	1,8	2,2	2,5	2,2	2,7	3,8	4,6	5,9	7,4
-Fransa	4,5	6,3	5,6	6,4	6,6	7,7	6,5	5,5	5,9	6,0	6,4	5,0	5,2
-ABD		10,4	10,4	8,1	8,8	7,6	7,2	7,9	6,0	5,0	4,9	4,6	4,6
-İsviçre		2,0	2,3	2,3	2,2	1,8	1,6	3,0	4,2	4,3	3,5	3,5	3,2
-İngiltere	4,9	5,0	5,1	5,8	5,8	5,4	5,0	4,6	4,7	5,0	4,4	4,0	4,0
-İspanya		1,6	1,7	2,4	2,8	3,1	3,1	2,6	2,8	2,9	3,3	3,0	3,0
-Güney Kore		1,2	1,6	1,6	2,4	2,1	2,2	1,8	1,7	1,9	2,6	3,0	2,7
-İran							1,5	2,0	1,8	2,7	2,0	3,0	4,5
-Japonya		4,2	3,9	3,3	4,5	3,4	3,0	3,2	2,8	2,8	2,8	2,7	2,5
-Ukrayna		2,3	2,4	1,7	2,2	1,9	1,8	1,8	1,9	1,9	2,6	2,3	2,4
-Belçika-Lüksemburg		2,3	2,6	2,6	2,6	2,8	3,0	2,4	2,2	2,2	2,0	1,9	1,9
-Hollanda		3,2	3,0	3,3	3,1	3,2	2,9	2,5	2,5	2,4	2,0	1,8	1,7
-Suudi Arabistan		5,3	3,9	3,9	1,5	1,4	1,8	1,8	1,5	1,4	1,3	1,6	1,8
-İsveç		1,2	1,5	1,5	2,2	3,6	2,6	1,3	1,0	1,2	1,1	1,2	1,1
T o p l a m	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

(*) Son yılın değerlerine göre en çok ithalat yapılan ülkeler seçilmiştir.

Kaynak: DPT, “Temel Ekonomik Göstergeler”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2007/01/tv.9> (Erişim: 13.05.2007)

Ele alınan dönemde ithalatın ülke grupları yönünden dağılımda dikkat çekici bir değişiklik Uzak Doğu (Diğer Asya) ülkelerinin toplam ithalatımız içindeki payında ortaya çıkan değişikliktir. 1994 yılı itibarıyla ithalatımız içinde % 5,5 paya

sahip olan bu ülke grubu 2006 yılı itibariyle bu payını % 16'ya çıkarmıştır. 2005 yılında DTÖ üyesi ülkelerin tekstildeki kotaları kaldırması, işçilik ücretleri çok düşük olan bu ülke grubu kaynaklı ithalatın yakından izlenmesine neden olmuştur. 2005 yılı itibariyle Türkiye'nin bu ülke grubundan tekstil ithalatı % 16,2, tekstil lifleri ithalatı % 2,7, hazır giyim ithalatı % 34,2 oranında artış göstermiştir. Ayrıca bu ülke grubunun büro makineleri ve haberleşme cihazları ithalatındaki payı da 2005 itibariyle % 50'ye ulaşmıştır.¹²⁷ Bu ülke grubundan yapılan ithalatın üçte biri Çin Halk Cumhuriyeti'nden, % 17'si Güney Kore'den ve % 15'i Japonya'dan gerçekleşmektedir

Tablo-6'da görüldüğü üzere 1980-2006 döneminde ithalatın seçilmiş ülkelere göre dağılımında da bazı değişiklikler meydana gelmiştir. 1981 yılı itibariyle % 10,5'lik payla ilk sırada yer alan Almanya, 2006 yılı itibariyle % 11,4'lük payla ikinci sıraya gerilerken, ABD, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya'nın ithalatımız içindeki payı değişmiştir. 1994 yılı itibariyle ithalat yapılan ülkeler sıralamasında % 10,4'lük payla ikinci sırada yer alan ABD'nin payı 2006 itibariyle % 4,6'ya düşmüştür. Rusya ve Çin'in ise ithalat içindeki payının yükselerek 2006 itibariyle % 13,5 ve % 7,4'e ulaştığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle Çin'den yapılan ithalatta meydana gelen artış Türk sanayinin rekabet gücü açısından önem arz etmektedir.

2.2.5. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye İthalatı

1980'lerden günümüze dış ticarete liberal politikaları benimseyen Türkiye ekonomisi, gümrük birliği ile dünya ekonomisi ve ticaretinde önemli bir birliğe ticari entegrasyonunu gerçekleştirmiştir ve iç pazarını AB ülkelerinin rekabetine açmıştır. Bu çerçevede, gümrük birliğinin Türkiye dış ticaretine olumlu ve olumsuz yansımaları olmuştur.

Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı konumunda olan AB'ye 2005 yılında yapılan ihracatın genel ihracat içindeki payı % 52,3 iken, ithalat içindeki payı, % 42,1; 2006 yılında ise bu oranlar sırasıyla % 51,6 ile % 39,3 olarak gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle, ticaretinin yarısını gerçekleştirdiği AB, Türkiye'nin en büyük

¹²⁷ DTM, **Dış Ticaretin Görünümü**, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, 2005, ss. 40-41.

ticaret ortağıdır. Diğer taraftan AB'nin 2005 yılı dış ticaret rakamlarına bakıldığında, Türkiye'nin, AB'den ithalatı ve ihracatı bakımından, sırasıyla % 3,13 ve % 3,91'luk paylarla 7. ve 6. sırada bulunduğu görülmektedir.¹²⁸ Bu bağlamda değerlendirildiğinde, gümrük birliğinin Türkiye dış ticareti açısından önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Gümrük birliği öncesi ve sonrası Türkiye-AB ihracat ve ithalatındaki gelişmeler Tablo-7'de verilmiştir. AB'den yapılan ithalat ele alınan dönem içerisinde 1995 yılındaki 16,9 milyar dolar seviyesinden, 2000 yılında 26,6 milyar dolar seviyesine yükseldiği, buna mukabil 2001 de ekonomide yaşanan daralmaya paralel olarak 18,3 milyar dolar seviyesine gerilediği gözlenmiştir. 2002 yılında ise, ekonomide yaşanan olumlu gelişmelere paralel olarak AB'den yapılan ithalat 23,3 milyar dolara yükselmiştir. Sonraki yıllarda da bu artışın devam ettiği ve 2006 yılı itibariyle 53,8 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde, Gümrük Birliği'nin tamamlanması ile Türkiye dış ticaretinde AB lehine ithalat artışı yaratacağı şeklindeki beklentilerin¹²⁹ tam anlamıyla gerçekleşmediği görülmektedir. Ayrıca Gümrük birliğinin Türkiye dış ticareti üzerindeki etkileri ele alınırken “Türkiye'nin tek taraflı olarak 1971 yılı itibariyle bazı istisnalar dışında sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz giriş hakkına sahip olması; AB'nin ise bu hakkı 1996 yılında elde etmesi” de göz önünde bulundurulmalıdır.¹³⁰ Aksi taktirde, ithalat artışının herhangi bir ekonomi için tek başına olumsuz bir olgu olarak ele alınması cari işlemler dengesini oluşturan kalemlerin tümü dikkate alındığında, yapılacak değerlendirmelerde eksik ve hatalı sonuçlar verecektir. Bununla birlikte, Türkiye'nin dış ticaret açığının ne kadarının doğrudan GB'den kaynaklandığını belirlemek oldukça güçtür. GB öncesi de AB ile dış ticaret açığının yaklaşık olarak GB sonrası oluşan dış ticaret açığı oranında olduğu; ayrıca aynı dönemde gerek dünyada gerek Türkiye'de yaşanan makro ekonomik gelişmelerin de, Türk dış ticaretinin yapısını

¹²⁸ DTM “AB'nin Ticaretinde En Çok Paya Sahip Olan Ülkeler”, <http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/rakamlar/diticaret.htm> (Erişim: 08.03.2007)

¹²⁹ İktisadi Kalkınma Vakfı, **Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri: İlk Dört Yılın Ekonometrik Analizi**, İstanbul: 2000, s. 37.

¹³⁰ Gökalp ve Faysal, a.g.m, s. 268.

etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır.¹³¹ Tablo-5 üzerinden Türkiye'nin AB dışında ticaret yaptığı diğer ülke ve ülke grupları ile dış ticareti incelendiğinde GB sonrası bu ülkelerle gerçekleştirdiği ticarete de belirgin bir değişiklik olmadığı ve aynı oranlarda istikrarlı bir artış gösterdiği belirlenmektedir.

Tablo - 7: Türkiye AB Dış Ticareti ve AB'nin Payı

	Türkiye-AB Dış Ticaret (Milyon \$)				AB'nin Payı (%)		
	İhracat	İthalat	Hacim	İhr/İth	İhracat	İthalat	Hacim
1993	7.599	13.875	21.474	54,8	49,5	47,1	48,0
1994	8.635	10.915	19.550	79,1	47,7	46,9	47,3
1995	11.078	16.861	27.939	65,7	51,2	47,2	48,7
1996	11.549	23.138	34.687	49,9	49,7	53,0	51,9
1997	12.248	24.870	37.118	49,2	46,6	51,2	49,6
1998	13.498	24.075	37.573	56,1	50,0	52,4	51,5
1999	14.348	21.401	35.749	67,0	54,0	52,6	53,2
2000	14.510	26.610	41.120	54,5	52,2	48,8	50,0
2001	16.118	18.280	34.398	88,2	51,4	44,2	47,3
2002	18.459	23.321	41.780	79,2	51,2	45,2	47,7
2003	24.484	31.695	56.179	77,2	51,8	45,7	48,2
2004	34.417	45.434	79.851	75,8	54,5	46,6	49,7
2005	38.394	49.220	87.614	78,0	52,3	42,1	46,1
2006	43.924	53.849	97.773	81,6	51,6	39,3	44,0

Kaynak: DTM, "Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı", <http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/rakamlar/diticaret.htm> (Erişim: 08.03.2007)

AB ile yapılan ithalatın mal grupları itibariyle dağılımının gelişimi incelendiğinde, en önemli değişimin, tüketim malı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payında olduğu görülmektedir. Tüketim malı ithalatının AB'den yapılan toplam ithalat içerisindeki payı, 1995 yılında % 8,8 iken, 2000 yılında % 19,2'ye yükselmiş; 2001 ve sonraki yıllarda ise, dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, 2006 yılı itibariyle % 16,3'e düşmüştür. 2001 yılında yaşanan krizin büyüme hızını düşürmesi ve TL'nin önemli ölçüde değer yitirmesi, ithal mallarını göreceli olarak daha pahalı hale getirmiştir. Dolayısıyla, tüketim amacıyla ithalat, gelir ve ikame etkileri nedeniyle azalmıştır.¹³² Gümrük birliği ile beraber, tüketim etkisinden kaynaklanan ticaret artışı ortaya çıkmıştır. Ancak, özellikle 2000 yılında meydana gelen tüketim malın ithalatındaki artışta, aynı yılın başında uygulamaya konan istikrar programı çerçevesinde, TL'nin döviz karşısında değer kazanmasının etkisinin

¹³¹ İsmail Seki, "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri: 1985 – 2003", VIII. İktisat Öğrencileri Kongresi, Ege Üniversitesi, İzmir: 20-22 Nisan 2005, s. 8.

¹³² Gökçalp ve Yıldırım, a.g.m., s.268.

bulunduğu ve bu çerçevede de iç piyasada verilen tüketici kredilerinin de payı göz önünde bulundurulmalıdır.¹³³ Tüketim mallarının ithalattaki payının artışı uzun vadede Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyecek bir gelişme olmakla birlikte, AB'den ithal edilen ürünlerin Türkiye'de nihai tüketicinin ürün kalite ve standartları ile tüketici hakları konularında bilinçlenmesinde etkili olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Tüketim malları ithalatının ekonomiye olumsuz etkilerini dengeleyebilecek bir husus olarak lüks tüketim mallarından alınan vergilerin yüksek olması üzerinde durulabilir.

Tablo - 8: Türkiye'nin AB İle İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Yıl	Yatırım			Ara Mal			Tüketim			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	3.209	29,4	-	6.912	63,3	-	795	7,3	-	10.915
1995	4.831	28,7	50,5	10.539	62,5	52,5	1.491	8,8	87,5	16.861
1996	7.388	31,9	52,9	12.880	55,7	22,2	2.870	12,4	92,5	23.138
1997	7.327	29,5	-0,8	14.009	56,3	8,8	3.535	14,2	23,2	24.870
1998	7.182	29,8	-2,0	13.270	55,1	-5,3	3.622	15,0	2,5	24.075
1999	6.069	28,4	-15,5	11.823	55,2	-10,9	3.525	16,5	-2,7	21.401
2000	7.254	27,3	19,5	14.116	53,0	19,4	5.114	19,2	45,1	26.610
2001	4.317	23,6	-40,5	11.168	61,1	-20,9	2.595	14,2	-49,3	18.280
2002	5.361	23,0	24,2	14.417	61,8	29,1	3.196	13,7	23,2	23.321
2003	6.999	22,1	30,6	19.233	60,7	33,4	5.147	16,2	61,0	31.695
2004*	10.672	23	52,5	26.819	59,0	39,4	7.613	16,8	47,9	45.434
2005	11.587	23,7	8,6	29.008	59,3	8,2	8.044	16,4	5,7	48.957
2006	12.186	22,6	5,2	32.567	60,5	12,3	8.776	16,3	9,1	53.849

* 1 Mayıs 2004'ten itibaren 25 Üyeli AB.

Kaynak: DTM, "Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı" <http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/rakamlar/ditcaret.htm> (Erişim: 08.11.2006)

Türkiye'nin AB'den gerçekleştirdiği ithalatta yatırım ve ara mallarının ağırlıklı yer tutması (2006 yılı itibariyle % 84), ithalatın Türk sanayine yönelik girdi sağlayan bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Yüksek teknolojiye dayanan yatırım mallarının ithalatı bu ürünlere bağlı üretimde de ileri teknoloji kullanımını zorunlu kılmakta; firmaları ar-ge'ye yönelten bir etken olarak, nihai aşamada üretimin kalitesinde belirleyici rol oynamaktadır.¹³⁴

¹³³ Seki, a.g.e., s. 9.

¹³⁴ Seki, a.g.e., s. 9.

Tablo-9 üzerinde 1996 yılını temel alarak, Türkiye'nin AB ile ithalatının sektörel dağılımı incelendiğinde, tarım ürünlerinin payının sanayi ürünleri lehine düşüş gösterdiği görülmektedir. Ancak, ithalatta, yoğun teknoloji gerektiren sanayi ürünlerinin ağırlıklı yer tuttuğu belirlenmektedir. Teknolojik gelişme ve ar-ge çalışmalarına gerekli ölçüde kaynak ayıramayan Türkiye için bu dağılım, ilk aşamada Türk sanayi ürünlerinin AB ürünleri karşısında düşük rekabet düzeyini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Türk firmaları için, ileri teknoloji kullanan AB firmaları ile rekabet etmek, teknoloji geliştirmeleri ve ar-ge faaliyetlerini artırmaları yönünde harekete geçirici bir etki yaratmaktadır. Bu gelişmeye paralel olarak, rekabet hukuku ve standardizasyon alanlarında yürütülen uyum çalışmalarında kaydedilen ilerlemeler de sanayiciler üzerinde, ürün kalitesini yükseltmeleri açısından baskı unsuru oluşturmaktadır.¹³⁵

Tablo - 9: Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Sektörel Dağılımı

Yıl	Tarım		Tekstil ve Konfeksiyon		Demir-Çelik		Elektrik ve Elektronik		Diğer Sanayi Ürünleri	
	Pay (%)	Değ. (%)	Pay (%)	Değ. (%)	Pay (%)	Değ. (%)	Pay (%)	Değ. (%)	Pay (%)	Değ. (%)
1993	2.4	-	4.1	-	12.1	-	42.9	-	38.4	-
1994	2.1	-32.6	4.6	-12.9	12.4	-19.4	40.1	-26.6	40.8	16.3
1995	4.7	245.1	4.9	65.4	11.0	36.8	39.2	51.2	40.2	52.0
1996	2.9	-14.5	6.0	66.5	9.0	12.4	43.9	53.5	38.2	30.6
1997	2.1	-24.1	6.5	16.8	7.5	-10.0	47.2	15.7	36.7	3.1
1998	2.0	-6.8	5.9	-11.5	6.1	-21.7	48.6	-0.5	37.4	-1.2
1999	2.3	2.5	6.2	-7.5	4.4	-35.7	48.7	-10.8	38.4	-8.7
2000	1.8	-2.0	5.3	7.1	5.0	41.3	51.5	31.3	36.4	17.9
2001	1.7	-36.7	7.0	-9.3	5.5	-24.6	42.3	-43.5	43.5	17.9
2002	1.9	42.3	7.0	28.0	6.4	49.0	42.4	27.9	42.3	24.0
2003	1.8	30.6	5.7	10.2	7.6	60.9	44.1	41.4	40.8	31.1
2004	1,2	13,6	4,2	18,9	7,6	60,9	48,3	57	39,2	36,3
2005	1,2	16,3	3,8	-0,9	-	-	48,1	7,3	38,8	6,6
2006	1,3	5,9	3,7	-2,9	-	-	47,4	8,2	40	13,3

Kaynak: DTM, "Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Sektörel Dağılımı" <http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/rakamlar/dicaret.htm> (Erişim: 08.11.2006)

Özetle, Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğinin, Türk dış ticaretindeki serbestleşme sürecine yeni bir ivme kazandırarak, Türkiye'nin dünyanın önemli bir

¹³⁵ Orhan Morgil, "Ekonomik Açından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliğinin İşleyişi". *İşveren Dergisi*, (Ocak) 2003, ss.15-19.

kısmına karşı ticari anlamda açılma sürecini hızlandırdığı ve gelecekteki dış ticari ilişkilerini şekillendirecek yeni bölgesel yapılanmaların kapısını aralamakta olduğu görülmektedir. 1994-2006 döneminde yaşanan gelişmeler, yürürlüğe girmesinden itibaren Türk sanayini yoğun uluslararası rekabet ile karşı karşıya bırakan gümrük birliğinin, aynı zamanda Türkiye ekonomisinin dünyaya entegre olmasını sağlayacak zorlayıcı bir süreci de başlattığını göstermektedir.

2.2.6. Türkiye İthalatının Sorunları

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan üretim faktörleri kıtlığı, özellikle sermaye, vasıflı işgücünün istenilen ve ihtiyaç duyulan düzeylerde olmaması şeklinde kendini gösterirken, bir başka sorun da, yatırım malları ve temel girdilerin ithal edilmesinde görülmektedir. İthalatta karşılaşılan bu sorunun en önemli ve temel nedenlerinden birini döviz darboğazlarının teşkil ettiği bilinmektedir. Ekonomik kalkınmanın temeli olan yatırımlarda gerekli girdilerin istenilen düzeyde sağlanamaması, üretimin gerilemesiyle birlikte arz yetersizliğine neden olmakta; bunun doğal sonucu olarak fiyatlar olumsuz yönde etkilenmektedir.

Gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de ithalat harcamalarında bazı bağımlılıklar söz konusudur. Yatırım ve ara malları sanayilerinde ithal ikamesinde amaçlanan düzeye ulaşamaması nedeniyle bu malların ithali artmaya devam etmiştir.¹³⁶ Bu tür bir gelişme, sonuçta yatırım büyüme değişkenleri ile ithalat harcamaları arasında önemli bir bağımlılık yaratmaktadır. Diğer bir deyişle, büyümenin hızlanması, ithalatın da hızla artmasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda da ithalatı azaltabilme için ekonominin yatırım-büyüme performansını yavaşlatmak gerekecektir.¹³⁷

Türkiye’nin ithalatı, büyüme hızı ile birlikte artmaktadır. Ekonominin yüksek büyüme hızları gerçekleştirdiği dönemlerde, ithalatın da hızla arttığı görülmekte; küçülmenin yaşandığı yıllarda ise, ithalat azalmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de özellikle ara ve yatırım malları ithalatı büyümeyle doğrudan ilişkili olduğu için, büyüme arttıkça ara ve yatırım malları ithalatı da artmaktadır.

¹³⁶ Şahin, a.g.e., s. 372.

¹³⁷ Berksoy, “İhracat ve İthalatımızdaki Gelişmeler”, ss. 137-138.

2000 yılı itibariyle, Türkiye ithalatının % 13'ü tüketim malları, % 65'i ara malı ve % 22'si yatırım mallarından oluşmaktadır. İthalatın yapısı, Türkiye'nin hem yatırım aşamasında, hem de üretim aşamasında dışa bağımlı olduğunu göstermektedir. Nitekim ithalat, sadece ekonominin küçüldüğü 1994, 1998 ve 2001 yıllarında azalmıştır. Türkiye ekonomisi için, hem yatırım aşamasında sermaye malları, hem de üretim aşamasında ara malları ithalatını artırmak zorunda kalmaktadır. Türkiye esas olarak tüketim malları ihraç eden bir ülke iken (ihracatının % 53'ü), giderek tüketim mallarındaki üstünlüğünü kaybetmektedir. Tedbir alınmaz ise önümüzdeki yıllarda net tüketim malı ihracatçısı ülke durumundan net tüketim malı ithal eden ülke durumuna gelecektir. Ara malları açısından da benzer bir olumsuz gelişme gözlenmektedir.¹³⁸

Alt sektörler itibariyle değerlendirildiğinde, 1980-2006 aralığında, en fazla ithalat yapan sektör olarak makine ve ulaşım araçları dikkati çekmektedir. Bu sektörü enerji hammaddeleri ve kimyasallar sektörü izlemektedir. Makine ve ulaşım araçlarının toplam ithalattaki payı 2005 itibariyle % 32,5 iken enerji hammaddelerinin ve kimyasalların toplam ithalat içindeki payı sırasıyla % 18,2 ve % 14'dür.

Üretimin büyük ölçüde dışarı bağımlı olması, ithalat artışının azaltılması yönünde uygulanacak politikaların sanayinin gelişmesine zarar vermesi sonucunu doğurmaktadır.¹³⁹ İthalatın belirli sektörlerde yoğunlaşması, bir başka önemli sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, ithalatın ülke grupları açısından da çeşitlilik göstermemiş olması, özellikle gümrük birliğinin de etkisi ile, AB ülkelerinin ithalatta önemli bir paya sahip olması, Türkiye'nin AB'ne bağımlılığını artırmaktadır.¹⁴⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Türkiye ithalatında çeşitli bağımlılıklar söz konusudur ve ithalat sürekli artmaktadır. Bu bağımlılıkların kırılarak ithalatın

¹³⁸ Ercan Enç, "Dış Ticaret Cari Açık ve Kriz", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2 (Güz) 2001, ss. 31-38.

¹³⁹ Cem Saatçioğlu ve Rasim Kutlu, "Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 7, (Nisan) 2004, s. 153

¹⁴⁰ Saatçioğlu ve Kutlu, a.g.m., s. 153.

azaltılması için bir takım önlemlerin alınması gerekir. İthalatı ve dolayısıyla da dış ticaret açığını azaltmak için şu tedbirlerin önerildiği görülmektedir:¹⁴¹

i. **Milli gelir ve harcamaları daraltıcı politikaların uygulanması:** İthalatın kısılarak dış ticaret açığının azaltılabilmesi için milli gelir ve harcama daraltıcı politikalarla büyümeyi yavaşlatmak ilk çare olarak düşünülebilir. Fakat harcama daraltıcı politikaların bazı koşullar altında etkilerinin sınırlı kalacağı unutulmamalıdır. Özellikle milli gelirin içinde dış ticaretin payının küçük olduğu ülkelerde ithalatı azaltmak ve dış açıkları kapatmak için, gelir ve harcamaları büyük ölçüde kırmak gerekir.¹⁴² Ancak buna, her ekonomi dayanamayabileceği gibi, ekonominin içinde bulunduğu koşullarda (yaygın işsizlik, hızlı nüfus artışı, vb) harcama kısıcıcı politikaların uygulanmasına olanak vermeyebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, büyüme hızından fedakarlık gerektirecek olan gelir ve harcama kısımaya yönelik politikalar, hükümetler tarafından pek rağbet görmemektedir.

ii. **Ulusal paranın değerinin düşürülmesi (devalüasyon):** Sabit kur sistemlerinde reel kuru yükseltmek için devalüasyon yoluna başvurulurken, günümüz itibariyle Türkiye’de uygulanmakta olan esnek kur sistemlerinde kurun yükseltilmesi için Merkez Bankası’nın sık sık ve yüklü miktarlarda döviz alımlarıyla piyasaya müdahale etmesi gerekmektedir. Ancak, böyle bir durumda maliyetler nedeniyle enflasyon yükselebilir; TL’den dövize dönüş başlayabilir ve böylece hazine bonosunun cazibesi azalacağından reel faizler yükselebilir. Bu durumda borçlanma maliyetleri artacak ve büyüme üzerinde de olumsuz etkiler ortaya çıkacaktır. İlâveten, ithalat artışının temel etmeni, daha önce de belirtildiği gibi, reel kur olmadığından (ithalatın reel kura duyarlılığı az olduğundan), kur yükseltilerek ithalatın azaltılması konusunda sıkıntı yaşanabilir. Daha da önemlisi, ithalatın % 85-90’ının talep-fiyat esnekliği düşük olan ara ve yatırım mallarından oluştuğu da göz önüne alındığında, reel kurun yükseltilerek ithalatın azaltılması zor olmakla birlikte, ülke ekonomisi için bir takım olumsuz sonuçlar yaratabilir.¹⁴³ Reel kurun yükseltilerek ithalat azaltılmaya çalışıldığında, ithalata bağımlı ihracat sektörleri de

¹⁴¹ Mustafa Sönmez ve Aziz Konukman, **Türkiye’nin Dış Ticaretinin Sektörel Analizi: 2000-2004**, İstanbul: Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını, 2004, ss. 7-10.

¹⁴² Erdost, a.g.m., ss. 21-37.

¹⁴³ Ertekin, a.g.m., ss. 183-196

bundan olumsuz etkilenecektir. Reel kurun yükseltilmesi sonucu, ithal malları fiyatının artması, maliyet artışlarını beraberinde getirecektir. Maliyet artışlarının da, fiyatlara yansıdığı ölçüde, ihracatı olumsuz yönde etkileyeceği açıktır. Bu durumda, reel kur artışı, kendi amacını yok eden ya da kendi nedenini yeniden yaratan bir nitelik kazanmaktadır.¹⁴⁴ Sonuç olarak, sürekli özellik kazanan reel döviz kuru artışları, ithalata bağımlı üretim ve yatırımları olumsuz yönde etkileyecektir.

iii. *Dış ticaret ve kambiyo kısıtlamalarına başvurmak:* Dış dengesizliğin giderilmesinde izlenebilecek diğer bir yöntem de, dış ticarete konan tarife, kota ve yasaklamalarla ithalatın sınırlandırılmasıdır. Bu tür önlemler kolay alınabildiği ve kesin sonuçlara götürdüğü için yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat dış dengesizliği sadece ithalat harcamalarını kısarak azaltma yoluna gitmenin bazı sakıncaları vardır. Öncelikle, ithalatı kısıtlayıcı önlemler, ülke ekonomisini dünya ticaret ağından koparmak ve dolayısıyla, dünya ticaretini sınırlamak sonucuna götürür. Dış ticarete amaç, ülkelerin bu ticareten optimum kazanç sağlamaları olduğuna göre, ülke ekonomisini dünya ticaretinden ayırmak optimum kazançtan saptırmak anlamına gelebilir. Öte yandan, dış dengesizliği ithalat sınırlamalarıyla gidermeye yönelmek bazı durumlarda kaynak dağılımını düzenleyici etki de bulunursa da, genellikle kaynak dağılımını bozucu ve kaynak tahsisi ile dış ticareti yanlış yollara saptırıcı etkileri de birlikte getirir.¹⁴⁵ Dış dengesizliğin giderilmesinde salt ithalatı sınırlayıcı önlemlere başvurmak, tedavi edici değil, potansiyel açıkları baskı altına alıcı bir yol izlemek demektir.

iv. *Yeni bir ekonomik yaklaşım:* Bir başka seçenek olarak, yeni bir ekonomik yaklaşımın benimsenmesi söz konusu olabilir. İthalatın finansmanını sağlayan sıcak paranın gelmesini beklemek yerine, ara ve yatırım mallarının yurtiçi üretimle ikame edilmesi sağlanabilir.¹⁴⁶ Kısacası, büyümeden feragat etmeden büyümeyi sağlayan ara ve yatırım mallarında yerli üretime geçilerek dışa bağımlılığı azaltma, yeni bir yaklaşım olarak benimsenebilir.

Türkiye ithalatındaki bağımlılıklar nedeniyle ortaya çıkan bu yapısal sorunların çözümü için yukarıda ifade edilen politika önerilerinin başarısı tabii ki

¹⁴⁴ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s. 205.

¹⁴⁵ Erdost, a.g.m., s. 22.

¹⁴⁶ Sönmez ve Konukman, a.g.e., ss. 7-10.

ithalatı etkilemesi muhtemel makro ekonomik faktörlerin tam anlamıyla ortaya konmasına bağlıdır. Bu bağlamda da bu bölümde Türkiye ithalatının şekillenmesinde önemli bir yeri olan ithalat ve kambiyo rejiminin gelişim süreci ele alınarak Türkiye ithalatının yapısal analizi ve yapıdan kaynaklanan sorunlara değinilmiştir. Türkiye ithalatını belirleyen makro ekonomik faktörlerin ekonometrik olarak test edilmesi ise üçüncü bölüme bırakılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE İTHALATININ EKONOMETRİK ANALİZİ

Türkiye ithalatının temel belirleyicileri olarak ortaya konmuş olan reel GSYİH ile reel döviz kurunun, ithalat üzerindeki etkisini ölçmeye çalıştığımız bu bölümde, öncelikle yapılan araştırmanın amacı ve önemi hakkında bilgi verilmiş ve daha sonra literatüre bakılarak daha önce yapılmış olan benzer çalışmalar kısaca özetlenmiştir. Ayrıca çalışmada kullanılan model ve değişkenlere yer verilerek araştırmanın veri seti ve bunun nitelikleri anlatılmıştır. Model tahminine geçmeden önce yapılan durağanlık testleri ile verilerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesinin ardından seriler arasındaki uzun dönem ilişkilerini belirlemek üzere koentegrasyon analizine gidilmiş ve buradan elde edilen hata terimleri hata düzeltme mekanizmasında kullanılarak kısa dönem dinamiklerine ulaşılması hedeflenmiştir. Son olarak, yapılan ekonometrik analiz sonucunda elde edilen bulgular yorumlanarak politika önerilerinde bulunulmuştur.

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Türkiye'nin ekonomik büyümesi ile ithalat kapasitesi arasındaki ilişki çok önemlidir. Çünkü, kalkınma amacıyla sermaye mallarına yapılan harcamalar büyük ölçüde ithalatı gerektirir. Türkiye ithalatının boyutu, ülke ekonomisinin dışa aşırı bağımlı olduğunun bir göstergesidir. 1980 öncesi ve sonrası dönemlerde ithalatı kısımaya yönelik uygulanan politikalara rağmen ithalat hacmi sürekli artış göstermiştir. Özellikle 1980'li yıllarda takip edilen dışa açık ticaret politikaları sonucunda, ithalatın GSYİH içindeki payı hızla yükselmiştir. Bu durum cari işlemler bilançosunun, sürekli açık vermesine yol açmaktadır. Türkiye'nin uluslararası ticaret politikalarının etkinliği ithalat talebinin yurtiçi gelir ve fiyatlara olan duyarlılığına bağlıdır. Bu konudaki ampirik çalışmalar uluslararası ticaret politikalarının belirlenmesinde büyük ölçüde önemlidir. Ayrıca bu nitelikteki bir çalışma, Türkiye'de dış dengesizlikleri gidermek için uygulanan döviz kuru politikalarının değerlendirilmesi açısından da önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Türkiye ithalatının, temel belirleyicileri olan reel yurtiçi gelir ve reel döviz kuruna karşı duyarlılığını test etmektir.

3.2. LİTERATÜRE BAKIŞ

Yurt dışından bir takım araştırmacıların ithalat talebine ilişkin regresyon uygulamaları arasında ilk olarak Khan (1974) çalışması ile 1951-1969 dönemine ilişkin yıllık verilerle 15 ülkenin* -Türkiye de dahil- ihracat ve ithalat talep fonksiyonlarını incelemiştir.¹⁴⁷ İthalat talebi için;

$$\ln M_{it}^d = a_0 + a_1 \ln(PM/PD)_i + a_2 \ln Y_{it} + u_t$$

fonksiyonunu kullanmıştır. Yukarıda i ülkeyi, M ithalat miktarını, PM ithalatın birim değerini, PD yurt içi fiyatlar genel seviyesini, PW dünya fiyatlar genel seviyesini, Y reel GSMH'yi göstermektedir. Khan, bu fonksiyonları sıradan En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle tahmin etmiş ve gelişmekte olan ülkelerde fiyatların ithalat üzerinde etkili olduğu ve aynı zamanda Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı sonucuna ulaşmıştır.

Bahmani-Oskooee (1986), 1973-1980 dönemi için 3 aylık veriler kullanarak ve 7 gelişmekte olan ülke* için toplam ithalat ve ihracat talep fonksiyonları tahmin etmişlerdir.¹⁴⁸ İthalat talebi fonksiyonunda, reel milli gelirin yanında nispi fiyatlar ve efektif döviz kurunun gecikmeli değerlerinin de modele dahil edildiği çalışmada ithalat miktarının, döviz kurundan ziyade nispi fiyatlara daha fazla duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dutta ve Ahmed (1999), 1974-1994 dönemi için üçer aylık verileri kullanarak Bangladeş'in ithalat fonksiyonunu tahmin etmişlerdir.¹⁴⁹ Koentegrasyon ve hata düzeltme modelinin uygulandığı çalışmada, reel ithalat miktarı, reel ithalat fiyatları, reel GDP ve reel uluslararası rezervler arasındaki uzun dönem ilişki Engle-Granger ve Johansen koentegrasyon yöntemiyle araştırılmıştır. Kısa dönem ilişkiler ise, iki ayrı hata düzeltme modeliyle tahmin edilmiş ve her iki modelde de hata düzeltme terimi anlamlı bulunmuştur. Araştırmacılar, her iki modelde de ithalat talebinin

* Bu ülkeler, Arjantin, Brezilya, Ekvator, Fas, Filipinler, Gana, Hindistan, Kolombiya, Kosta Rika, Pakistan, Peru, Sri Lanka, Şili, Türkiye ve Uruguay'dır.

¹⁴⁷ Khan, a.g.m., pp. 678-693.

* Bu ülkeler, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, İsrail, Kore, Tayland ve Yunanistan'dır.

¹⁴⁸ Mohsen Bahmani-Oskooee, "Determinants of International Trade Flows: The Case of Developing Countries", *Journal of Development Economics*, Vol: 20, 1986, pp. 107-123.

¹⁴⁹ Dilip Dutta and Nasiruddin Ahmed, "An Aggregate Import Demand Function for Bangladesh: A Cointegration Approach" *Applied Economics*, Vol: 31, No: 4, 1999, pp. 465-472.

ithalat fiyatlarındaki değişmelere duyarlı olduğu ve ithalat talebinin büyük oranda reel GDP tarafından açıklandığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sinha ve Sinha (2000), 1951-1992 dönemine ilişkin yıllık verileri kullanarak Yunanistan'ın ithalat fonksiyonunu tahmin etmişlerdir.¹⁵⁰ Reel gelir, ithalat fiyat endeksi ve toptan eşya fiyat endeksinin açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı uzun dönem ithalat talep fonksiyonu, Phillips-Hansen'in "full modified OLS" yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonucunda, uzun dönem fiyat esnekliği -0,84, çapraz fiyat esnekliği 0,91 ve gelir esnekliği ise 2,69 olarak hesaplanmıştır. Araştırmacılar fiyat esnekliği değerinin neredeyse bire yakın olarak bulunmasının, Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı ve kur politikalarının, dış ticaret açığını gidermede etkin olarak uygulanabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Dutta ve Ahmed (2004), 1971-1995 dönemi için yıllık verileri kullanarak Hindistan'a ilişkin ithalat fonksiyonunu da tahmin etmişlerdir.¹⁵¹ Araştırmacılar, ithalat talebinin tahminine yönelik ampirik analizlerinde koentegrasyon ve hata düzeltme modeli yaklaşımını kullanmışlardır. Modelde, ithalat miktarını açıklayıcı değişken olarak, görelî fiyatlar, reel gelir ve 1991 liberasyonunun etkisini ölçmek açısından 1971-1991 dönemi için 0, 1992-1995 dönemi için 1 değerini almak üzere bir kukla değişken yer almaktadır. Yapılan Johansen çoklu koentegrasyon testi sonucunda, ithalat, görelî fiyatlar ve reel gelir ile koentegre olarak bulunmuştur. Buradan hareketle hesaplanan hata düzeltme modeli sonucunda, reel gelir, ithalatı büyük oranda etkileyen önemli bir değişken olarak bulunurken, ithalatın görelî fiyatlara duyarlılığının az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, 1991 liberalizasyonunun ithalat talebi üzerinde oldukça küçük bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İthalat talebinin modellenmesine yönelik Türkiye'de yapılan çalışmalara bakacak olursak bu konuda Acar'ın 1980 yılında Türkiye'nin ithalat ve ihracatının gelir esnekliklerini tahmin etmek amacıyla ithalat talep tahmininde bulunduğu

¹⁵⁰ Sinha and Sinha, a.g.m., pp. 196-209.

¹⁵¹ Dilip Dutta and Nasiruddin Ahmed, "An Aggregate Import Demand Function for India: A Cointegration Analysis" **Applied Economics Letter**, Vol: 1, No: 10, 2004, pp. 607-613.

görülmektedir.¹⁵² Acar bu amaçla 1968-1978 dönemine ait GSMH, ihracat ve ithalatın yıllık toplam değerlerini alarak doğrusal kalıpta bir model oluşturmuştur. Araştırmacı, tahmin sonucunda, ithalatın gelir esnekliklerini (1969-71-76-78) bunalım yıllarında 1'den küçük, diğer yıllarda 1'den büyük olarak bulmuştur. Acar, bu yıllardaki esneklik değerlerinin düşük olmasını, Türkiye'nin bu yıllarda döviz darboğazı içinde bulunması ile açıklamaktadır.

Tansel ve Togan (1987) yılında yaptıkları çalışmada, ithalat ve ihracat talep fonksiyonunu tahmin etmişlerdir.¹⁵³ Araştırmacıların, Türkiye'ye ait esneklikleri tahmin etmek için yaptıkları bu çalışmayı, diğer çalışmalardan ayıran özelliği ise, tahmin için Goldstein ve Khan'ın eşanlı denklemler modelinin kullanılmasıdır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre, ithalat talebinin uzun dönem gelir esnekliği 1,41, fiyat esnekliği ise 0,47 olarak bulunmuştur. Araştırmacılar esneklik değerlerinin düşük olmasının Türkiye'nin dış ticarete olan bağımlılığından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

Altay, 1988 yılında yaptığı çalışmada, 1974-1987 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak, ithalat talebinin gelir esnekliğini tahmin etmiştir.¹⁵⁴ Araştırmacı, logaritmik doğrusal bir denkleme sıradan EKK yöntemini uygulamış ve ithalatın reel GSMH'ye göre esnekliğini çeşitli dönemler itibariyle tahmin etmiştir. Araştırmacının 1974-1987 yılları arasındaki bütün dönemler için denediği denklemlerden sadece birisi dışındaki tüm denklemlerde uzun dönem esnekliği ifade eden parametreler anlamsız çıkmıştır. Bu durum, ithalatın gelire karşı hemen tepki gösterdiğini ifade etmektedir. Bu çalışmada asıl önemli olan nokta ise ithalatın uzun dönem gelir esnekliğinin 2,0 civarında bulunmasıdır. Altay'a göre bu sonuç Türkiye ve diğer ülkeler için hesaplanan katsayılara bakıldığında makul görülmektedir.

Berksoy (1994) tarafından yapılan bir çalışmada ithalatın belirleyicileri 1971-1991 dönemine ait yıllık verilerle ve modern zaman serileri yöntemi kullanılarak

¹⁵² M. Sadık Acar, "Gelir Değişmelerinin İthalat ve İhracat Üzerindeki Etkisi", **Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 1, (Nisan) 1980, ss. 83-87.

¹⁵³ Aysıt Tansel ve Sübidey Togan, "Price and Income Effect in Turkish Foreign Trade", *Welwirtschaftlichen Archiv*, Cilt: 132, pp. 521-533'den aktaran Togan, a.g.e., ss. 220-224.

¹⁵⁴ Selmin Altay, "Türkiye'de Dış Ticaret Fiyatları ve İthalatın Gelir Esnekliği", *TCMB Üç Aylık Bülteni*, Temmuz 1988, ss. 1-17.

tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁵ Yapılan çeşitli model denemeleri sonucunda ithalatı açıklayıcı değişken olarak GSMH, reel döviz kuru ve reel döviz kurunun ve ithalatın bir dönem gecikmeli değerlerinin yer aldığı modelin daha sağlıklı sonuçlar verdiği karar verilmiştir. Çalışmada, ithalatın gelir esnekliği 0,52 olarak bulunurken ithalatın kısa dönem fiyat esnekliği 1,15 olarak pozitif bir değer olarak bulunurken uzun dönem fiyat esnekliği 0,73 olarak negatif bir değer olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara araştırmacı tarafından, ithalatın fiyat esnekliğinin düşük çıkmasının ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde yapısal nedenlere dayandığı; kısa dönem esneklik değerinin de pozitif olarak çıkmasının karar alıcıların kur değişmelerine bir dönem gecikmeyle cevap verdikleri yorumu yapılmıştır. Çalışmada ayrıca üçer aylık veriler kullanılarak ithalat talebinin tahminine yönelik bir model denemesi de yer almaktadır.

Özatay (1997), 1987-1996 dönemi için üçer aylık verileri kullanarak Türkiye'nin ithalat talebini iki aşamalı Engle-Granger yöntemi çerçevesinde incelemiş ve reel ithalat talebi için açıklayıcı değişken olarak reel gelir ve reel döviz kurunu kullanmıştır.¹⁵⁶ Analizde, kısa dönemde oluşan dengesizliklerin uzun dönemde düzeltildiği ve reel döviz kurunun, hem uzun dönemde hem de kısa dönemde ithalatı negatif yönde etkileyen önemli bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kotan-Saygılı (1999), 1987-1999 dönemi için üçer aylık veriler kullanarak ithalat talebi fonksiyonunu Engle-Granger koentegrasyon ve Bernanke-Sims yapısal vektör otoregresyon (VAR) metotlarıyla tahmin etmişlerdir.¹⁵⁷ Sıradan EKK yöntemiyle yaptıkları uzun dönem ithalat talebi regresyon tahmininde gelir seviyesi, nominal döviz kuru ve yurt içi enflasyon ve uluslararası rezervler açıklayıcı değişkenleriyle birlikte mevsimsel gölge değişkenler kullanmışlar ve tüm açıklayıcı değişkenler anlamlı olarak bulunmuştur. Uzun dönemde, ithalat talebi gelir ve fiyatlara karşı inelastik olarak bulunurken, uluslararası rezervlere karşı esneklik değeri yüksek çıkmıştır. Kısa dönemde ise, enflasyon ve rezerv değişkenleri anlamlılıklarını yitirirken gelir ve nominal döviz kuru değişkenleri istatistiki olarak

¹⁵⁵Berksoy, **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, ss. 48-57.

¹⁵⁶ Fatih Özatay, "A Quarterly Macroeconometric Model for a Highly Inflationary and Indebted Country: Turkey" **Yapı Kredi Araştırma Tebliği**, No: 97-05, 1997, 1-48.

¹⁵⁷Zelal Kotan ve Mesut Saygılı, "Estimating an Import Function for Turkey", **CBRT Discussion Paper**, No: 9909, (September) 1999, pp. 9 -14.

anlamalı bulunmuştur. Ayrıca daha sonra Bernanke-Sims yapısal VAR analizi yapılarak sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Aydın vd. (2004), ihracat arzı ve ithalat talebi fonksiyonlarını tek denklemlilik talep analizleri ve VAR analizi ile incelemiştirlerdir.¹⁵⁸ İlk aşamada reel gelir, reel döviz kuru ve mevsimsel değişkenlerden oluşan uzun dönem ithalat talebi sıradan EKK yöntemiyle tahmin edilmiş ve buradan hareketle ithalatın kurlar ve milli gelir ile belirlendiği sonucuna ulaşılmıştır. İkinci aşama olarak da VAR modelinin tahmin edilmesiyle birlikte her iki modelin sonuçları karşılaştırılmıştır. Tek denklem kullanılarak hesaplanan regresyonlara bakıldığında uzun dönem ithalat talebi regresyonunda ithalatın reel gelir elastikiyeti 2 olarak bulunurken, reel efektif döviz kuru elastikiyeti 0,40 olarak tespit edilmiş; kısa dönem regresyonunda bu elastikiyetler sırasıyla 1,19 ve 0,53 olarak bulunmuştur.

Kadılar ve Şimşek (2004) çalışmalarında 1970-2002 dönemi ithalat talep fonksiyonunu belirleyen değişkenlerle talep arasında uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Pesaran vd. (2001)'nin önerdiği sınır testi yaklaşımını kullanmışlardır.¹⁵⁹ Araştırmacılar ithalat hacmi ile uzun dönemli fiyatların koentegre oldukları bulgusunu ortaya koymuştur. Ayrıca ithalat ve ihracat fiyat esneklikleri toplamının birden büyük olması durumunda devalüasyonun uzun dönemde dış ticaret açıklarının kapatılmasında bir politika aracı olarak kullanılacağını söyleyen Marshall-Lerner koşulunun da gerçekleştiği bulunmuştur (Toplam esneklik -1,01 bulunmuştur). Elde edilen diğer bir bulgu da ithalat hacminin ülke içi fiyatlardaki artışlara duyarlı olduğudur. Buradan elde edilen sonuç da enflasyon oranındaki artışlar karşısında döviz kurunun yeterince değişmemesinin ithalatı arttıracaktır.

Saatçioğlu (2005) tarafından yapılan bir çalışmada, 1990 sonrası dönem için Türkiye açısından ithalat büyüklüğünün belirleyicileri zaman serisi yöntemi kullanılarak araştırılmıştır.¹⁶⁰ Çalışmada, GSMH, ihracat, enflasyon ve nominal efektif döviz kuru değişkenleri ithalatı açıklayıcı değişken olarak alınmış ve

¹⁵⁸ Aydın, Çıplak ve Yücel, a.g.m., pp. 14-21.

¹⁵⁹ Cem Kadılar ve Muammer Şimşek, "Türkiye İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünlük Analizi", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, (Ocak) 2004, ss. 27-34.

¹⁶⁰ Cem Saatçioğlu, "1990 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Başlıca Gelişmeler Bağlamında İthalat Büyüklüğü Üzerine Ampirik Çalışma", **Marmara Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 24, (Haziran), 2005, ss. 209-216.

Johansen çok değişkenli koentegrasyon analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda, döviz kurunda meydana gelen değişmelerin fiyat mekanizması yoluyla meydana getireceği ikame etkilerinden ziyade gelir etkilerinin ithalat üzerinde belirleyici olduğu saptanmıştır.

3.3. EKONOMETRİK MODEL ve DEğİŞKENLER

İthalat talebinin belirleyicilerinin araştırıldığı ampirik çalışmalarda genellikle reel ithalatın, reel yurtiçi gelir ve reel döviz kurları ile açıklandığı görölmektedir. Bu çalışmada da benzer bir model kullanılarak ithalat talebi açıklanmaya çalışılmıştır. İthalat talebinin temel belirleyicilerini tahmin etmeye yönelik oluşturulan ithalat talep fonksiyonu için çift logaritmik kalıbında bir model kurulmuştur. Çift logaritmik kalıp, araştırmacıya tahmin edilen katsayıların esneklik olarak yorumlanabilmesi açısından büyük bir avantaj sağlaması nedeniyle tercih edilmektedir. Bu bağlamda çift logaritmik regresyon uygulanarak ithalat talebinin gelir ve reel kur esneklik katsayıları hesaplanarak ithalattaki değişimin ne kadarının bu değişkenler tarafından açıklanabildiği bulunmaya çalışılacaktır. Çalışmada kullanılan model ve bu modele ilişkin değişkenler aşağıdaki gibidir.

$$\text{Ln}M_t = \beta_0 + \beta_1 \text{Ln}YSA_t + \beta_2 \text{Ln}RER_t + \text{RES}_t \quad (3.1)$$

$$\Delta \text{Ln}M_t = a_0 + a_1 \text{RES}_{t-1} + \sum_{i=0}^{i=n} a_2 \Delta \text{Ln}YSA_{t-i} + \sum_{i=0}^{i=n} a_3 \Delta \text{Ln}RER_{t-i} + \sum_{i=1}^{i=n} a_4 \Delta \text{Ln}M_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

1989:01-2004:4 dönemini* kapsayan üçer aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Türkiye'ye ilişkin ithalat verileri (M), gelir etkisini ölçmek üzere Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Y) verileri ve fiyat etkisini yansıtmak üzere de reel döviz kuru endeksi (RER) verileri ele alınmıştır. (3.1) uzun dönem ve (3.2) ise kısa dönem ithalat talebini göstermek üzere, gelir ve reel kur değişkenlerinin katsayılarının beklenen işareti pozitifdir. Reel döviz kuru, nominal efektif döviz kurunun fiyat endeksleriyle deflate edilmiş hali olup, uluslararası fiyat rekabetinin önemli bir göstergesidir. Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından da kullanılan bu tanıma göre reel döviz kuru, ilgili ülkenin fiyat düzeyinin dış ticaret yaptığı ülkelerin fiyat

* Ele alınan değişkenlere ilişkin verilere 1989:01-2004:4 itibariyle ulaşılabildiği için araştırma dönemi bu şekilde sınırlanmıştır.

düzeylemelerine oranının ağırlıklı geometrik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Döviz kurundaki artışlar, Türk lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazandığını, azalışlar ise Türk lirasının değer yitirdiğini ifade etmektedir. Bu anlamda, reel kur arttıkça, yani TL reel bazda değerlendirildiğinde yabancı ülke mallarının nispi fiyatı azalacağından ithalatın artması beklenmektedir.

Çalışmada kullanılan veriler TCMB elektronik veri dağıtım sistemi ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun web sitesinden sağlanmıştır. İthalata ilişkin veriler TCMB'dan nominal değerler itibarıyla sağlanmış ve 1987=100 bazlı ithalat fiyat endeksi kullanılarak reel hale dönüştürülmüştür. İthalat fiyat endeksinin kaynağı da TCMB elektronik veri dağıtım sistemidir. Orijinal hali 1994=100 olan ithalat fiyat endeksi çalışmada kullanılan diğer verilerle uyumlu olması açısından, tarafımızdan 1987=100 bazlı hale dönüştürülmüştür. Ayrıca yine TCMB'dan sağlanan 1995=100 bazlı reel döviz kuru endeksi¹⁶¹ 1987=100 bazlı değerlere dönüştürülmüştür. Veri tanımları Tablo 12'de sunulmaktadır.

Tablo - 12: İthalatın Analizinde Kullanılan Veri Tanımları

M	İthalat (1987=100) milyon \$
Y	GSYİH (1987 fiyatları ile) bin YTL
RER	Reel Kur Endeksi (1987=100)
SA	Mevsimsel Düzeltme (SA-Seasonal Adjustment)
Ln	Logaritma Fonksiyonu $LnX=LOG(X)$
Δ	Birinci Fark İşlemcisi $\Delta LnX=D(LnX)$
RES_{t-1}	Uzun Dönem İthalat Talebi Regresyonundan Elde Edilen Hata Terimlerinin Bir Gecikmesi (ECT-Hata Düzeltme Terimi)

¹⁶¹ Endeks IMF tanımına göre ve on dokuz ülke itibarıyla (Belçika, Almanya, İspanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, İtalya, İngiltere, ABD, Japonya, İsveç, Avusturya, Kanada, Kore, Tayvan, İran, Brezilya, Çin ve Yunanistan) hesaplanmaktadır. TCMB'nin internet sitesinden elde edilebilen serinin baz dönemi Ocak 1995'tir. Söz konusu endekste hesaplamalarda yurtiçi ve yurtdışı fiyat endeksi olarak tüketici fiyatları kullanılmakta ve endekste artışlar Türk lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazandığını, azalışlar ise yitirdiğini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TCMB, "Reel Efektif Döviz Kuru İçin Metodolojik Açıklama", <http://www.tcmb.gov.tr/ucaaylik/ua7/a121.pdf>

Çalışmada kullanılan serilerin üçer aylık olması nedeniyle mevsimsel etki içerip içermediği kukla değişken yöntemiyle bakılmış ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla serisinde mevsimsellik gözlenmiştir. Bu nedenle söz konusu seri CENSUS X12¹⁶² yöntemiyle mevsimsellikten arındırılarak analize dahil edilmiştir. Yapılan analizlerde Econometric Views 5.1. adlı paket programdan yararlanılmıştır.

Modeldeki değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmada kullanılacak 3.1 nolu denklemin, regresyon tekniğini kullanarak tahmin edilebilmesi için, öncelikle modeldeki değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Çünkü birim kök üzerine yapılan çalışmalarda, birim kök içeren değişkenlerin EKK yöntemi ile tahmin edilmesi halinde güvenilir olmayan sonuçlara yol açacağı belirtilmiş ve bu durum “sahte regresyon” olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde dileyebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Durağanlığı sağlamak amacıyla uygulanan fark alma işlemi ise, serilerde bilgi kaybına yol açmaktadır. Bunu önlemek için koentegrasyon yöntemi kullanılmaktadır. Değişkenlerin durağanlıkları Dickey Fuller ve Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF - Augmented Dickey Fuller) testleri kullanılarak araştırılmıştır. Bu test sonucunda aynı mertebeden durağan oldukları anlaşılan ithalat, gelir ve döviz kuru serileri arasındaki uzun dönemli ilişki olup olmadığı Engle-Granger yöntemiyle test edilmiş ve Johansen yöntemiyle de koentegre vektör sayısı araştırılmıştır. Engle-Granger testinin ilk aşamasında tahmin edilen regresyondan (3.1. nolu denklem) elde edilen hata terimlerinin bir dönem gecikmeli değeri hata düzeltme modelinde (3.2. nolu denklem) kullanılarak kısa dönem ilişkileri araştırılmaya çalışılmıştır.

¹⁶² Mevsimlik etkilerin belirlenmesinde ve serilerin mevsimsel etkilerden arındırılmasında kullanılan çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bunlar; mevsim indeksi (hareketli ortalamalar) yöntemi, mevsimsel kukla değişken yöntemi ve mekanik arındırma yöntemleri olarak da CENSUS II, X-11 gibi yöntemlerden oluşmaktadır. Çalışmamızda serilerin mevsimsel etkilerden arındırılması için CENSUS X12 yöntemi kullanılmıştır. Hareketli ortalamaya oran yaklaşımına dayanan bu yöntem, hareketli ortalama hesaplanırken, serinin başından ve sonundan kaybedilen değerlerin yerine konulması ile ulaşılan ön tahminlerle kesin tahminlerin elde edilmesi ve bu şekilde de trend, konjontür ve rassal bileşenlerin tespitine imkan vermektedir. CENSUS I, X11, X11-ARIMA, X12-ARIMA gibi birçok çeşitlemesi olan bu yöntemde amaç trend konjontüründen mevsimselliğin ayrıştırılması ve rassallığın dışlanmasıdır. Bilgisayar programları ile pratik olarak tahmin edilen yöntem, ek bilgi ve testler kullanmasından ötürü hayli karmaşık bir yapı arz etmekte ve birçok adımdan oluşmaktadır. Yöntemle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Işıl Akgün, **Geleneksel Zaman Serisi Yöntemleri**, İstanbul: Der Yayınları, 2003, ss. 28-38.

3.4. AMPİRİK ANALİZ

3.4.1. Ekonometrik Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde tahmin sürecinde kullanılan yöntem ile ilgili temel tanımlar verilecektir. Bu çerçevede öncelikle durağanlık ve koentegrasyon kavramları üzerinde durulacaktır.

3.4.1.1. Durağanlık

Zaman serisi analizinde en önemli kavramlardan biri durağanlık kavramıdır. Zaman serilerinin durağan olması, ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de, yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreci ifade etmektedir.¹⁶³ Y'nin herhangi bir zaman serisini ifade ettiğini düşünürsek, Y_t serisinin durağan olması şu koşullara bağlıdır:¹⁶⁴

i. Sabit aritmetik ortalama: $E(Y) = u$

ii. Sabit varyans: $Var(Y_t) = E(Y_t - u)^2 = \sigma^2$

ii. Gecikme mesafesine bağlı kovaryans: $\gamma_k = E[(Y_t - u)(Y_{t-k} - u)]$ (bütün t değerleri için), k=gecikme sayısı

Zaman serilerinin durağan olup olmaması özellikle üç yönden önem taşımaktadır:¹⁶⁵

i. Zaman serisi verileri kullanmak suretiyle iki değişken arasında katsayısı istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunabilir. Ancak bu iki zaman serisi arasındaki ilişki ortak bir trendin varlığından kaynaklanabilir. Bu durum sahte regresyon (spurious regression) sorununu ortaya çıkarmaktadır. Sahte regresyon sorunu serilerin durağan olup olmaması ile yakından ilgilidir.

¹⁶³ Damodar N. Gujarati, **Temel Ekonometri**, Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2001, s. 713.

¹⁶⁴ Recep Tarı, **Ekonometri**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Kocaeli Üniversitesi Yayınları: 172, 2005, s. 381.

¹⁶⁵ Tümay Ertek, **Ekonometriye Giriş**, İstanbul: Beta Yayınları, 1996, ss. 379-38; Gujarati, a.g.e., s. 709.

ii. Zaman serisi verileri içeren regresyon modelleri çoğunlukla öngörü amaçlı kullanılmaktadır. Durağan serilerin kullanılmadığı modellerle yapılan öngörülerin geçerliliği tartışmalıdır.

iii. Dinamik bir zaman serisi modelinde geleneksel tahmin yöntemlerinin (En Küçük Kareler Yöntemi) kullanılabilmesi için tüm değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir.

Ekonometri literatüründe durağanlık kavramının gündeme gelişinden önceki dönemde tüm değişkenlerin durağan oldukları kabul edilmiştir. Durağanlık kavramı uzun yıllar tartışılmış ancak esas gündeme gelişi Granger ve Newbold (1974), Nelson ve Kang (1981) ve Nelson ve Plosser'in (1982) makalelerinde durağan olmayan serilerin istatistikî özelliklerine dikkat çekilmesi ile birlikte olmuştur.¹⁶⁶ Kısaca, regresyon analizinde gerçek bir ilişkinin varlığından bahsedebilmek için durağan serilerin kullanılması gerekmektedir. Fakat ekonomik analizde kullanılan birçok zaman serisi durağan değildir. Bu nedenle herhangi bir işleme geçmeden önce kullanılacak serilerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Serileri durağanlaştırmak için kullanılan temel yöntem, serilerin düzeyleri yerine farklarını kullanmaktır. Bu bağlamda durağan seri kavramı şöyle tanımlanmaktadır.¹⁶⁷

Eğer bir seri, Y_t "d" kez farkı alındıktan sonra durağan hale gelebiliyorsa o zaman Y_t d'inci dereceden durağandır. d'inci sıradan entegre bir Y_t serisi $Y_t \sim I(d)$ biçiminde gösterilmektedir. Örneğin d=0 durumu serinin düzeyi itibarıyla durağan olduğunu $I(0)$, d=1 ise serinin ancak birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geleceğini $I(1)$ ifade etmektedir. $I(0)$ ve $I(1)$ olan seriler arasındaki farklar şöyle sıralanabilir.¹⁶⁸

i. $I(0)$ olan seriler zamanla değişmeyen sabit ortalama ve varyansa sahiptirler. Seri geçmiş davranışı ile ilgili çok az bilgi taşıdığından herhangi bir şokun etkisi geçici olacak ve seri ortalaması etrafında hareket edecektir.

¹⁶⁶ J. J. Jenkinson, T. Dolado, and S. Sosvilla-Rivero, "Cointegration and Unit Roots", **Journal of Economic Surveys**, Vol: 4, No: 3, 1990, pp. 249-265.

¹⁶⁷ R.F. Engle and C. W. J. Granger, "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", **Econometrica**, Vol: 55, No: 2, 1987, pp. 251-276.

¹⁶⁸ Engle ve Granger, a.g.m., pp. 251-276

ii. I(1) olan serilerde ise serinin varyansı zamanın bir fonksiyonu haline gelmekte ve seri geçmişteki bir şokun etkisini kalıcı kılabilecek kadar uzun bir bilgiyi bünyesinde taşımaktadır. I(1) seriler geniş dalgalanmalar göstermektedir.

Herhangi bir zaman serisinin durağan olup olmadığı, yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda birim kök testiyle sınımlanmaktadır.

3.4.1.2. Birim Kök Testi

Dickey ve Fuller (1979) ve (1981) yıllarında yapmış oldukları çalışmalarda zaman serilerinde durağanlığı test etmek için birim kök testini geliştirmişlerdir. Dickey -Fuller birim kök testi, zaman serisi değişkenlerinin otoregresif süreçle ifade edilip edilemeyeceğini göstermektedir. Dickey ve Fuller, birim kökün var olup olmadığını test etmek için üç farklı regresyon denklemi kullanmaktadır:¹⁶⁹

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad t = 1, 2, \dots \quad (3.3)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad t = 1, 2, \dots \quad (3.4)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad t = 1, 2, \dots \quad (3.5)$$

Birinci denklem pür rassal yürüyüş* sürecini ifade etmek üzere ikinci denklemde bu sürece sabit terim ilave edilmiş ve üçüncü denklemde ise hem sabit terim hem de doğrusal trend ilave edilmiştir. Yani ikinci ve üçüncü denklemler, birinci denklemden farklı olarak μ ve β şeklinde deterministik bileşen içermektedir. Dickey-Fuller testi bu denklemlerin EKK ile tahmin edilerek bulunan ρ katsayısının, kendi standart hatasına bölünmesi sonucu hesaplanan tau (τ) istatistiğine dayanmaktadır.¹⁷⁰ Bu istatistik kullanılarak üç farklı denklem için ve çeşitli örnek

¹⁶⁹ David A. Dickey and Wayne A. Fuller, "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Journal of American Statistical Association**, Vol: 74, No: 366, (June) 1979, ss. 427-431.

* Stokastik sürecin en basit şekli olan pür rassal yürüyüş, bir serinin zaman içindeki seyrinin, tesadüfi sebeplere bağlı olması ve düzenli bir hareket sergilememesini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Bozkurt, **Zaman Serileri Analizi**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2007, ss. 28-29.

¹⁷⁰ Özlem Göktepe, **Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi**, İstanbul: Beşir Kitabevi, 2005 ss. 30-32.; Walter Enders, **Applied Econometric Time Series**, New York: John Wiley and Sons Inc., 1995, p. 221.

büyükliklerine göre Dickey – Fuller tarafından hesaplanan kritik tau değerleriyle kıyaslanarak serinin birim köke sahip olup olmadığı sınanmaktadır.

$$H_0 : \gamma \geq 0 (\gamma = \rho - 1) \rightarrow \text{Seride birim kök vardır.}$$

$$H_1 : \gamma < 0 (\gamma = \rho - 1) \rightarrow \text{Seride birim kök yoktur.}$$

Eğer hesaplanan tau istatistiğinin mutlak değeri, tau kritik tablo değerinin mutlak değerinden küçükse seride birim kökün olduğunu ifade eden H_0 hipotezi kabul edilecektir. Ters durumda ise alternatif hipotezin kabulü söz konusu olacaktır.

Dickey -Fuller birim kök testinde, hata teriminde otokorelasyonun bulunması halinde zaman serileri birinci mertebeden otoregresif süreçle ifade edilememektedir.¹⁷¹ Bu durumda birim kökün varlığını test etmek için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi geliştirilmiştir. Bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin de eşitliğin sağ tarafına ilave edilerek, otokorelasyon probleminin giderilmeye çalışıldığı ADF testi için, önerilen modeller şunlardır:¹⁷²

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.6)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.7)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \rho Y_{t-1} + \beta_t + \sum_{i=1}^m \beta \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.8)$$

Dickey Fuller testi için geçerli olan tüm adımlar ADF testi için de geçerlidir. ADF testinde otokorelasyonu gidermek için kullanılan gecikmeli fark terimlerinin sayısı önemlidir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için kullanılan pek çok kriter vardır (Akaike Bilgi Kriteri-AIC, Schwarz Kriteri-SC, HQ Kriteri, Olabilirlik Oranı Kriteri-LR gibi). Bu kriterlerin tamamı asimptotik olarak tutarlı tahmin edicilerdir. Bu çalışmada ADF testinde gecikme uzunlukları SC kriteri ile belirlenmiştir.

¹⁷¹ Gökteş, a.g.e., s. 35.

¹⁷²David A. Dickey and Wayne A. Fuller, "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Econometrica**, Vol: 49, No: 4, (July) 1981, pp. 1057-1072.

3.4.1.3. Koentegrasyon ve Hata Düzeltme Mekanizması

Durağan olmayan iktisadi zaman serilerinin fark alma yöntemiyle durağan hale getirilmesi pratik bir yöntem olmakla birlikte daha önce de ifade edildiği gibi, ideal bir çözüm sağlamamaktadır. Bunun nedeni seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin fark alma işlemi sonucunda kaybolmasıdır. Bu durum oluşturulacak modelin öngörü amaçlı kullanılmasında engel teşkil edecektir. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla serilerin hem kısa hem de uzun dönem özelliklerini birleştirecek ve aynı zamanda da tüm değişkenlerin durağanlığını sağlayacak modeller geliştirilmiştir. Bu bağlamda koentegrasyon kavramı ilk olarak Granger (1981) tarafından ortaya atılmış, daha sonra Granger ve Weis (1983) tarafından geliştirilerek Engle ve Granger (1987) tarafından Hata Düzeltme Mekanizması (HDM) ile ilişkilendirilmiştir.¹⁷³ Buna göre koentegrasyon ilişkisi şu şekilde formüleştirmektedir:¹⁷⁴

$$\beta_1 x_t + \beta_2 x_{2t} + \dots + \beta_n x_t + \beta_n x_{nt} = 0 \quad (3,9)$$

β ve x_t sırasıyla $(\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n)$ ve $(X_t, X_{2t}, \dots, X_n)$ vektörlerini ifade etmektedir. Sistemin uzun dönem denge koşulu: $\beta x_t = 0$ şeklinde ifade edilebilir. Bu durumda uzun dönem denge değerinden sapma miktarının durağan bir seyir izlemesi gerekmektedir. Engle ve Granger (1987) koentegrasyonun tanımını şu şekilde yapmaktadır:¹⁷⁵

x_t vektörünün bileşenlerinin $x_t \sim CI(d, b)$ şeklinde ifade edilen (d, b) 'nci sıradan koentegre olmaları için x_t vektörünün tüm bileşenlerinin aynı dereceden entegre olmaları, başka bir ifadeyle x_t 'nin tüm bileşenlerinin $I(d)$ olması ve $z_t = a x_t \sim I(d-b)$, $b > 0$ eşitliğini sağlayan ve sıfırdan farklı bir a vektörünün varlığı gerekmektedir. a vektörü koentegre edici vektör olarak adlandırılır. Koentegrasyon x_t vektörünün bileşenlerinin $I(1)$ olduğu durumda bunların doğrusal kombinasyonunun $I(0)$ olacağı anlamına gelmektedir. Koentegrasyonun tanımı ile ilgili olarak dört nokta önem taşımaktadır:¹⁷⁶

¹⁷³ Engle and Granger, a.g.m., pp. 251-276.

¹⁷⁴ Enders, a.g.e., p. 358.

¹⁷⁵ Enders, a.g.e., pp. 358-359

¹⁷⁶ Enders, a.g.e., pp. 358-359

i. Koentegrasyon durağan olmayan serilerin “doğrusal” kombinasyonları için kullanılmaktadır. Doğrusal olmayan kombinasyonlar için henüz koentegrasyondan bahsetmek mümkün değildir.

ii. Bütün değişkenler aynı mertebeden entegre olmalıdır. Ancak bu koşul aynı mertebeden entegre olan değişkenler arasında mutlaka bir koentegrasyon ilişkisi olacağı anlamına da gelmemektedir.

iii. Eğer x_t vektörü n sayıda bileşene sahipse, koentegre edici vektör sayısı en çok $(n-1)$ adet olabilecektir. Yani, x_t vektörü iki değişkenden oluşuyorsa, en çok bir adet koentegre edici vektör olacaktır.

v. Koentegrasyon literatürü çoğunlukla bir adet birim köke sahip değişkenlerle ilgilenmektedir.

Literatürde, koentegrasyon analizine ilişkin çeşitli test ve tahmin yöntemleri bulunmaktadır. Bunlar, Engle-Granger tarafından geliştirilmiş olan ve tek denkleme dayanan iki aşamalı tahmin yöntemi ve Johansen tarafından geliştirilmiş olan ve en çok olabilirlik yöntemine dayanan koentegrasyon analizleridir. Bu çalışmada Engle-Granger iki aşamalı tahmin yöntemi kullanılmıştır. Ancak bu yöntemle koentegre vektör sayısını bulmak mümkün olmadığından Johansen çoklu koentegrasyon analizi yapılarak koentegre vektör sayısı belirlenmiştir.

3.4.1.3.1. Engle –Granger İki Aşamalı Tahmin Yöntemi

Değişkenler arasında uzun vadeli ilişkinin varlığını araştırmak üzere, Engle-Granger (1987) iki aşamalı bir tahmin yöntemi önermektedir. Yöntem değişkenlerin düzey değerlerinin tahmin edilmesiyle bulunan hata teriminin, geleneksel VAR modelinde yerine konması suretiyle işleyen bir sürece sahiptir.¹⁷⁷

Bu yöntemde öncelikle değişkenlerin durağan olup olmadıkları ve durağanlık mertebeleri araştırılmaktadır. Bunun için DF, ADF veya Phillips Perron testleri kullanılabilir. Değişkenlerin aynı mertebeden durağan olduklarına karar verilmesi durumunda, koentegrasyon analizine başvurulabilir.

¹⁷⁷ Bozkurt, a.g.e., s. 113.

İkinci aşama olarak da değişkenlerin düzey değerleri ile regresyon ilişkisi ($x_t = \beta z_t + e_t$) tahmin edilerek bu ilişkiden elde edilen hata terimlerinin durağanlığı araştırılır. Hata terimlerinin durağanlığını tespit üzere DF ve ADF testlerinden yararlanır. Hata terimlerinin durağan olup olmadığına karar verilirken DF ve ADF testlerinde kullanılan kritik değerler yerine Engle - Yoo (1987) tarafından geliştirilen, 50,100, 250 ve 500 gözlem için hesaplanan kritik değerler kullanılır.¹⁷⁸ Yapılan testlerle hata teriminin durağan olduğuna karar verilirse üçüncü aşamaya geçilir. Böylece x ve z değişkenlerinin durağanlık mertebelerinin (d) aynı olduğuna ve hata teriminin ise durağanlık mertebesinin sıfır olduğuna karar verilecektir.¹⁷⁹

Üçüncü aşamada ise hata düzeltme modeli yardımıyla kısa dönemli ilişkiler araştırılmaktadır. Engle ve Granger (1987) koentegrasyon kavramını Hata Düzeltme Modeli (ECM) ile ilişkilendirmiş ve aynı denklem sistemi içerisinde hem uzun dönem hem de kısa dönem davranışının bir arada bulunabileceği bir yapı oluşturmuştur. ECM'deki temel varsayım x_t 'deki değişmelerin x_t 'nin gecikmeli değerlerine ve önceki dönemdeki denge hatasına, z_t 'ye bağlı olduğudur. z_t durağan olduğuna göre sabit bir varyansa sahip olacaktır. Eğer $z_t = 0$ ise bu durum denge olarak yorumlanabilir. Böylece herhangi bir t döneminde uzun dönem dengesinden sapma büyükse bir sonraki dönem ya da daha sonra düzeltilmesi beklenir. Aksi takdirde koentegrasyon olmayacaktır.¹⁸⁰

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 z_t + e_t \quad (3.10)$$

denkleminde değişkenler arasında koentegrasyon varsa, e_t sistemin uzun dönem dengesinden uzaklığını gösterecektir. Engle ve Granger (1987) y_t ve z_t 'nin birinci dereceden koentegre olması durumunda bunlar için aşağıdaki gibi bir hata düzeltme sunumu olabileceğini göstermişlerdir.

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 e_{t-1} + \sum_{i=0}^{i=n} a_2(i) \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{i=n} a_3(i) \Delta z_{t-i} + e_{yt} \quad (3.11)$$

Bu denklem sistemi ile ekonomi teorisinin öngördüğü uzun dönemli ilişki ve kısa dönemi ifade eden dinamik yapı eş anl olarak tahmin edilebilmektedir. (3.11)

¹⁷⁸ Robert F. Engle ve Byung Sam Yoo, "Forecasting and Testing In Cointegrated Systems", **Journal of Econometrics**, Vol: 35, 1987, pp. 143-159.

¹⁷⁹ Bozkurt, a.g.e., s. 114.

¹⁸⁰ Enders, a.g.e., pp. 374-377.

numaralı denklemde tüm değişkenler I(0) olacağından EKK yönteminin kullanılması uygun olacaktır. a_1 katsayısının istatistiksel olarak anlamlı bulunması durumunda bu katsayı y_t 'deki kısa dönemde meydana gelen dengesizliğin bir dönem sonra ne oranda düzeltileceğini gösterecektir.

Bu çalışmada, koentegrasyon ilişkisinin hesaplanmasında Engle-Granger iki aşamalı tahmin yöntemi kullanılacaktır. Ancak bu yöntem, koentegre vektör sayısını bulmak amacıyla Johansen yöntemiyle desteklenmektedir. Eğer tek vektör olduğu doğrulanırsa, klasik Engle-Granger koentegrasyon denklemi ile devam edilmektedir.

3.4.1.3.2. Johansen Çoklu Koentegrasyon Yöntemi

Koentegrasyon vektörünün tahmin edilmesi ve serinin koentegrasyonlu olup olmadığının sınanması konusundaki çalışmalardan biri de Johansen (1988)'in önerdiği koşullu en çok olabilirlik yöntemidir.¹⁸¹ Johansen (1988) metodunda, serinin koentegrasyonlu olup olmadığının sınanması için parametre matrisinin özdeğerlerinden yararlanır.

Bu yöntemin dayandığı vektör otoregresif (VAR) modellerde bir değişken kendisinin ve modelde yer alan bütün değişkenlerin gecikmeli değerleri ile ifade edilmektedir. Modelde yer alan bütün değişkenlerin bağımlı değişken olarak kabul edildiği eşanlı bir değişken sistemidir.¹⁸²

Johansen yöntemi, Dickey-Fuller yönteminin genelleştirilmiş halidir. Çok değişkenli model, Genişletilmiş Dickey-Fuller testinde olduğu gibi yüksek mertebeden bir otoregresif süreçle ifade edilmektedir.¹⁸³

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + e_t, \quad t = 1, 2, 3, \dots, T \quad (3.12)$$

Burada Π katsayıları (nxn) boyutlu matris olmaktadır. Π matrisine aynı zamanda denge ilişki matrisi adı da verilmektedir. Bu matrisin rankı koentegre vektörlerin sayısını ve ayrıca koentegrasyonun mertebesini göstermektedir.¹⁸⁴ X_t geçmiş değerleri ile ifade edilen p boyutlu değişkenler vektörünü ve $e_t \sim (0, \Omega)$ ise

¹⁸¹ Soren Johansen and Katerina Juselius, "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", **Journal of Economic Dynamics and Control**, Vol: 12, 1988, pp. 231-254.

¹⁸² Gökteş, a.g.e., s. 125.

¹⁸³ Enders, a.g.e., pp. 386-389.

¹⁸⁴ Gökteş, a.g.e., s. 126.

sıfır ortalama ve Ω varyans matrisiyle normal dağılan, bağımsız p boyutlu bir vektörü simgelemektedir. Ayrıca sabit terim, trend veya mevsimselliğe ilişkin gölge değişkenler de modelde yer alabilmektedir. Burada VAR modeli parametreleri (μ , ϕ , Π_1, \dots, Π_k , Ω) en çok olabilirlik yöntemiyle test tahmin edilmektedir.

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + \mu + \phi D_t + e_t \quad t = 1, 2, 3, \dots, T \quad (3.13)$$

Zaman serileri genelde durağan olmayan süreçlerdir. Bu nedenle (3.13) nolu denklemin birinci farkı alınmalıdır.

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k+1} + \Pi X_{t-k} + \mu + \phi D_t + e_t \quad (3.14)$$

$$\Delta X_t = \sum_{i=1}^{k-1} \Gamma_i \Delta X_{t-i} + \Pi X_{t-k} + \mu + \phi D_t + e_t \quad (3.15)$$

$$\Gamma_i = -(I - \Pi_1 - \dots - \Pi_i), \quad i = 1, \dots, k-1 \quad (3.16)$$

$$\Pi = -(I - \Pi_1 - \dots - \Pi_k) \quad (3.17)$$

Burada Π katsayılar matrisi ve $\text{Rank}(\Pi) = r$ olmak üzere, Π için üç ayrı durum söz konusudur:¹⁸⁵

- i. $r = 0$ ise, katsayılar matrisi sıfırdır ve geleneksel farkı alınmış VAR modeli söz konusudur. (Sistemin hiçbir doğrusal bileşimi durağan değildir.)
- ii. $r = p$ ise, Π matrisinin rankı tamdır ve X_t vektör süreci durağandır.
- iii. $0 < r < p$ durumu ise, uzun dönemli ilişkinin yani koentegrasyonun varlığını göstermektedir.

Koentegrasyonun varlığını belirlemek için;

$$\Pi = \alpha \beta' \quad (3.18)$$

denklemini ele alınmaktadır. α , ayarlama hızını, β' ise değişkenlerin uzun dönem etkilerini gösteren bir matristir. Değişkenler koentegre oldukları için matrisin sıfırdan

¹⁸⁵ Göktaş, a.g.e., ss. 126-127.

farklı $\lambda_1 > \lambda_2 > \dots > \lambda_n$ kadar özdeğeri (eigenvalue) olacaktır. Eğer koentegrasyon ilişkisi yoksa, tüm özdeğerler sıfıra eşit olur.¹⁸⁶

Johansen yönteminde koentegre vektör sayısı, özdeğerler (eigenvalues) kullanılarak log olabilirlik test istatistiğine dayanan iz istatistiği (trace statistics) ve r sayıda koentegre vektörün r+1 sayıdaki alternatifi karşısında test edilmesine dayalı maksimum özdeğer istatistiği (maximum eigenvalues statistics) ile bulunur.

$$\lambda_{trace}(r) = -T \sum_{i=r+1}^p \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (3.19)$$

$$\lambda_{max}(r, r+1) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (3.20)$$

Denklemlerde $\hat{\lambda}_i$, tahmin edilen özdeğerleri ifade etmektedir. T ise kullanılabilir gözlem sayısıdır. r'nin değeri bilindiğinde sınama bu iki denklemin alacağı değerler arasında yapılır.¹⁸⁷ Testler sonucunda elde edilen λ_{trace} , λ_{max} istatistik değerlerinin karşılaştırılacağı kritik değerler Johansen- Juselius (1990)'da belirtilmiştir.¹⁸⁸

3.4.2. Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde, ithalat ve ithalatı belirlemesi muhtemel değişkenlere ait birim kök test sonuçları ve seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin araştırılacağı koentegrasyon analizi sonuçlarına yer verilmektedir. Buradan hareketle, hesaplanan hata düzeltme mekanizmasına yönelik sonuçlar sunulmaktadır.

3.4.2.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkilerin tespit edilmesi için, daha önce de ifade edildiği gibi, serilerin durağan olması gerekmektedir. Trend ve mevsimsellik içeren seriler durağan değildir. Bu nedenle, öncelikle serilerin mevsimsellik, sabit ve trend gibi deterministik özelliklerine bakılmış ve mevsimsellik gözlemlenen seriler mevsimsellikten arındırılmış olarak modele

¹⁸⁶ Bozkurt, a.g.e., s. 118.

¹⁸⁷ Enders, a.g.e., p. 391.

¹⁸⁸ Soren Johansen and Katerina Juselius, "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration - with Application to The Demand for Money", **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Vol: 52, No: 2, 1990, pp. 169-210.; Enders, a.g.e., p. 391.

katılmıştır. Aşağıdaki Tablo - 12’de modelde yer alan değişkenlerin deterministik bileşenlerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo - 12: Değişkenlerin Deterministik Özellikleri

Değişkenler	Sabit	Trend	S ₁	S ₂	S ₃
LnM	8,404 (0,000)	0,024 (0,000)	-0,173 (0,002)	-0,080 (0,149)	-0,068 (0,218)
LnY	9,874 (0,000)	0,008 (0,000)	-0,215 (0,000)	-0,069 (0,000)	-0,27 (0,000)
LnRER	4,712 (0,000)	0,004 (0,000)	-0,019 (0,612)	-0,041 (0,275)	-0,034 (0,365)

* Katsayıların altında parantez içinde yer alan rakamlar olasılık değerlerini göstermektedir.

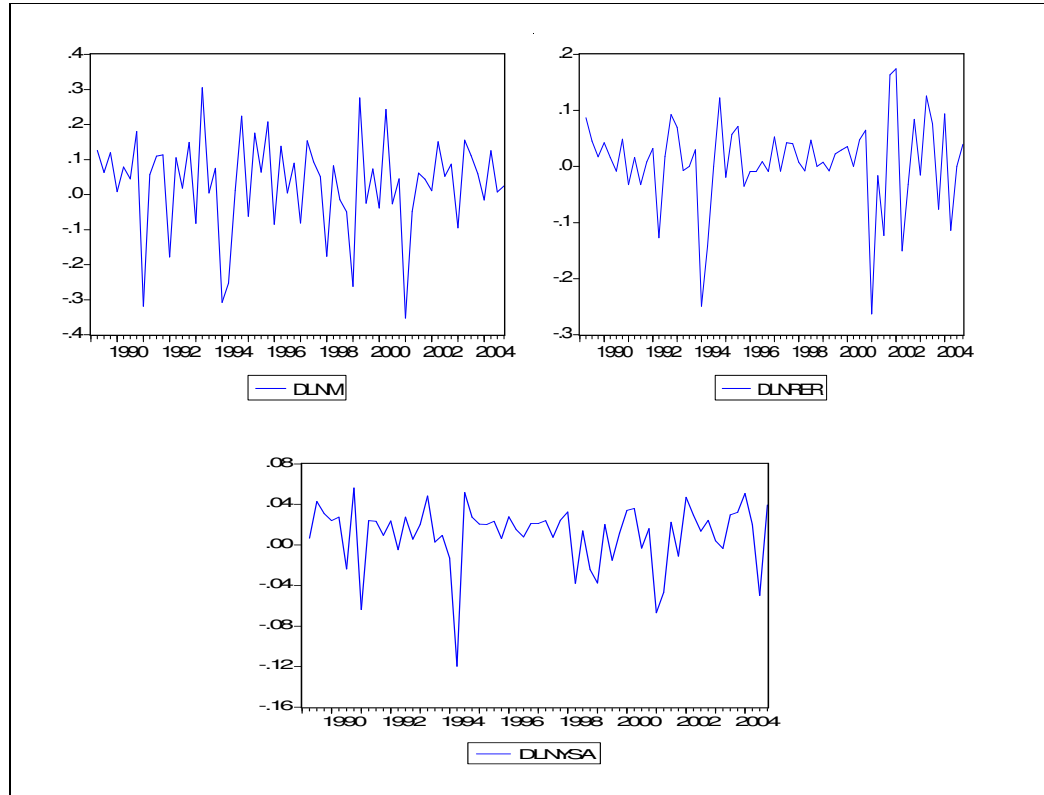
Tablo - 12 incelendiğinde, tüm değişkenlerin trend ve sabit değişkeni içerdiği gözlenmektedir. Ayrıca LnY dışındaki değişkenlerin mevsimsellik içermediği söylenebilir. Bu nedenle söz konusu değişken, mevsimsel düzeltmeye tabi tutularak, modele dahil edilmiştir. Modelde yer alan değişkenlere ilişkin deterministik bileşen gerekliliği araştırıldıktan sonra, stokastik bileşen içerip içermediği öncelikle DF birim kök testi kullanılarak test edilmiştir. Fakat tahmin edilen modelin hata terimlerinde otokorelasyona rastlanması durumunda, minimum SC değerlerine ulaşıncaya kadar bağımlı değişkenin gecikmeleri de teker teker modele ilave edilerek ADF birim kök testine başvurulmuştur. Test sonuçları Tablo -14’de verilmektedir. Parantez içindeki rakamlar değişkenler için gecikme uzunlukları olup, Schwarz Kriterine (SC) göre otokorelasyonun bulunmadığı minimum gecikmeler olarak bulunmuştur.

Tablo - 13: Düzey itibariyle DF ve ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit ve Trend Var)

Değişkenler	ADF İstatistiği	% 1	% 5	% 10
LnM	-2,683 (5)	-4,12	-3,48	-3,17
LnYSA	-2,971 (0)	-4,11	-3,48	-3,16
LnRER	-3,208 (0)	-4,11	-3,48	-3,16

Tablo - 13’de yer alan birim kök testi sonuçları incelendiğinde mutlak değer itibariyle ADF istatistiği < ADF kritik değer olduğundan, serilerin bir birim kök içerdikleri yani durağan olmadıklarını ifade eden H_0 hipotezinin reddedilemediği görülmektedir. Çalışmada kullanılan tüm değişkenler düzeyleri itibariyle durağan değildir. Bu nedenle değişkenlerin birinci farkları alınarak tekrar DF ve ADF birim kök testlerine tabi tutulmuştur. Farkı alınmış serilerin grafikleri Şekil - 7’de sunulmaktadır.

Şekil -7: Farkı Alınmış Serilerin Görünümü

Durağanlaştırma işlemi sırasında fark alınırken genellikle trend ve sabit kaybolmaktadır.¹⁸⁹ Bu nedenle, farkı alınmış serinin grafiğine bakıldığında da sabit ve trend etkisinin olmadığı görüldüğünden, ADF testine sabit ve trend konulmamıştır. Değişkenlerin birinci farkları itibariyle ADF test sonuçları Tablo 14’te özetlendiği gibidir.

¹⁸⁹Tarı, a.g.e., s. 400.

Tablo - 14: I. Farkları İtibariyle DF ve ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit ve Trend Yok)

Değişkenler	ADF İstatistiği	% 1	% 5	% 10
ΔLnM	-4,201 (4)	-2,605	-1,946	-1.613
ΔLnYSA	-7,565 (0)	-2,602	-1,946	-1.613
ΔLnRER	-8,035(0)	-2,602	-1,946	-1.613

Tablo 14’de yer alan birim kök testi sonuçları incelendiğinde mutlak değer itibariyle ADF istatistiği > ADF kritik değer olduğundan, serilerin bir birim kök içerdikleri yani durağan olmadıklarını ifade eden H_0 hipotezinin reddedilerek alternatif hipotezin kabul edildiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle çalışmada kullanılan tüm değişkenler birinci mertebeden durağandır. Tüm değişkenlerin aynı mertebeden I(1) entegre olması Engle-Granger iki aşamalı koentegrasyon testini uygulayabilmenin temel koşulunu sağlamaktadır. Bu durumda her biri tek başına durağan olmayan serilerin doğrusal kombinasyonlarının durağan olup olmadığı incelenebilir. Bu bağlamda, bu çalışmada seriler arasında koentegrasyon ilişkisi olup olmadığını tespitinde iki aşamalı Engle-Granger testlerinden yararlanılmıştır.

3.4.2.2. Engle-Granger İki Aşamalı Koentegrasyon Analizi Sonuçları

Çalışmada kullanılan serilerin birim kök özellikleri incelendikten sonra, değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi olup olmadığını test etmek amacıyla Engle-Granger iki aşamalı koentegrasyon testine başvurulmuştur. Daha önce ADF testleri uygulanarak ithalat (LnM) ile birlikte birinci dereceden I(1) entegre olduğuna karar verilen GSYİH (LnYSA) ve reel döviz kuru (LnRER) değişkenleri koentegrasyon analizine dahil edilmiştir. Bütün değişkenlerin aynı mertebeden I(1) durağan olması, bu değişkenlerle kurulacak olan bir modelin, gerçek bir ilişkiyi yansıtabileceği, yani sahte regresyon olma ihtimalinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ithalat talebi modeline ilişkin regresyon denklemi EKK yöntemiyle tahmin edilecek ve bu modelden elde edilecek hata terimlerinin durağanlığı araştırılacaktır. Tahmin edilecek olan ithalat talep denklemi ve tahmin sonuçları aşağıda verilmektedir.

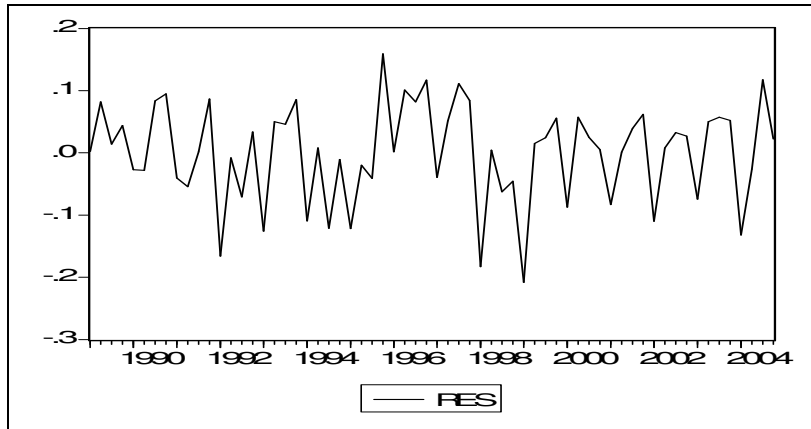
$$\text{LnM} = \beta_0 + \beta_1 \text{LnYSA} + \beta_2 \text{LnRER} + \text{RES}$$

Tablo - 15: İthalat Talep Denkleminin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T istatistiği	Olasılık
Sabit	-20,05	0,62	-32,17	0,00
LnYSA	2,72	0,08	33,34	0,00
LnRER	0,31	0,10	3,07	0,00
$R^2 = 0,97$		D.W. = 2,105		F = 1121,74

İthalat talep denkleminin tahmin edilmesinin ardından ikinci adım olarak regresyondan elde edilen hata terimlerinin durağanlığı araştırılacaktır. Ancak durağanlık araştırmasına geçmeden önce koentegrasyon ilişkisine yönelik tahmin edilen ithalat talep denkleminde elde edilen hata terimlerinin (RES) görünümü Şekil - 8’de sunulmuştur.

Şekil - 8: Koentegrasyon İlişkisi Hata Terimlerinin Görünümü

Şekil - 8’de görüleceği üzere seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinden elde edilen hata terimi (RES) sıfır ortalama etrafında dalgalanmaktadır. Bu durum modelde yer alan ve bireysel olarak durağan olmayan serilerin doğrusal bileşiminin durağan olabileceğine işaret etmektedir. Bu sebeple, ithalat talep denkleminin hata terimlerinin (RES’lerin) durağan olup olmadığı ADF birim kök testi yardımıyla

araştırılmıştır. Hata terimlerine ilişkin uygulanan ADF test sonuçları Ek'de gösterilmekte olup, Tablo - 16'da özetlenmiştir.

Tablo – 16: Engle-Granger Koentegrasyon Test Sonuçları (Hata Terimine İlişkin)

ADF Test İstatistiği	-3,804		
Engle-Yoo Kritik Değerler (3 değişken ve 50 gözlem için)	% 1	% 5	% 10
	-4,45	-3,75	-3,36

Hata terimine ilişkin ADF birim kök testleri incelendiğinde, hata terimlerinin % 5 ve % 10 önem düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. ADF test istatistiğinin mutlak değerleri Engle-Yoo kritik değerlerini aşmaktadır. Bu nedenle, hata terimlerinin durağan olmadığı H_0 hipotezi reddedilerek hata terimlerinin durağan olduğu alternatif hipotezi kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle, $RES \sim I(0)$ olarak bulunduğundan ithalat (LnM), yurtiçi reel gelir ($LnYSA$) ve reel döviz kuru ($LnRER$) arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusu olup bu değişkenler aynı stokastik trendi paylaşmakta ve birlikte hareket etmektedirler.

Yapılan koentegrasyon testinin seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını doğrulaması, serilerin düzey değerleri ile tahmin edilen regresyonun sahte ilişkiden çok gerçek ilişkiyi yansıttığını göstermektedir. Bu sebeple regresyondan elde edilen katsayıların anlamlı olduğunu ve klasik t ve F testlerinin kullanılabileceğini ifade etmektedir.¹⁹⁰ Bu çerçevede daha önce serilerin düzey değerleri ile hesaplanmış olan regresyon yorumlanabilir.

$$LnM = -20,05 + 2,72 LnYSA + 0,31 LnRER$$

$$R^2 = 0,97$$

$$D.W. = 2,10$$

$$F = 1121,74$$

Tahmin sonuçlarında katsayıların işaretleri beklentilere uygun çıkmıştır. Parametreler istatistiki açıdan önemlidir ve model bir bütün olarak anlamlıdır. Bu çerçevede, reel kurdaki % 10' luk artış, ithalatta % 3,1'lik bir artışa neden olmaktadır.

¹⁹⁰ Aziz Kutlar, **Bilgisayar Uygulamalı Ekonometriye Giriş**, 1. Basım, İstanbul: Beta Yayınları, 1998, s. 253.

Yurtiçi gelirden meydana gelen % 10'luk artış ise ithalatta % 27,2'lik bir artışa neden olmaktadır. Bütün bu regresyon sonuçları göstermektedir ki, yurtiçi reel gelir, ithalatı belirleyen çok önemli bir değişken olarak karşımıza çıkarken, reel kurun ithalat üzerindeki belirleyiciliği daha azdır.

3.4.2.3. Johansen Koentegrasyon Analizi Sonuçları

İthalat talebine ilişkin değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Engle-Granger Koentegrasyon analizi yanında Johansen Koentegrasyon yöntemiyle de araştırılmıştır. Johansen yönteminin tahmini sonucu ele alınan değişkenler arasında tek bir koentegrasyon vektörünün varlığı doğrulanırsa Engle-Granger Koentegrasyon analizi sonuçlarıyla devam edilecektir. Öncelikle ele alınan değişkenler arasında uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla VAR modeli tahmin edilmiş ve bu modelden elde edilen minimum gecikme uzunluklarına ilişkin tahmin sonuçları Tablo - 17'de özetlenmiştir.

Tablo - 17: Johansen Koentegrasyon Testi Minimum Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	227.6291	NA	8.68e-08	-7.745830	-7.639256	-7.704317
1	249.1275	40.03147	5.65e-08	-8.176809	-7.750510*	-8.010757
2	253.0664	6.927138	6.74e-08	-8.002290	-7.256268	-7.711700
3	279.5370	43.81345	3.72e-08	-8.604726	-7.538979	-8.189596
4	295.8814	25.36199*	2.92e-08*	-8.857981*	-7.472510	-8.318312*
5	300.4661	6.639791	3.47e-08	-8.705726	-7.000532	-8.041518

* kritere ilişkin seçilen gecikme uzunluğu
 LR: Olabilirlik oranı test istatistiği (% 5 düzeyinde)
 FPE: Son tahmin hatası kriteri
 AIC: Akaike bilgi kriteri
 SC: Schwarz bilgi kriteri
 HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Tablo – 17 incelendiğinde, AIC, LR, FPE ve HQ değerlerinin 4 gecikme için minimum değer verdiği ve SC için ise 2 gecikmenin minimum değer verdiği gözlenmektedir. Dört kriterin aynı gecikmede minimum değer vermesi üzerine, Johansen koentegrasyon analizi için optimal gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır. Johansen test sonuçları Ek-19'da gösterilmekte olup, Tablo –18'de özetlenmektedir.

Tablo -18: Johansen Koentegrasyon Test İstatistikleri

Maksimum Öz Değer Testi (Maximum Eigenvalue Test)				İz Testi (Trace Test)			
Boş (H ₀) Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	% 5 Kritik Değeri	Boş (H ₀) Hipotez	Alternatif Hipotez	Test İstatistiği	% 5 Kritik Değer
$r = 0$	$r = 1$	24,57	21,13	$r = 0$	$r > 0$	29,98	29,79
$r = 1$	$r = 2$	3,66	14,26	$r \leq 1$	$r > 1$	5,40	15,49
$r = 2$	$r = 3$	1,73	3,84	$r \leq 2$	$r > 2$	1,73	3,84

Tablo -18’de yer alan Johansen koentegrasyon test sonuçları incelendiğinde, hem maksimum öz değer testi, hem de iz testi istatistiklerine göre % 5 anlamlılık düzeyinde, ithalat (LnM), reel gelir (LnYSA) ve reel döviz kuru (LnRER) arasında uzun dönem ilişkisini ifade eden bir koentegre vektörün var olduğu görülmektedir. Herhangi bir koentegre vektörün bulunmadığını ($r = 0$) öne süren sıfır hipotezi için maksimum özdeğer istatistiği 24,57 ve iz istatistiği ise 29,98 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, % 5 anlamlılık düzeyinde maksimum özdeğer testi için 21,13 ve iz testi için 29,79 olan kritik değerlerden yüksektir. Bu nedenle koentegre vektör bulunmadığını öne süren sıfır hipotezi her iki test tarafından da reddedilmiştir. Bunun anlamı bir koentegre vektörün var olduğudur. Ayrıca birden fazla koentegre vektörün var olduğunu gösteren hipotezler de reddedildiğinden koentegre vektör sayısının 1 olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuçlara göre, ele alınan dönem itibariyle reel ithalat, reel gelir ve reel döviz kuru arasında uzun dönemde bir tane koentegrasyon ilişkisi vardır. Koentegre vektörü, ithalat değişkeninin katsayısına göre normalize edildiğinde, (bkz. Ek -19) değişkenler arasında aşağıda verilen ilişki elde edilmiştir.

$$\text{LnM} = 2,78 \text{ LnYSA} + 0,20 \text{ LnRER}$$

Johansen testi sonucunda elde edilen koentegre vektöre ilişkin katsayıların Engle-Granger yöntemiyle hesaplanan katsayılara benzer olduğu görülmektedir. Bu analiz sonuçları, ithalatın gelir esnekliğinin çok yüksek (2,78) iken, kur esnekliğinin çok küçük (0,20) olduğunu göstermektedir.

3.4.2.4. Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Engle-Granger koentegrasyon testinin ilk aşamasında, uzun dönemli koentegrasyon ilişkisinin bulunması ve bu ilişkinin Johansen yöntemiyle de doğrulanmasının ardından, ikinci aşama olarak bu değişkenlerin kısa dönemli davranışları, hata düzeltme modeli çerçevesinde ele alınmıştır. Hata düzeltme modelinde, bağımlı değişkendeki değişme, açıklayıcı değişkenlerin durağan halleri ile gecikmeli değerlerinin ve koentegrasyon denkleminde elde edilen hata terimleri serisinin gecikmeli değerinin fonksiyonu olarak ifade edilmektedir.¹⁹¹ Burada hata düzeltme teriminin katsayısı, bağımlı değişkende kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının bir sonraki dönemde düzeltildiğini gösterir. Hata düzeltme modelinde, değişkenler durağan oldukları seviyeleriyle kullanılır. Bu bağlamda tahmin edilecek hata düzeltme modeli ve tahmin sonuçları aşağıda verilmektedir.

$$\Delta \text{Ln}M_t = a_0 + a_1 \text{RES}_{t-1} + \sum_{i=0}^{i=n} a_2 \Delta \text{Ln}YSA_{t-i} + \sum_{i=0}^{i=n} a_3 \Delta \text{Ln}RER_{t-i} + \sum_{i=1}^{i=n} a_4 \Delta \text{Ln}M_{t-i} + \varepsilon_t$$

Burada RES_{t-1} koentegrasyon ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin birinci gecikmeli değeridir. Diğer değişkenler, (3.1) numaralı denklemlerle aynıdır. Δ terimi ilgili değişkenlerin birinci farklarının alındığını göstermektedir. Hata düzeltme modelinde, Granger nedensellik testleri, a_2 ve a_3 katsayılarının bir grup olarak Wald F istatistiğine göre istatistiki olarak sıfırdan farklı olup olmadığının ve/veya hata düzeltme teriminin katsayısının (a_1) anlamlı olup olmadığının incelenmesiyle yerine getirilmektedir. Hata düzeltme teriminin katsayısının (a_1) anlamlılığı uzun dönem Granger nedenselliği gösterirken, a_2 ve a_3 katsayılarının bir grup olarak anlamlı olması kısa dönem Granger nedenselliği göstermektedir.

Hata düzeltme modelindeki maksimum gecikme uzunluğu verilerin üçer aylık olması nedeniyle dört olarak seçilmiştir. Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Kriteri (SC) değerlerini minimize eden gecikme uzunluğu, optimal gecikme değeri olarak alınmıştır. Bu çerçevede hesaplanan hata düzeltme modeline ilişkin sonuçlar Tablo 19' da özetlenmiştir.

¹⁹¹ Hata düzeltme modelinin uygulanması ile ilgili benzer çalışmalar için bkz. Saygın Çevik, Econometric Modelling of Import Demand and Export Supply In Turkey, (Master Thesis, The Institute of Economics and Social Sciences Bilkent University, Ankara, 2001), ss. 40-43.; Kotan ve Saygılı, a.g.m., ss. 13-14.; M. Tuğrul Vehbi, **Türk Dış Ticaretinin Tahmini: Hata Düzeltme Modellerinin Bir Uygulaması**, Ankara: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Müdürlüğü Yayını, 2002, ss. 22-71.

Tablo - 19: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T istatistiği	Olasılık
c	-0.011836	0.008536	-1.386620	0.1715
Res(-1)	-0.687738	0.107050	-6.424443	0.0000
$\Delta \text{LnM}(-4)$	0.574253	0.071043	8.083127	0.0000
ΔLnYSA	2.634561	0.266812	9.874229	0.0000
$\Delta \text{LnYSA}(-1)$	0.527147	0.226068	2.331804	0.0236
$\Delta \text{LnYSA}(-4)$	-1.081306	0.333542	-3.241885	0.0021
ΔLnRER	0.407785	0.096366	4.231633	0.0001
$R^2 = 0.86$ $\bar{R}^2 = 0.84$ $F_{\text{hes}} = 55.5$ Wald F İstatistiği (4,52)= 58 (0,00) * Jargue-Bera= 0,73 (0,69)* Breusch-Goldfrey LM Testi $F_{\text{hes}} = 0,32$ (0,72) *				

* İstatistiğe ait olasılık değerini göstermektedir.

Tablo 19’da yer alan sonuçlar, hata düzeltme modelinin reel ithalattaki değişimi açıklama gücünün oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Düzeltilmiş R^2 değeri 0.84 olarak çıkmıştır. Yapılan testler, modelde herhangi bir sorun bulunmadığına işaret etmektedir. Jarque-Bera testine göre hata terimlerinin dağılımı normaldir. Modelde bağımlı değişkenin de gecikmeli değeri yer aldığı için otokorelasyon için DW testi yerine, Breusch ve Godfrey’in geliştirdiği otokorelasyon testi kullanılmış ve otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca modelde hata düzeltme teriminin katsayısı beklendiği gibi negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Söz konusu katsayının değeri, cari dönemdeki dengesizliğin % 68’lik bölümünün bir sonraki dönemde giderildiğini göstermektedir. Bu durum modelin uzun dönem dengesine ayarlanma hızının oldukça yüksek ($1/0,68 =$ yaklaşık 1,4 çeyrek dönem) olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme terimi dışındaki ΔLnYSA ve ΔLnRER ’e ilişkin katsayıların bir bütün olarak anlamlı olup olmadığına yönelik yapılan Wald F testi sonuçları da reel döviz kuru ve reel gelirden ithalata

doğru kısa d6nemli nedenselliğe işaret etmektedir. Uzun d6nemde olduğu gibi kısa d6nemde de reel ithalatı en fazla etkileyen değişkenin reel yurtiçi gelir olduğu g6r6lmektedir. Reel yurtiçi gelir değişkeninin katsayısı, reel d6viz kuru değişkeninin katsayısından y6ksek çıkmıştır.

Çalışmamızın sonucunda, zaman serileri analizlerinde kullanılan birim k6k ve eş b6t6nleşme testleriyle elde ettiğimiz sonuçlara g6re, T6rkiye ithalat talebinin hem uzun d6nemde, hem de kısa d6nemde gelir esnekliği y6ksek, fiyat esnekliği ise, d6ř6k çıkmıştır. Ayrıca, uzun d6nem dengesinden uzaklaşma 1,4 çeyrek d6nem sonra dengeye gelmektedir. Y6ksek gelir esnekliği, T6rkiye'nin dışa bağımlı bir 6lke olduğunun; yani ithalatın GSMH içindeki payının b6y6k olduğunun, d6ř6k fiyat esnekliği ise ithalatın yatırım malı ve hammadde gibi sanayileşme için gerekli olan girdi niteliğindeki mallardan oluştuğunun bir g6stergesidir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Politik ve teknolojik gelişmelerin ve küreselleşmenin günümüzde uluslararası ekonomik gelişmelerin en önemli parçası haline getirdiği dış ticaretin iki ayağından birini oluşturan ithalat, çeşitli yönleriyle bu çalışmada ele alınmıştır. Gerek makro ekonomik istikrarın sağlanması gerekse de dış ticarete yönelik politikaların belirlenmesi için dış ticaretin ve onun bileşenlerinin gelecekte nasıl bir seyir izleyeceğinin tahmin edilmesi gerekir. Türkiye’de zaman zaman yüksek miktarlarda yaşanan dış ticaret açıkları göz önüne alındığında dış ticareti etkileyen unsurların neler olduğunun tahmin edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma da, bu hedefe yönelik olarak hazırlanmış olup, ilgili literatür göz önüne alınarak ithalatın belirleyicileri tahmin edilmiştir.

Yerli üretim yetersizliği ya da ülkeler arasındaki mal ve hizmetlerin kalitesindeki veya fiyatındaki farklılıklar gibi çeşitli sebeplerle dış ticarete girişen ülkeler bunun sonucunda, statik ve dinamik kazançlar şeklinde faydalar elde etmektedir. Bu bağlamda, dış ticaret içerisinde önemli bir yeri olan ithalatın, kuramsal olarak, milli gelir, döviz kuru, korumacılık ya da liberalleşme yönündeki politika tercihleri, ekonomik bütünleşme ve tüketici alışkanlıkları gibi bir takım faktörlerden etkileneceği öngörülmektedir.

Ele alınan dönem itibarıyla, uygulanmakta olan ithalat rejimindeki ve döviz kurundaki değişimler Türkiye ithalatının mevcut yapısı ve gelişimini etkilemiştir. Petrol şokları sonrasında ortaya çıkan ithalatın finansman probleminin uygulanan çeşitli politikalarla çözülememesi, Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu kararlar çerçevesinde uygulanan politikaların en temel özelliğinin bu yıla kadar sürdürülen ithal ikameci sanayileşme stratejisinin, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine dönüştürülmesi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 1980’li yıllarda başlayan dışa açılma süreci, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle devam etmiştir. Böylece ithalatın finansmanında; yetersiz kalan ihracat gelirleri ve dış kaynakların yanı sıra kısa vadeli sermaye şeklindeki yabancı tasarruflarda kullanılmaya başlanmıştır.

Dönemler itibariyle Türkiye ekonomisi incelendiğinde, dış ticaret ve buna bağlı olarak da ithalat politikasında ortaya çıkan değişikliklere paralel olarak 1980 sonrasında ithalat rejiminin serbestleştirilmesiyle birlikte, 1980 yılında 7,9 milyar dolar olan ithalat, 2006 yılında 137,032 milyar dolara yükselmiştir. İthalattaki gelişmeler ve yapısal dönüşümler açısından bakıldığında 1980'lerdeki liberasyondan sonra ithalatın hızlandığı görülmüştür. Bu hızlanmada 1988'den sonra döviz kurunda Türk Lirası'nı değerli tutan dönüşüm de etkili olmuştur. Öte yandan, liberasyon sonrasında tüketim malları ithalatının genişlemesi, toplam ithalatın ürün yapısında bu gruba dönük bir değişim yaratmıştır. İthalatın ülkelere göre dağılımı değerlendirmesinde ise, ithalat içerisinde OECD ülkelerinin ağırlığının artarak devam ettiği, İslam ülkelerinin payının ise azaldığı görülmektedir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, dış ticaretin gerek ülke içinde yaşanan istikrarsızlıklar sonucu oluşan krizlerden, gerek uluslararası krizlerden dolayı sağlam bir yapıda olmadığı görülmektedir. 2006 yılı itibariyle ithalatın GSMH içindeki % 35'lik payı ve ithalata bağımlı üretim yapısı, ithalat artışının azaltılması yönünde uygulanacak politikaların sanayinin gelişmesine zarar vermesi sonucunu doğuracaktır. Ayrıca, ithalatın belirli sektörlerde yoğunlaşması önemli bir sorun olmaktadır. İthalatın ülke grupları açısından da çeşitlilik göstermemiş olması, özellikle gümrük birliğinin de etkisi ile AB ülkelerinin ithalat içerisinde önemli bir paya sahip olması, Türkiye'nin AB'ne bağımlılığını artırmaktadır.

Makroekonomik gelişmeler çerçevesinde yapılan iktisadi değerlendirmeler sonrasında ithalatın ekonometrik analizi yapılmıştır. Ekonometrik analize geçmeden önce, ele alınan değişkenlerin durağanlığı DF ve ADF birim kök testiyle araştırılmış ve modeldeki tüm değişkenlerin birinci farkları itibariyle durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm değişkenlerin aynı mertebeden durağan olması sonucu değişkenler arasındaki uzun dönemli bilgiyi de kaybetmemek adına değişkenlerin düzey değerleriyle modelde yer aldığı koentegrasyon analizine başvurulmuştur. Bu çerçevede, tahmin edilen regresyondan elde edilen hata terimlerinin de durağan olduğu tespit edildiğinden değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmış ve hesaplanan regresyon yorumlanmıştır. Ayrıca bu uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimlerinin bir gecikmelisi kullanılarak kurulan Hata Düzeltme Modeli ile değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi analiz edilmiştir.

Hem uzun dönem, hem de kısa dönem ilişkisinde reel gelir ve reel döviz kuru ithalatı belirleyen önemli değişkenler olarak bulunmuştur. İthalatın uzun dönem analizinde, gelir esnekliği ve döviz kuru esnekliği sırasıyla 2,72 ve 0,31 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ithalatın reel döviz kuruna nispetle reel gelire karşı yüksek bir duyarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. İthalatın reel döviz kuru esnekliğinin düşük olmasından hareketle, ekonominin iktisadi büyüme sürecine girdiği dönemlerde Türkiye ithalatında önemli bir miktarda artış gözleneceğini, bu anlamda ithalatta gelir etkisinin fiyat etkisinden çok daha büyük olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye ekonomisinin mevcut yapısı dikkate alındığında; orta ve uzun dönemde ithalata ve dolayısı ile dış ticarete istikrarlı bir yapının tesisinde öncelikli hedef, “ithalatın büyümeye olan bağımlılığının azaltılması” olmalı ve bunun sağlanabilmesi için de ara ve yatırım mallarını ikame edecek yeni kapasitelerin yaratılmasının gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ithalatın döviz esnekliğinin düşük olması söz konusu hedefler çerçevesinde aşırı değerli TL politikası uygulamanın çok da etkin bir yöntem olmayacağına işaret etmektedir.

Dolayısıyla, ithalata ilişkin politika önerimiz her şeyden önce yatırım teşvikleri ile olmalıdır. İthalatın mal bileşimi içinde ara ve yatırım malı ağırlıklı ithalatın yapıldığı sektörlerin belirlenmesi ve yatırım teşviklerinin seçilmiş bu öncü sektörlerde yoğunlaşması, uygulanacak politikaların başarısı açısından önem taşımaktadır. Ara ve yatırım malları üretimine yönelik olarak kurulu kapasitelerin artırılması doğrultusunda öncelikle ithalatın mal bileşiminde bir değişim yaşanması ve ithalatın, Türkiye ekonomisindeki ağırlığının ortadan kaldırılmasıyla azaltılabileceği öngörülmektedir.

Türkiye ithalatının büyümeye bağımlı yapısı ve ithalatının sorunsuz finansmanı için döviz gelirlerini artırmanın en sağlıklı yolunun ihracat artışı olduğu dikkate alındığında; ihracata ilişkin olarak gerek mevcut ihracat kapasitelerinin yenilenmesi gerekse yeni kapasitelerin kurulmasına ilişkin tedbirlerin alınmasının zorunluluk arz ettiğini söylemek mümkündür.

EKLER

Ek – 1: LnM Değişkeninin Deterministik Özelliklerine İlişkin Regresyon Sonuçları

Dependent Variable: LNM Method: Least Squares Date: 05/29/07 Time: 09:48 Sample: 1989Q1 2004Q4 Included observations: 64				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	8.404132	0.052511	160.0453	0.0000
@TREND	0.024385	0.001061	22.98125	0.0000
D1	-0.173170	0.055432	-3.124038	0.0028
D2	-0.080827	0.055381	-1.459475	0.1497
D3	-0.068872	0.055350	-1.244292	0.2183
R-squared	0.902876	Mean dependent var		9.091554
Adjusted R-squared	0.896291	S.D. dependent var		0.486046
S.E. of regression	0.156525	Akaike info criterion		-0.796292
Sum squared resid	1.445513	Schwarz criterion		-0.627629
Log likelihood	30.48134	F-statistic		137.1180
Durbin-Watson stat	0.397595	Prob(F-statistic)		0.000000

Ek – 2: LnY Değişkeninin Deterministik Özelliklerine İlişkin Regresyon Sonuçları

Dependent Variable: LNY				
Method: Least Squares				
Date: 05/31/07 Time: 06:12				
Sample: 1989Q1 2004Q4				
Included observations: 64				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9.874736	0.017839	553.5454	0.0000
@TREND	0.008496	0.000360	23.56865	0.0000
D1	-0.215271	0.018831	-11.43155	0.0000
D2	-0.069163	0.018814	-3.676138	0.0005
D3	0.278699	0.018804	14.82153	0.0000
R-squared	0.957647	Mean dependent var		10.14092
Adjusted R-squared	0.954776	S.D. dependent var		0.250047
S.E. of regression	0.053175	Akaike info criterion		-2.955553
Sum squared resid	0.166827	Schwarz criterion		-2.786891
Log likelihood	99.57771	F-statistic		333.5145
Durbin-Watson stat	0.687295	Prob(F-statistic)		0.000000

Ek – 3: LnRER Değişkeninin Deterministik Özelliklerine İlişkin Regresyon Sonuçları

Dependent Variable: LNRER				
Method: Least Squares				
Date: 05/29/07 Time: 09:50				
Sample: 1989Q1 2004Q4				
Included observations: 64				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.712502	0.035828	131.5310	0.0000
@TREND	0.004378	0.000724	6.047112	0.0000
D1	-0.019246	0.037821	-0.508884	0.6127
D2	-0.041601	0.037786	-1.100958	0.2754
D3	-0.034462	0.037765	-0.912531	0.3652
R-squared	0.395046	Mean dependent var		4.826582
Adjusted R-squared	0.354033	S.D. dependent var		0.132878
S.E. of regression	0.106797	Akaike info criterion		-1.560872
Sum squared resid	0.672928	Schwarz criterion		-1.392210
Log likelihood	54.94791	F-statistic		9.632037
Durbin-Watson stat	0.546229	Prob(F-statistic)		0.000005

Ek – 4: LnM Değişkenine İlişkin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: LNM has a unit root				
Exogenous: Constant, Linear Trend				
Lag Length: 5 (Fixed)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-2.683968	0.2469
Test critical values:	1% level		-4.124265	
	5% level		-3.489228	
	10% level		-3.173114	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(LNM)				
Method: Least Squares				
Date: 05/29/07 Time: 10:05				
Sample (adjusted): 1990Q3 2004Q4				
Included observations: 58 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LN(-1)	-0.396451	0.147711	-2.683968	0.0098
D(LNM(-1))	0.289280	0.143346	2.018058	0.0490
D(LNM(-2))	0.119756	0.148561	0.806105	0.4240
D(LNM(-3))	-0.104873	0.129794	-0.807996	0.4229
D(LNM(-4))	0.423861	0.124293	3.410193	0.0013
D(LNM(-5))	-0.253743	0.136058	-1.864960	0.0681
C	3.313714	1.222213	2.711240	0.0092
@TREND(1989Q1)	0.009438	0.003562	2.649462	0.0108
R-squared	0.461932	Mean dependent var		0.025972
Adjusted R-squared	0.386603	S.D. dependent var		0.141919
S.E. of regression	0.111151	Akaike info criterion		-1.428415
Sum squared resid	0.617725	Schwarz criterion		-1.144216
Log likelihood	49.42405	F-statistic		6.132155
Durbin-Watson stat	1.979728	Prob(F-statistic)		0.000034

Ek – 5: ADF Birim Kök Testi Yapılmış LnM Değişkeninin Korelogramı

Date: 05/29/07 Time: 10:10						
Sample: 1989Q1 2004Q4						
Included observations: 58						
Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. .	. .	1	0.005	0.005	0.0017	0.967
. .	. .	2	-0.040	-0.040	0.1007	0.951
. *	. *	3	0.116	0.117	0.9540	0.812
.* .	.* .	4	-0.166	-0.172	2.7360	0.603
. .	. *	5	0.063	0.083	2.9979	0.700
. .	. .	6	-0.003	-0.039	2.9984	0.809
. .	. .	7	-0.002	0.050	2.9986	0.885
. .	. .	8	0.044	-0.007	3.1351	0.926
. .	. .	9	-0.026	0.005	3.1840	0.957
. .	. .	10	-0.025	-0.042	3.2297	0.975
.* .	.* .	11	-0.088	-0.085	3.7998	0.975
. *	. *	12	0.080	0.097	4.2841	0.978
. .	. .	13	0.043	0.026	4.4293	0.986
** .	** .	14	-0.219	-0.212	8.2359	0.877
. .	.* .	15	-0.036	-0.068	8.3392	0.909
. *	. *	16	0.095	0.127	9.0917	0.910

Ek – 6: LnYSA Değişkenine İlişkin DF Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: LNYSA has a unit root Exogenous: Constant, Linear Trend Lag Length: 0 (Fixed)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-2.971780	0.1483
Test critical values:	1% level		-4.110440	
	5% level		-3.482763	
	10% level		-3.169372	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation Dependent Variable: D(LNYSA) Method: Least Squares Date: 05/29/07 Time: 10:00 Sample (adjusted): 1989Q2 2004Q4 Included observations: 63 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNYS(-1)	-0.237614	0.079957	-2.971780	0.0043
C	2.356582	0.788863	2.987313	0.0041
@TREND(1989Q1)	0.001944	0.000709	2.743929	0.0080
R-squared	0.129720	Mean dependent var		0.010145
Adjusted R-squared	0.100711	S.D. dependent var		0.031548
S.E. of regression	0.029918	Akaike info criterion		-4.134288
Sum squared resid	0.053704	Schwarz criterion		-4.032234
Log likelihood	133.2301	F-statistic		4.471668
Durbin-Watson stat	1.942752	Prob(F-statistic)		0.015480

Ek – 7: DF Birim Kök Testi Yapılmış LnYSA Değişkeninin Korelogramı

Date: 05/29/07 Time: 10:09 Sample: 1989Q1 2004Q4 Included observations: 63						
Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. .	. .	1	0.040	0.040	0.1066	0.744
. *	. *	2	0.128	0.127	1.2113	0.546
. .	. .	3	0.036	0.027	1.3020	0.729
** .	** .	4	-0.268	-0.292	6.3046	0.178
. .	. .	5	-0.010	0.002	6.3113	0.277
. .	. .	6	-0.035	0.051	6.3982	0.380
. .	. .	7	0.000	0.024	6.3982	0.494
. .	. .	8	0.038	-0.049	6.5060	0.591
. .	. .	9	0.045	0.043	6.6627	0.672
. .	. .	10	0.014	0.016	6.6787	0.755
. .	. .	11	-0.035	-0.049	6.7772	0.817
. .	. .	12	-0.004	-0.009	6.7783	0.872
. .	. *	13	0.057	0.109	7.0486	0.900
* .	** .	14	-0.182	-0.203	9.8160	0.776
. .	* .	15	-0.028	-0.075	9.8852	0.827
. .	. *	16	0.032	0.116	9.9764	0.868

Ek – 8: LnRER Değişkenine İlişkin DF Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: LNRER has a unit root				
Exogenous: Constant, Linear Trend				
Lag Length: 0 (Fixed)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-3.208455	0.0921
Test critical values:	1% level		-4.110440	
	5% level		-3.482763	
	10% level		-3.169372	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(LNRER)				
Method: Least Squares				
Date: 05/29/07 Time: 10:07				
Sample (adjusted): 1989Q2 2004Q4				
Included observations: 63 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNRER(-1)	-0.290926	0.090675	-3.208455	0.0021
C	1.371149	0.425342	3.223637	0.0020
@TREND(1989Q1)	0.001223	0.000648	1.887041	0.0640
R-squared	0.146467	Mean dependent var		0.007116
Adjusted R-squared	0.118016	S.D. dependent var		0.079775
S.E. of regression	0.074920	Akaike info criterion		-2.298346
Sum squared resid	0.336780	Schwarz criterion		-2.196292
Log likelihood	75.39789	F-statistic		5.148028
Durbin-Watson stat	1.784548	Prob(F-statistic)		0.008642

Ek – 9: DF Birim Kök Testi Yapılmış LnRER Değişkeninin Korelogramı

Date: 05/29/07 Time: 10:07						
Sample: 1989Q1 2004Q4						
Included observations: 63						
Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. *.	. *.	1	0.099	0.099	0.6510	0.420
. .	. .	2	-0.034	-0.045	0.7307	0.694
. .	. .	3	0.012	0.021	0.7413	0.863
.* .	.* .	4	-0.127	-0.133	1.8570	0.762
. .	. .	5	0.003	0.033	1.8576	0.868
. .	. .	6	-0.021	-0.038	1.8892	0.930
. *.	. *.	7	0.085	0.103	2.4225	0.933
. *.	. .	8	0.105	0.065	3.2357	0.919
. .	. .	9	0.046	0.046	3.3972	0.946
. .	. .	10	-0.012	-0.028	3.4077	0.970
. .	. .	11	0.034	0.065	3.4998	0.982
. .	. .	12	-0.038	-0.040	3.6187	0.989
.* .	. .	13	-0.070	-0.043	4.0165	0.991
.* .	.* .	14	-0.063	-0.073	4.3482	0.993
. .	. .	15	-0.038	-0.027	4.4705	0.996
.* .	.* .	16	-0.064	-0.095	4.8277	0.997

Ek – 10: Δ LNİM Değişkenine İlişkin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: DLNM has a unit root				
Exogenous: None				
Lag Length: 4 (Fixed)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-4.201497	0.0001
Test critical values:	1% level		-2.605442	
	5% level		-1.946549	
	10% level		-1.613181	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(DLNM)				
Method: Least Squares				
Date: 05/29/07 Time: 10:12				
Sample (adjusted): 1990Q3 2004Q4				
Included observations: 58 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DLNM(-1)	-1.171378	0.278800	-4.201497	0.0001
D(DLNM(-1))	0.304177	0.257639	1.180632	0.2430
D(DLNM(-2))	0.246398	0.208690	1.180687	0.2430
D(DLNM(-3))	0.007995	0.171239	0.046689	0.9629
D(DLNM(-4))	0.373709	0.126016	2.965564	0.0045
R-squared	0.716838	Mean dependent var		-0.000932
Adjusted R-squared	0.695468	S.D. dependent var		0.219822
S.E. of regression	0.121308	Akaike info criterion		-1.298708
Sum squared resid	0.779926	Schwarz criterion		-1.121084
Log likelihood	42.66253	Durbin-Watson stat		1.995422

Ek – 11: ADF Birim Kök Testi Yapılmış Δ LNİM Değişkeninin Korelogramı

Date: 05/29/07 Time: 10:15 Sample: 1989Q1 2004Q4 Included observations: 58						
Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. * .	. * .	1	-0.077	-0.077	0.3588	0.549
. * .	. * .	2	-0.116	-0.123	1.1976	0.549
. * .	. .	3	0.069	0.050	1.4957	0.683
** .	** .	4	-0.238	-0.248	5.1427	0.273
. .	. .	5	0.008	-0.015	5.1470	0.398
. * .	. * .	6	-0.081	-0.161	5.5895	0.471
. .	. .	7	-0.055	-0.055	5.7993	0.563
. * .	. .	8	0.073	-0.036	6.1744	0.628
. .	. .	9	0.008	0.001	6.1794	0.722
. .	. .	10	0.007	-0.045	6.1834	0.800
. .	. * .	11	-0.045	-0.085	6.3328	0.850
. * .	. * .	12	0.132	0.127	7.6600	0.811
. * .	. * .	13	0.081	0.082	8.1615	0.833
** .	. * .	14	-0.193	-0.153	11.119	0.677
. .	. * .	15	-0.020	-0.064	11.151	0.742
. * .	. * .	16	0.115	0.137	12.255	0.726

Ek – 12: ΔLnRER Değişkenine İlişkin DF Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: DLNRER has a unit root				
Exogenous: None				
Lag Length: 0 (Fixed)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-8.035637	0.0000
Test critical values:	1% level		-2.602794	
	5% level		-1.946161	
	10% level		-1.613398	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(DLNRER)				
Method: Least Squares				
Date: 05/29/07 Time: 10:13				
Sample (adjusted): 1989Q3 2004Q4				
Included observations: 62 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DLNRER(-1)	-1.020797	0.127034	-8.035637	0.0000
R-squared	0.514199	Mean dependent var		-0.000767
Adjusted R-squared	0.514199	S.D. dependent var		0.114723
S.E. of regression	0.079961	Akaike info criterion		-2.198559
Sum squared resid	0.390019	Schwarz criterion		-2.164250
Log likelihood	69.15532	Durbin-Watson stat		2.017289

Ek – 13: DF Birim Kök Testi Yapılmış $\Delta \ln RER$ Değişkeninin Korelogramı

Date: 05/29/07 Time: 10:13 Sample: 1989Q1 2004Q4 Included observations: 62						
Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. .	. .	1	-0.017	-0.017	0.0194	0.889
.* .	.* .	2	-0.142	-0.142	1.3487	0.509
.* .	.* .	3	-0.064	-0.070	1.6211	0.655
.* .	** .	4	-0.187	-0.216	4.0057	0.405
. .	.* .	5	-0.020	-0.058	4.0323	0.545
. .	.* .	6	-0.055	-0.137	4.2456	0.643
. * .	. .	7	0.071	0.020	4.6120	0.707
. * .	. .	8	0.096	0.021	5.2859	0.727
. .	. .	9	0.042	0.040	5.4156	0.797
. .	. .	10	-0.025	-0.031	5.4648	0.858
. .	. * .	11	0.031	0.076	5.5405	0.902
. .	. .	12	-0.009	0.018	5.5463	0.937
. .	. .	13	-0.057	-0.008	5.8112	0.953
. .	. .	14	-0.051	-0.048	6.0224	0.966
. .	. .	15	-0.020	-0.018	6.0560	0.979
. .	. .	16	-0.011	-0.052	6.0672	0.987

Ek – 14: Δ LnYSA Değişkenine İlişkin DF Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: DLNYSAs has a unit root				
Exogenous: None				
Lag Length: 0 (Fixed)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-7.565474	0.0000
Test critical values:	1% level		-2.602794	
	5% level		-1.946161	
	10% level		-1.613398	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation				
Dependent Variable: D(DLNYSAs)				
Method: Least Squares				
Date: 05/29/07 Time: 10:15				
Sample (adjusted): 1989Q3 2004Q4				
Included observations: 62 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DLNYSAs(-1)	-0.979337	0.129448	-7.565474	0.0000
R-squared	0.484017	Mean dependent var		0.000526
Adjusted R-squared	0.484017	S.D. dependent var		0.046521
S.E. of regression	0.033417	Akaike info criterion		-3.943520
Sum squared resid	0.068118	Schwarz criterion		-3.909211
Log likelihood	123.2491	Durbin-Watson stat		1.962848

Ek – 15: DF Birim Kök Testi Yapılmış $\Delta \ln YSA$ Değişkeninin Korelogramı

Date: 05/29/07 Time: 10:15 Sample: 1989Q1 2004Q4 Included observations: 62						
Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
.*.	.*.	1	-0.066	-0.066	0.2860	0.593
. .	. .	2	0.076	0.072	0.6711	0.715
. .	. .	3	0.012	0.022	0.6815	0.878
*** .	*** .	4	-0.322	-0.329	7.7786	0.100
. .	.*.	5	-0.027	-0.077	7.8290	0.166
. .	. .	6	-0.051	-0.001	8.0104	0.237
. .	. .	7	-0.026	-0.016	8.0585	0.327
. .	. .	8	0.061	-0.050	8.3301	0.402
. .	. .	9	0.068	0.046	8.6800	0.467
. .	. .	10	0.027	0.017	8.7365	0.557
. .	. .	11	-0.014	-0.045	8.7508	0.645
. .	. .	12	0.037	0.037	8.8590	0.715
. .	. .	13	0.120	0.196	10.018	0.692
. .	. .	14	-0.157	-0.148	12.046	0.603
. .	. .	15	-0.008	-0.088	12.051	0.675
. .	. .	16	0.034	0.117	12.151	0.734

Ek – 16: Engle-Granger Koentegrasyon İlişkisi Regresyon Sonuçları

Dependent Variable: LNM				
Method: Least Squares				
Date: 05/29/07 Time: 09:45				
Sample: 1989Q1 2004Q4				
Included observations: 64				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-20.05532	0.623244	-32.17893	0.0000
LNYSA	2.725052	0.081713	33.34920	0.0000
LNRRER	0.312987	0.101772	3.075376	0.0031
R-squared	0.973530	Mean dependent var		9.091554
Adjusted R-squared	0.972662	S.D. dependent var		0.486046
S.E. of regression	0.080364	Akaike info criterion		-2.158762
Sum squared resid	0.393960	Schwarz criterion		-2.057565
Log likelihood	72.08039	F-statistic		1121.743
Durbin-Watson stat	2.105005	Prob(F-statistic)		0.000000

**Ek – 17: Engle–Granger Koentegrasyon İlişkisinden Elde Edilen Hata Terimi
RES’e İlişkin ADF Birim Kök Testi Sonuçları**

Null Hypothesis: RES has a unit root Exogenous: None Lag Length: 4 (Fixed)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			-3.804330	0.0003
Test critical values:	1% level		-2.604746	
	5% level		-1.946447	
	10% level		-1.613238	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.				
Augmented Dickey-Fuller Test Equation Dependent Variable: D(RES) Method: Least Squares Date: 05/29/07 Time: 10:20 Sample (adjusted): 1990Q2 2004Q4 Included observations: 59 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
RES(-1)	-0.822031	0.216078	-3.804330	0.0004
D(RES(-1))	0.157997	0.212463	0.743644	0.4603
D(RES(-2))	0.050162	0.177618	0.282417	0.7787
D(RES(-3))	-0.065394	0.150976	-0.433139	0.6666
D(RES(-4))	0.541396	0.121442	4.458054	0.0000
R-squared	0.766900	Mean dependent var		0.000839
Adjusted R-squared	0.749634	S.D. dependent var		0.118343
S.E. of regression	0.059215	Akaike info criterion		-2.734359
Sum squared resid	0.189344	Schwarz criterion		-2.558296
Log likelihood	85.66358	Durbin-Watson stat		2.204057

Ek – 18: ADF Birim Kök Testi Yapılmış RES Değişkeninin Korelogramı

Date: 05/29/07 Time: 10:20 Sample: 1989Q1 2004Q4 Included observations: 59							
Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob	
. * .	. * .	1	-0.096	-0.096	0.5739	0.449	
. * .	. * .	2	0.118	0.110	1.4520	0.484	
. .	. * .	3	0.045	0.067	1.5837	0.663	
. * .	. * .	4	-0.128	-0.135	2.6585	0.617	
. .	. .	5	-0.004	-0.042	2.6595	0.752	
** .	** .	6	-0.207	-0.189	5.5667	0.473	
. .	. .	7	0.053	0.039	5.7611	0.568	
. * .	. .	8	-0.083	-0.045	6.2434	0.620	
. * .	. * .	9	-0.082	-0.095	6.7223	0.666	
. .	. * .	10	-0.009	-0.071	6.7285	0.751	
. .	. .	11	-0.022	-0.006	6.7652	0.818	
. * .	. * .	12	-0.115	-0.166	7.7849	0.802	
. .	. .	13	-0.019	-0.057	7.8129	0.856	
. .	. .	14	0.037	0.016	7.9253	0.893	
. * .	. * .	15	-0.096	-0.123	8.6732	0.894	
. * .	. .	16	0.071	-0.006	9.0915	0.910	

Ek – 19: Johansen Koentegrasyon Testi Sonuçları

Date: 06/24/07 Time: 20:00				
Sample (adjusted): 1990Q2 2004Q4				
Included observations: 59 after adjustments				
Trend assumption: Linear deterministic trend				
Series: LNM LNRER LNYSA				
Lags interval (in first differences): 1 to 4				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.340704	29.98269	29.79707	0.0476
At most 1	0.060264	5.404337	15.49471	0.7645
At most 2	0.029014	1.737120	3.841466	0.1875
Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.340704	24.57836	21.13162	0.0157
At most 1	0.060264	3.667216	14.26460	0.8927
At most 2	0.029014	1.737120	3.841466	0.1875
Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				
Unrestricted Cointegrating Coefficients (normalized by b*S11*b=l):				
	LNM	LNRER	LNYSA	
	-30.83925	6.413075	86.03050	
	4.827098	-14.20549	-7.745537	
	-0.323491	-0.314198	8.162300	
Unrestricted Adjustment Coefficients (alpha):				
	D(LNM)	0.025502	0.015345	-0.008169
	D(LNRER)	0.004435	0.015523	0.003897
	D(LNYSA)	-0.003033	0.004258	-0.002943

Ek – 19 Devamı: Johansen Koentegrasyon Testi Sonuçları

1 Cointegrating Equation(s):	Log likelihood	313.1876
Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)		
LNM	LNRER	LNYSA
1.000000	-0.207952	-2.789643
	(0.08774)	(0.06191)
Adjustment coefficients (standard error in parentheses)		
D(LNM)	-0.786471	
	(0.39722)	
D(LNRER)	-0.136784	
	(0.31045)	
D(LNYSA)	0.093549	
	(0.11421)	

Ek – 20: Hata Düzeltme Modeline İlişkin Regresyon Sonuçları

Dependent Variable: DLNM				
Method: Least Squares				
Date: 06/08/07 Time: 12:51				
Sample (adjusted): 1990Q2 2004Q4				
Included observations: 59 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.011836	0.008536	-1.386620	0.1715
RES(-1)	-0.687738	0.107050	-6.424443	0.0000
DLNM(-4)	0.574253	0.071043	8.083127	0.0000
DLNYSA	2.634561	0.266812	9.874229	0.0000
DLNYSA(-1)	0.527147	0.226068	2.331804	0.0236
DLNYSA(-4)	-1.081306	0.333542	-3.241885	0.0021
DLNRER	0.407785	0.096366	4.231633	0.0001
R-squared	0.865075	Mean dependent var		0.026871
Adjusted R-squared	0.849507	S.D. dependent var		0.140860
S.E. of regression	0.054645	Akaike info criterion		-2.864942
Sum squared resid	0.155273	Schwarz criterion		-2.618454
Log likelihood	91.51577	F-statistic		55.56672
Durbin-Watson stat	1.887904	Prob(F-statistic)		0.000000

Ek – 21: Hata Düzeltme Modeline İlişkin Wald F Testi Sonuçları

Wald Test: Equation: Untitled			
Test Statistic	Value	df	Probability
F-statistic	58.13120	(4, 52)	0.0000
Chi-square	232.5248	4	0.0000
Null Hypothesis Summary:			
Normalized Restriction (= 0)	Value	Std. Err.	
C(4)	2.634561	0.266812	
C(5)	0.527147	0.226068	
C(6)	-1.081306	0.333542	
C(7)	0.407785	0.096366	
Restrictions are linear in coefficients.			

Ek – 22: Hata Düzeltme Modeline İlişkin Breusch-Godfrey LM Testi Sonuçları

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:				
F-statistic	0.324168	Probability	0.724637	
Obs*R-squared	0.755244	Probability	0.685490	
Test Equation: Dependent Variable: RESID Method: Least Squares Date: 06/08/07 Time: 12:52 Presample missing value lagged residuals set to zero.				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.000756	0.008700	-0.086842	0.9311
RES(-1)	-0.011276	0.146487	-0.076977	0.9389
DLNM(-4)	-0.000974	0.075273	-0.012943	0.9897
DLNYSA	0.003338	0.272540	0.012247	0.9903
DLNYSA(-1)	0.055772	0.243232	0.229297	0.8196
DLNYSA(-4)	0.008626	0.361635	0.023853	0.9811
DLNRER	-0.013192	0.099012	-0.133235	0.8945
RESID(-1)	0.049205	0.202658	0.242797	0.8092
RESID(-2)	-0.116019	0.156891	-0.739489	0.4631
R-squared	0.012801	Mean dependent var	1.76E-18	
Adjusted R-squared	-0.145151	S.D. dependent var	0.051741	
S.E. of regression	0.055369	Akaike info criterion	-2.810028	
Sum squared resid	0.153286	Schwarz criterion	-2.493116	
Log likelihood	91.89583	F-statistic	0.081042	
Durbin-Watson stat	1.983262	Prob(F-statistic)	0.999570	

KAYNAKLAR

- ACAR, M. Sadık. “Gelir Değişmelerinin İthalat ve İhracat üzerindeki Etkisi”, **Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, (Nisan) 1980, ss. 83-87.
- ACAR, Mustafa. “İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret Mi? Korumacılık Mı?” **Piyasa Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 10, (Bahar) 2004, ss. 1-23
- AKGÜN, Işıl. **Geleneksel Zaman Serisi Yöntemleri**, İstanbul: Der Yayınları, 2003.
- ALPAR, Cem ve Tuba ONGUN. **Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlük**, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi Yayını, 1993.
- ALPAR, Cem. **Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1982.
- ALTAY, Selmin. “Türkiye’de Dış Ticaret Fiyatları ve İthalatın Gelir Esnekliği”, **TCMB Üç Aylık Bülteni**, (Temmuz) 1988, ss. 1-17.
- AYDIN, M. Faruk, Uğur ÇIPLAK ve M. Eray YÜCEL. “Export Supply and Import Demand Models for Turkish Economy,” **CBRT Working Paper**, No:04/09 (June) 2004, pp. 1-27.
- BAHMANİ-OSKOOEE, Mohsen. “Devaluation and the J-Curve: Some Evidence from LDCs” **The Review of Economics and Statistics**, Vol: 67, No: 3, (August) 1985, p. 500-504.
- BAHMANİ-OSKOOEE, Mohsen. “Determinants of International Trade Flows: The Case of Developing Countries”, **Journal of Development Economics**, Vol: 20, 1986, pp. 107-123.
- BALASSA, Bela. “The Lessons of East Asian Development: An Overview”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol: 36, No: 3, 1988.
- BALDEMİR, Ercan ve Ayşe KESKİNER. “Devalüasyon, Para, Reel Gelir Değişkenlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Panel Data Yöntemiyle Türkiye

İçin İncelenmesi” **Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 4, 2004, s. 44-59.

BALKIR, Canan ve Muzaffer DEMİRCİ. **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu**, 2. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.

BAYRAKTUTAN, Yusuf ve İbrahim ARSLAN. “Türkiye’de Döviz Kuru, İthalat ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Analiz (1980-2000)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2003, ss. 89-104.

BAYRAKTUTAN, Yusuf. **Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri**, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

BEDESTENCİ, H. Çetin ve Murat CANİTEZ. **Dış Ticaret: İşlemler ve Uygulamalar**, 4. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi Yayını, 2006.

BERBER, Metin. “Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Kalkınma”, <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/dt.pdf> (Erişim: 10.06.2006)

BERKSOY, Taner. “1980’lerde Dış Ekonomik İlişkiler”, şu kitapta: B. Kuruç (Ed.), **Türkiye Ekonomisi 1980-1985 Üzerine Makaleler**, Bilgi dizisi: 39, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, ss. 131-158.

BERKSOY, Taner. “İhracat ve İthalatımızdaki Gelişmeler”, 1984’den 1985’e Türkiye Ekonomisi Semineri, Ankara Sanayi Odası, Ankara: 5-6 Nisan 1985.

BERKSOY, Taner. **Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 1994-27, 1994.

BOZKURT, Hilal. **Zaman Serileri Analizi**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2007.

CARBAUGH, Robert J. **International Economics**, 11th Ed., Mason, Ohio: Thompson/ South-Western Publishing, 2004.

ÇARIKÇI, Emin. “Esnek Kur Politikaları ve Dış Ticarete Etkileri”, **Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, (Aralık) 1983, ss. 91-110.

ÇELİK, Kenan. **Uluslararası İktisat**, Trabzon: Derya Kitabevi, 2005.

ÇEVİK, Saygın. Econometric Modelling of Import Demand and Export Supply In Turkey, (Master Thesis), The Institute of Economics and Social Sciences, Bilkent University, Ankara, 2001).

ÇOLAKOĞLU, Mustafa H. **Dış Ticaret**, Ankara: KOSGEB ve İGEME Yayını, 1996.

DAĞDELEN, İlhan. “Liberalizasyon”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2004, ss. 1-66.

DEMİRBAŞ, Muzaffer. “1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi”, **Fırat Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, (Temmuz) 2003, ss. 233-249.

DICKEY, David A. and Wayne A. FULLER. “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, **Journal of American Statistical Association**, Vol: 74, No: 366, (June) 1979, pp. 427-431.

DICKEY, David A. and Wayne A. FULLER. “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, **Econometrica**, Vol: 49, No: 4, (July) 1981, ss. 1057-1072.

DOĞAN, Çetin. “Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi”, **Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 41, Sayı: 487, 2004. ss. 6-21.

DOLADO, J. J., T. JENKINSON and S. SOSVİLLA- RÍVERO. “Cointegration and Unit Roots” **Journal of Economic Surveys**, Vol: 4, No: 3, 1990, pp. 249-273.

DPT. “**Temel Ekonomik Göstergeler**” <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/> (Erişim: 15.04.2006)

DPT. “**Temel Ekonomik Göstergeler**”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/teg/2007/01/tv.9> (Erişim: 13.05.2007)

DTM. “**AB’nin Ticaretinde En Çok Paya Sahip Olan Ülkeler**”, <http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/rakamlar/ditcaret.htm> (Erişim: 08.03.2007)

- DTM. “**Başlıca Ekonomik Göstergeler**”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko12.xls> (Erişim: 20.12.2006)
- DTM. “**Türkiye Dış Ticaret Stratejisi**”,<http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/Strateji.doc> (Erişim: 12.04.2006)
- DTM. “**Türkiye’nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı**”
<http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/rakamlar/diticaret.htm> (Erişim: 08.11.2006)
- DTM. “**Türkiye’nin AB İle Ticaretinin Sektörel Dağılımı**”
<http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/rakamlar/diticaret.htm> (Erişim: 08.11.2006)
- DTM. “**Türkiye’nin Dış Ticareti ve AB’nin Payı**”, <http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/rakamlar/diticaret.htm> (Erişim: 08.03.2007)
- DTM. “**Türkiye’nin Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı**”,
<http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/rakamlar/diticaret.htm> (Erişim: 20.12.2006)
- DTM. **Dış Ticaretin Görünümü**, Ankara: Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, 2005, s. 54.
- DTM. **Dış Ticaretin Görünümü**, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü Y., Ankara: 2005.
- DTM. **Türkiye Dış Ticaret Stratejisi**, Ankara: 2002, s. 24; <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/I-2.htm> (Erişim: 10.04.2006)
- DTM. **Türkiye Dış Ticaret Stratejisi**, Ankara: 2002.
- DURUSOY, Ömer Tanju ve İbrahim TOKATLIOĞLU. “Devalüasyon ve J Eğrisi”,
Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 8, Sayı: 24-25, (İlkbahar-Yaz) 1997, ss. 65-66.
- DUTTA, Dilip and Nasiruddin AHMED, “An Aggregate Import Demand Function for Bangladesh: A Cointegration Approach” **Applied Economics**, Vol: 31, No: 4, 1999, pp. 465-472.

DUTTA, Dilip and Nasiruddin AHMED, “An Aggregate Import Demand Function for India: A Cointegration Analysis” **Applied Economics Letter**, Vol: 1, No: 10, 2004, pp. 607-613.

ECONOMICS WEB INSTITUTE, “Imports”, <http://www.economicswebinstitute.org/glossary/imports.htm> (Erişim: 15.12.2006)

EGE, A. Yavuz, “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler”, **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, (Ekim) 1998, s. 1-25.

ENÇ, Ercan ve Gökhan AYKAÇ. “Türkiye’nin IMF Deneyimine Bir Bakış”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 3 (Kış) 2003, ss. 65-66.

ENÇ, Ercan. “Dış Ticaret Cari Açık ve Kriz”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, (Güz) 2001, ss. 31-38.

ENDERS, Walter. **Applied Econometric Time Series**, New York: John Wiley and Sons Inc., 1995.

ENGİN, Nazım ve Erol KATIRCIOĞLU. **İthalatın Liberasyonu ve Kar Marjları Türkiye Deneyimi**, İstanbul: İSO Yayınları, Yayın No: 1994/5.

ENGLE, Robert F. and C. W. J. GRANGER. “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing” **Econometrica**, Vol: 55, No: 2, (March) 1987, pp. 251-276.

ERDOST, Cevdet. “Türkiye’de Devalüasyonların İthalat ve İhracata Etkileri”, **Hacettepe Üniversitesi İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 3, (Haziran) 1980, ss.21-37.

EREN, Ercan. **Makro İktisat**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2001.

ERTEK, Tümay. **Ekonometriye Giriş**, İstanbul: Beta Yayınları, 1996, ss.379-380.

ERTEK, Tümay. **Makro Ekonomiye Giriş**, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2005.

- ERTEKİN, Meriç Subaşı. “Türkiye’de 1980 Sonrasında Döviz Kur Politikaları ve Dış Ticareti”. **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, (Haziran) 2001, ss.183-198.
- ERTEKİN, Meriç Subaşı ve Erol KUTLU. “1980 Sonrası Dönemde Türkiye Dış Ticaretinin Genel Bir Analizi” **Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1-2, 2000, ss. 223-254.
- ERTÜRK, Emin. **Uluslararası İktisat: Teori-Politika İktisadi Birleşmeler-Parasal İlişkiler**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları, 2001.
- ETHIER, Wilfred. **Modern International Economics**, New York: W. W. Norton & Company, Inc., 1983.
- GÖKALP, M. Faysal ve Aynur YILDIRIM. “Türkiye-AB Sürecinin Ekonomik Etkileri”, şu kitapta: Turgay Uzun ve Serap Özen (Ed.), **AB Sürecinde Türkiye** Ankara: Seçkin Yayınları, 2004.
- GÖKTAŞ, Özlem. **Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi**, , İstanbul: Beşir Kitabevi , 2005.
- GUJARATI, Damodar N. **Temel Ekonometri**, Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- HABERLER, G. “The Positive Contribution of Trade to Development”, in A. Mac Ewan (Eds.), **A Book of Readings in Political Economy**, New York: Prentice-Hall, 1970, pp. 256-60.
- HİÇ, Mükerrerem. **Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir?**, İstanbul: Mentеш Kitabevi Yayınları, 1989.
- HİÇ, Süreyya. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.
- ISARD, Peter. **Exchange Rate Economics**, New York: Cambridge University Press, 1995.

İŞGÜDEN, Tamer ve Müfit AKYÜZ. **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Evrim Kitabevi, 1990.

İKTİSADİ KALKINMA VAKFI. **Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri: İlk Dört Yılın Ekonometrik Analizi**, İstanbul: 2000.

İNAN, Emre Alpan. **Kur Rejimi Tercihi ve Türkiye**, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 2002.

İŞGÜDEN, Tamer. Dış Ticaret Teorisi ve Az Gelişmiş Ülkeler, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul, 1972.

İYİBOZKURT, Erol. **Türkiye-AB Gümrük Birliği**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996.

İYİBOZKURT, Erol. **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2001.

JOHANSEN, Soren and Katerina JUSELIUS, “ Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, Vol: 12, 1988, pp. 231-254.

JOHANSEN, Soren and Katerina JUSELIUS, “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration - with Application to The Demand for Money”, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Vol: 52, No: 2, 1990, pp. 169-210.

KADILAR, Cem ve Muammer ŞİMŞEK, “Türkiye İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünleşme Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, (Ocak) 2004, ss. 27-34.

KAPLAN, Muhittin ve İbrahim ÖRNEK, “Dış Ticaret ve Kalkınma”, şu kitapta: Sami Taban ve Muhsin Kar (Ed.), **Kalkınma Ekonomisi**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2004. ss. 111-135.

KARLUK, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 2002.

- KEPENEK, Yakup ve Nurhan YENTÜRK. **Türkiye Ekonomisi**, 18. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- KHAN, Mohsin S. "Import and Export Demand in Developing Countries", **IMF Staff Papers**, Vol: 21, (November) 1974, pp. 678-693
- KOTAN, Zelal and Mesut SAYGILI. "Estimating an Import Function for Turkey", Estimating an Import Function for Turkey", **CBRT Discussion Paper**, No: 9909, (September) 1999, 1999, pp. 1-27.
- KREININ, Mordechai E.. **International Economics: A Policy Approach**, 5th Edition, USA: Horcourt Brace Jovanovich, 1987.
- KUMBARACIBAŞI, Onur. **Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi**, Ankara: Ankara Üniversitesi İ.T.B.A. Yayınları No: 103, 1976.
- KUTLAR, Aziz. **Bilgisayar Uygulamalı Ekonometriye Giriş**, 1. Basım, İstanbul: Beta Yayınları, 1998.
- MELVİN, Michael. **International Money and Finance**, 5th Ed., Addison-Wesley Educational Publishers Inc., 1997.
- MORGİL, Orhan. "Ekonomik Açıdan Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliğinin İşleyişi". **İşveren Dergisi**, (Ocak) 2003, ss.15-19.
- OKSAY, Suna. **Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: 1923-2000**, İstanbul: Beta Yayınevi, 2001.
- OPUŞ, Sevda. **Dış Ticaret Esneklikleri: Türkiye İthalat Talebinin Gelir ve Fiyat Esneklikleri Üzerine Bir Analiz**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum, 1999.
- ÖZTÜRK, Emin. "Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 91 (Ekim) 1993, ss. 39-59.
- PARASIZ, M. İlker. **Makro Ekonomi**, 4. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayını, 1991.

- PUGEL, Thomas A.. **International Economics**, 12th Ed., New York: McGraw-Hill Companies, 2004.
- SAATÇIOĞLU, Cem “1990 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Başlıca Gelişmeler Bağlamında İthalat Büyüklüğü Üzerine Ampirik Çalışma”, **Marmara Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 24, (Haziran) 2005, ss. 209-216.
- SAATÇIOĞLU, Cem ve Rasim KUTLU. “Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 7, (Nisan) 2004. ss. 141-155.
- SALVATORE, Dominick. **International Economics**, 3th Ed., New York: Mcmillan Publishing Company, 1990.
- SAVAŞ, Vural. **İktisat Politikasına Giriş**, İstanbul: Ar Yayın Dağıtım, 1982.
- SAYINER, İsmet. **Dış Ticaret ve Gümrük Mevzuatı**, İstanbul: Anadolu Matbaası Yayını, 1998.
- SEKİ, İsmail. “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Net İhracatı Üzerine Etkileri: 1985 – 2003”, **VIII. İktisat Öğrencileri Kongresi**, Ege Üniversitesi, İzmir: 20-22 Nisan 2005.
- SERİN, Necdet. **Kalkınma ve Dış Ticaret: Az Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 463, 1981.
- SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat: Teori ve Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, 2003.
- SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, 11. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, 1996.
- SİNHA, Dipendra and Tapen SİNHA. “An Aggregate Import Demand Function for Greece”, **Atlantic Economic Journal**, Vol: 28, Issue: 2, (June) 2000, pp. 196-209.

- SİVRİ, Uğur ve Can USTA. “Reel Döviz Kuru, İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişki”, **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 19 Sayı: 4, (Kış) 2001, ss. 1-9.
- SÖNMEZ, Mustafa ve Aziz KONUKMAN. **Türkiye’nin Dış Ticaretinin Sektörel Analizi: 2000-2004**, İstanbul: Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını, 2004.
- TANSEL, Aysıt ve Sübidey TOGAN. “Price and Income Effect in Turkish Foreign Trade”, *Welwirtschaftliches Archiv*, Vol: 132, pp. 521-533
- TARI, Recep. **Ekonometri**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Kocaeli Üniversitesi Yayınları: 172, 2005.
- TAŞKIN, M. Murat. “1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”, **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, 2003.
- TCMB. “**Reel Efektif Döviz Kuru İçin Metodolojik Açıklama**”, <http://www.tcmb.gov.tr/ucaylik/ua7/a121.pdf>
- TCMB. Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html> (Erişim: 12.01.2007)
- TERZİ, Harun ve Ahmet ZENGİN. “Kur Politikasının Dış Ticaret Dengesini Sağlamadaki Etkinliği: Türkiye Uygulaması”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 10, Sayı: 33 (Yaz) 1999, ss. 48-65.
- TEZER, Öcal. **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Ankara: Versoy Yayınları, 1989.
- TOGAN, Sübidey. **1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberasyonu**, Ankara: Türk Eximbank Araştırma Dizisi I, 1993.
- TOKGÖZ, Erdinç. **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2001.
- TUĞRUL, M. Vehbi. **Türk Dış Ticaretinin Tahmini: Hata Düzeltme Modellerinin Bir Uygulaması**, Ankara: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Müdürlüğü Yayını, 2002.

TUNÇ, Havva. “Kur Ayarlamaları ve Dış Ticaret Dengesi”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl: 38, Sayı: 4, (Nisan) 2001.

ÜNSAL, Erdal M.. **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2005.

YENTÜRK, Nurhan. **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 sonrası Krizler**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

YURDAKUL, Elif M. ve Fuat ERDAL. “Dış Ticaret Politikası”, şu kitapta: Turgut Göksu ve diğ. (Ed.), **1980-2003 Türkiye'nin Dış Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları**, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını, 2003. ss. 585-611.

ÖZGEÇMİŞ

Yazar 1980 yılında Eskişehir’de doğdu. İlköğrenimini Gebze Diler Demirçelik İlkokulu’nda, ortaöğrenimini Gebze Ortaokulu’nda tamamladı. 1994 yılında Ahmet Parmaksızoğlu Ticaret Meslek Lisesi’nde başladığı lise eğitimini 1997 yılında tamamladı ve daha sonra aynı yıl içerisinde başladığı Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü’nü 2001 yılında dereceyle bitirdi. 2004 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Programı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. Yazar, 2005 yılında söz konusu bilim dalında araştırma görevlisi olarak başladığı göreve halen devam etmektedir. 25.06.2007 tarihinde vermiş olduğu tez savunması neticesinde yüksek lisans eğitimini tamamlamış bulunmaktadır.